

ULUSLARARASI İNSAN, DİN VE ERDEMLİK SEMPOZYUMU

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI

GİVAY

GİRESUN İSLAMİ İLİMLER VAKFI YAYINLARI

**ULUSLARARASI
İNSAN, DİN VE ERDEMLİLİK
SEMPOZYUMU**

ISBN: 978-605-72962-0-7

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI

Editörler

Doç. Dr. Mustafa ÇAKMAK
Doç. Dr. Hüseyin ALGUR

Mizanpaj/Dizgi

Doç. Dr. Hüseyin ALGUR

Giresun Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi

GİVAY
(Giresun İslami İlimler Vakfı Yayınları)
No:1
Giresun, 2022

Düzenleme Kurulu Başkanı
*The Head of The Organization
Committee*

Doç. Dr. Mustafa ÇAKMAK
mustafa.cakmak@giresun.edu.tr
Giresun University, Faculty of Islamic Sciences

Düzenleme Kurulu
Organizing Committee

Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN
Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Samsun Ondokuz Mayıs University, Turkey

Prof. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR
Ankara Üniversitesi
Ankara University, Turkey

Doç. Dr. Ali YILMAZ
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Doç. Dr. Mustafa ÇAKMAK
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Doç. Dr. Hüseyin ALGUR
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Kamil Ruhi ALBAYRAK
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÖL
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Hulusi YİĞİT
Değerler Eğitim Merkezi
Center for Values Education, Turkey

Bilim Kurulu
Scientific Committee

Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR
Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Rize Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey

Prof. Dr. Ali AVCU
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Ankara Sosyal Bilimler University, Turkey

Prof. Dr. Ali KARATAŞ
Sakarya Üniversitesi
Sakarya University, Turkey

Prof. Dr. Burhanettin TATAR
Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Samsun Ondokuz Mayıs University, Turkey

Prof. Dr. Darcia Narvaez
Notre Dame Üniversitesi
Notre Dame University, USA

Prof. Dr. Dursun Ali AYKİT
Marmara Üniversitesi
Marmara University, Turkey

Prof. Dr. Eyüp NEFES
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ
Çukurova Üniversitesi
Çukurova University, Turkey

Prof. Dr. Hüseyin PEKER
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Prof. Dr. Metin YASA
Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Samsun Ondokuz Mayıs University, Turkey

Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU
Erciyes Üniversitesi
Erciyes University, Turkey

Prof. Dr. Murat DEMİRKOL
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey

Prof. Dr. Mustafa ALICI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Erzincan Binali Yıldırım University, Turkey

Prof. Dr. Mustafa Doğan KARACOŞKUN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Kilis 7 Aralık University, Turkey

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ
Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Samsun Ondokuz Mayıs University, Turkey

Prof. Dr. Naim ŞAHİN
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Necmettin Erbakan University, Turkey

Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN
Gençlik ve Spor Bakanlığı
Ministry of Youth and Sports, Turkey

Prof. Dr. Raihani
İslam Negeri Sultan Syarif Kasim Riau Üniversitesi
İslam Negeri Sultan Syarif Kasim Riau University,
Indonesia

Prof. Dr. Yakup COŞTU
Hitit Üniversitesi
Hitit University, Turkey

Prof. Dr. J. Mark HALSTEAD
Huddersfield Üniversitesi
University of Huddersfield

Doç. Dr. Hasan MEYDAN
Sakarya Üniversitesi
Sakarya University, Turkey

Doç. Dr. Hany İ. Mohamed RAMADAN
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Doç. Dr. Hayrettin ÖZTÜRK
Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Samsun Ondokuz Mayıs University, Turkey

Doç. Dr. Mahmut ZENGİN
Sakarya Üniversitesi
Sakarya University, Turkey

Doç. Dr. Mehmet ALICI
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, Turkey

Doç. Dr. Mustakim ARICI
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
İstanbul Medeniyet University, Turkey

Doç. Dr. Recep ÖNAL
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Doç. Dr. Ümit HOROZCU
İstanbul Üniversitesi
İstanbul University, Turkey

Dr. Badrane BENLAHCENE
Katar Üniversitesi
Qatar University, Qatar

Dr. Hajji KHALED
University Mouhamed I Oujda-Morocco

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKSU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Erzincan Binali Yıldırım University, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi İslam DEMİRCİ
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Dr. Mouhamed HASHAS
Luiss Guido Carli Üniversitesi
Luiss Guido Carli University, Rome- Italy

Dr. Öğr. Üyesi Mahmoud BENRAS
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TUNÇER
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Rabia Zahide TEMİZ
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Rasim BAYRAKTAR
Giresun Üniversitesi
Giresun University, Turkey

Sekreteryä
Secretarial

Arş. Gör. Ali PINAR
Giresun Üniversitesi / Giresun University, Turkey

Arş. Gör. Büşra YURTALAN
Giresun Üniversitesi / Giresun University, Turkey

Arş. Gör. Refika SOYAL
Giresun Üniversitesi / Giresun University, Turkey

Arş. Gör. Mustafa TOPŞİR
Giresun Üniversitesi / Giresun University, Turkey

Arş. Gör. Abdulhamit SOĞUKPINAR
Giresun Üniversitesi / Giresun University, Turkey

Arş. Gör. Seyfullah KARA
Giresun Üniversitesi / Giresun University, Turkey

Arş. Gör. Faruk NARMANLI
Giresun Üniversitesi / Giresun University, Turkey

İçindekiler	7
Fransa’da Sosyal Bilgiler Dersi Kapsamında Okutulan Tarih Coğrafya Dersi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında “Erdem”	10
Değişim ve Süreklilik Bakımından Türk Toplumunda Değerler ve Dindarlık	11
Erdem Ahlakının Panteistik/Mistik Kökenleri	12
Fıkıhta Diyanî Hükümler ve Erdemlilik İlişkisi	13
“Ahlâk-ı Âlâ”: Ahlaklılığın Düzeyleri ve Yüksek Standartlı Ahlakın Özellikleri	14
Pragmatik Açıdan Erdemler	15
Mu’tezilî Ahlâk Sisteminin Erdemli Bir Yaşamın Teşekkülü ve İnşasındaki Yeri ve İşlevselliği	16
İbâdîlerin Ahlak Anlayışı	17
Epistemik Erdemler	18
Heidegger’in Ontolojisinin Batılı Bilimsel Akıl Tasavvuruna Muhalifliği Sathında Ahlâk, Erdem ve Siyaset Meseleleri	19
Dindarlık Anlayışımızda Erdemlilik Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme	20
İlk İslam Fetihleri Sırasında Erdemli Bir Davranış Olarak Müslüman Elçilerin Dik Duruşları	21
Erdem Ahlakının Eksikliği ve Hikmet Ahlakının Yetkinliği	22
Üniversitede Okuyan Z Kuşağının Din ve Dindarlık Algısı: Uludağ Üniversitesi Örneği	23
Mevlana’nın Kavram Zenginliği Üzerinden Erdem Çözümlemesi	24
Küresel Ahlak Projesinin İmkânı ve Sınırlılıkları Üzerine	25
Mevlana C. Rumi’de Ahlaki Erdemler	26
Değer Odaklı Manevi Bakım Sözlüğü	27
Erdem Ahlakı Bağlamında Öğretim Programlarındaki Kök Değerlere Bakış	28
Hz. Muhammed’in Savaşlarında Erdemlilik Örnekleri: Vahşi b. Harp ve Hind bnt. Utbe’nin Affedilmesi	29
<i>Imitatio Dei ve Imago Dei</i> : Yahudi ve Hıristiyan Geleneklerde Erdemli Olmanın Tanrı İnancıyla Münasebetine Dair Bazı Karşılaştırmalar	30
Kendilik Bağlamında Erdemlilik	31
Hıristiyanlıkta Erdemleriyle Yüceltilen, Bedenleriyle Kutsallaştırılan Azizler	32
Erik Erikson’un Psiko-sosyal Gelişim Kuramı Bağlamında Erdemlilik	33
Sezai Karakoç’a Göre Bilgelik Erdemi	34
Eski Mısır’da Erdem Ahlakının İnanç Sistemine Yansımaları: Maat Anlayışı	35
Platon ve Aristoteles’te İnsan Doğası ve Erdemlilik	36
Erdem Etiği ve Rüyaadaki Etik Sorumluluk	37
Bir Erdem Olarak Huşunun Dini ve Psikolojik Yaşama Yansıyan Yönleri	38
İbn Miskeveyh’in Ahlâk Felsefesinde Erdemler ve İnsanın Yetkinliği	39
Erdemliliğin Kaynağının Pratik Akıldan Genlere Evrimi	40

Kur'an'a Göre Kadın-Erkek İlişkilerinde Erdemliliğin Sınırları	41
Erdemliliğin Öğretiminde Paradigma Değişimi: Toplum Temelli Erdemlilikten Okul Merkezli/Bireysel Erdemliliğe	42
The Status of Religion and Morality in the International Relations Theory	43
<i>Biz Değeri Böyle Kaybettik... "Medar Bak" Örneğinde Birinci Kuşak Almanya Türklerinden Değerler Muhasebesi</i>	44
Nebevî Örneklik Açısından Kifayetsiz Muhterisler ve Dunning Kruger Sendromu Bağlamında Yöneticilerin Erdemliliği	45
Modern Toplumlarda "Erdemlilik" Meselesi	46
Erdemlilik Yerleşik Bir Karakter Özelliği midir? Eleştirel Bir Değerlendirme	47
Erdemli Davranışların Oluşumunda Kur'an'ın İbadetlere Yaptığı Vurgu	48
İslâm Ahlâk Felsefesinde Erdemsizliklerle Mücadelede Tıbbi Yöntemler	49
Bir Erdem Olarak İnsanın Mükerrerliği	50
Çivi Yazılı Kaynaklara Göre Eski Mezopotamya Toplumlarında Siyasal Erdem ve Yemin	51
Rağıb el-İsfehânî'de Erdeme Ulaşma Yolları	52
İnsan Tabiatı Bağlamında Tanrısız Erdemliliğin İmkânı	53
Bir Kavramsal Çözümleme: Akıl-İnsan-Ahlak	54
Hukukun Ahlakiliği ile Ahlakın Hukukiliği Çatışmasında Erdem Sorunu	55
Bir Ateist Ne Kadar Erdemli Olabilir?	56
Abdullah b. Zübeyr'in İktidar Mücadelesinde İzlediği Yöntemin Siyasi Erdem Açısından Değerlendirilmesi	57
İslam Hukukunun Ahlâkî Referansları Bağlamında Finans Kaynağı Olarak Karz-ı Hasen Uygulaması	58
Ütopyalarda Erdem Anlayışı	59
Doğallık mı, Düzen mi? Lao Tzu'da ve Konfüçyüs'te Erdem	60
İslam Ahlak Düşüncesinde Cesaret Erdemi ve Alt Erdemleri	61
Selefi Gelenekte Erdem Ahlakı: İbn Teymiyye Örneği	62
Erdemlerin Psikolojik Yönü: Bir Erdem Olarak Kendini Affetme Örneği	63
Umut Erdemine Manevi Psikolojik Yaklaşım	64
Erdem ile ilgili Arap Atasözleri ve Deyimlerinin Arapça Gramer Kitaplarında Kullanımı Üzerine Bir İnceleme	65
Bilme ve Anlama Geriliminde Erdem Ahlakının Mahiyeti ve Postmodern Çağın Bunalımlarıyla Baş Etmede Vazgeçilemez Yeri	66
Erdem, Bilişsel Farkındalık ve Duygu Dengesi	67
Plotinos'un Erdem Öğretisi	68
Yeni İlmi Kelam Döneminde Teorik Ahlakın Kelamî Temelleri	69
Cezayir Müslüman Âlimler Cemiyeti'nin Makale ve Edebi Metinlerinde Değerlerin ele Alınışı	70

Ahlâkî Önermelerin Evrenselliği Bağlamında Eş'arîlerin Vahye Dayalı Ahlâk Anlayışlarının Kritiği	71
Pagan Ahlakı (Heathenry Örneği)	72
Anne-Baba Tutumları ile Erdemlilik İlişkinin İncelenmesi	73
Sahabe Erdemi: "Fazâilu's-Sahâbe" Konulu Rivayetler Özelinde Yıldız Metaforu ve Sahabenin Üstünlüğü Meselesi	74
Câhiliye Dönemi'nde Var Olan Erdemli Davranışların Arap Şiirine Yansımaları	75
İmam Mâtürîdî'ye Göre Nübüvvetin İspatında Erdemin Önemi	76
İslâmi İlimlerde Bilginin Aktarımında Ahlâkîlik -İsnad-	77
Hz. Peygamber'in Hadislerinde Erdemli Davranışların Temel Nitelikleri	78
Kur'an ve Erdemlilik (İsâr, birr ve ahde vefa bağlamında)	79
Din Temelli Erdem Anlayışı ve Eğitime Eleştirel Bir Bakış	80
Deizmde Erdemli Yaşamın Temellendirilmesi	81
Klasik Tasavvuf Metinlerinde Tekamül: Ahlak ve Erdeme Yönelik Kavramlar	82
What does it Mean to be Virtuous in the Age of Technology?	83
The Moral Value System in The Qur'an: An Analysis of Draz's Contribution	84
Sûfî Gelenekte Erdemli İnsan Profili: Tasavvufta İnsân-ı Kâmil Telakkisi	85
Islam and virtue, what relationship?	86
Küçülme Düşüncesi ile İslam Ahlak Geleneği Arasında Kavramsal Bir Karşılaştırma: Sadelik	87
Kelâmda Erdem Anlayışı: Fahreddin er-Râzî'nin <i>Kitâbu'n-nefs ve'r-rûh ve şerhu kuvâhumâ</i> Adlı Eseri	88
Erdem Epistemolojisi Bağlamında Bir Farabi Okuması	89
Amelin İmandan Bir Cüz Olduğuna Yönelik İnançın Erdemlerden Bahseden Ayetlerin Yorumuna Etkisi: İbâdî Tefsir Geleneğinde Hz. Lokman'ın Erdemli Birey Olmaya Yönelik Oğluna Verdiği Öğütlerin Yorumu (Lokman 31/13-19)	90
How to Describe the Morality in a "Prophet-Text "less Community? The Ethical Discourses of Good and Evil Between Classical Mu'tazilites and Mâtüridite Mutakallimün.	91
İslam İnançını Erdem Epistemolojisi Üzerinden Anlamak	92
Normatif Etik Teorileri Bağlamında İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kazanımlarının Eleştirel Analizi	93
Ahlak Teorileri Arasında Erdem Ahlakının Yeri ve Eğitimdeki İşlevselliği	94
Cahiliye Döneminde Ticaret Ahlakı	95

Fransa'da Sosyal Bilgiler Dersi Kapsamında Okutulan Tarih Coğrafya Dersi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında "Erdem"

İlyas KARA¹ - Ali YILMAZ²

Ahlak felsefesinin, bir disiplin olması yönündeki en önemli adımlardan biri de kendine ait bir terminoloji geliştirmesidir. Bu süreç Aristoteles ile başlamış, Yeni-Eflatuncu yaklaşım ile devam etmiştir. Nikomakhos'un ve benzer bazı Yunanca eserlerin Arapçaya çevrilmesi ile bu terminoloji İslam dünyasında bulunan birikim ile kaynaşmış ve daha fazla gelişmiştir. Çünkü İslam dini ahlak ve erdem kavramlarının dünya düzenine katkıda bulunacak şekilde yeniden kavramsallaşmasını, doğmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Kindi ve Farabi'den sonra bu terminolojiye önemli bir katkı sağlamış olan İbn Sina, İbn Miskeveyh ve Gazzali özellikle ahlak felsefesinde yer alan erdemler ve erdemsizliklerle ilgili kavramların alanını daha da genişletmiştir. Bu durum felsefi ahlak düşüncesine bir zenginlik kazandırmıştır. Daha sonraki ahlak felsefesi çalışmaları bu kavram dağarcığına kısmi de olsa katkılar yapmıştır. Bu katkı sahiplerinden biri de Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye adlı eserinde, ilgili terminolojiye, erdemsizlikler çerçevesinde bazı teklifler sunan Ahmed Taşköprizade'dir. İnsanlık tarihi boyunca oluşan, belirli bir birikim sonucunda "erdem" kavramının incelenmesi, konuşulması, geliştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması önemlidir. Erdem kavramının içerisinde barındırdığı alt kavramlar toplumsal düzenin korunması ve sürdürülebilmesi açısından oldukça önemlidir. Erdem; ahlakın övdüğü ve ahlaklı olmanın gerektirdiği doğruluk, yardımseverlik, yiğitlik, bilgelik, alçakgönüllülük, iyi yüreklilik, ölçülülük gibi niteliklerin ortak adıdır. Bu niteliklerin önemi ise her geçen gün daha da artmaktadır. Çünkü günümüzde ulusal ve küresel boyutta yaşanan problemlerin artması, ülkelerin erdem kavramına ve eğitime daha fazla yönelmesine neden olmaktadır. Meydana gelen bu değişimler ve sorunlar ülkelerin eğitim sistemlerini güncellemelerini, eğitime yönelik yeni uygulamalar getirmelerini ve erdem eğitimini geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır. Ancak bunun sağlanabilmesi, diğer ülkelerin eğitim sistemlerindeki mevcut durumun, güncellemelerin ve yeni uygulamaların incelenmesi ile mümkün olmaktadır. Bu nedenle özellikle gelişmiş ülkelerin eğitim sistemlerinin incelenerek erdem eğitimine yönelik uygulamaların takip edilmesi önemli görülmektedir. Bu çalışmada Fransa'da sosyal bilgiler dersi kapsamında okutulan tarih coğrafya dersi öğretim programı ve ders kitaplarında "erdem" kavramına yönelik yazılı ve görsel öğelerin çeşitli açılardan incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma nitel bir çalışma olup doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları ve sonuçları doğrultusunda Fransa'da okutulmakta olan tarih coğrafya öğretim programı ve ders kitaplarına yönelik öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erdem, Fransa, Sosyal Bilgiler, Öğretim Programı, Ders Kitapları.

1 Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, erbaali_ilyas@hotmail.com

2 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, ayilmaz@marmara.edu.tr

Değişim ve Süreklilik Bakımından Türk Toplumunda Değerler ve Dindarlık

Asım YAPICI¹ - Rümeyza ERGİN² - Sema İNCEKÖSE³

Bu çalışmanın amacı, moderniteden küresel postmoderniteye doğru evrilen dünyada, değerler ve dindarlıkta yaşanan dönüşümün yönünü ve yoğunluğunu yapılan ampirik araştırmalardan hareketle sorgulamaktır. Ayrıca geleneksel dönemde dindarlık ve değerler algısını besleyen kaynakların, modern ve postmodern dönemde bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemeye devam edip etmediği sorusuna da cevap aramak arzusundayız. Bugün var olan dindarlık ve değerlerin geleneksel değerlerle ne kadar yakınlık içerdiği, postmodernitenin etkilerinin kuvvetlice hissedildiği günümüz küresel dünyasında insanların değer tercihlerini etkileyen bireysel ve sosyokültürel anlam kodlarının neler olduğu üzerinde durulacaktır. Nitel desene bağlı bu çalışmada veriler literatür incelemesiyle toplanmıştır. 2010 öncesi ve sonrasında yapılan 36 nicel çalışmanın bulguları incelenmiş, ulaşılan sonuçlar anlayıcı geleneğe bağlı olarak analiz edilip yorumlanmıştır. 2010 yılına kadar yapılan çalışmalardan edinilen bulgulara göre dindarlık; "itaat", "uyum", "şükür", "iyilikseverlik", "geleneksellik" değer yönelimleriyle pozitif ilişkiye sahiptir. Zira dinlerin inananlarından aşkın bir otoriteye itaati, toplumsal uyumu ve diğerkâm davranışları talep etmesi, bu değerlerin dindarlarda daha fazla çıkmasını besleyen unsurlardandır. Dahası dinî ve ahlâkî kuralların toplumsallaşma süreci ile nesilden nesile aktarılması dindarların "geleneksellik" değerini önemli görmelerinin nedeni olabilir. Dindarların "zevk", "hazcılık", "bağımsızlık", "uyarılım" ve "özyönelim" değerlerinden düşük puan almaları da literatüre uygun ve beklenen bir sonuçtur. Çünkü dinler, istek ve arzuları sınırlandırmayı ve aşırılıklardan uzak olmayı vurgular. Ayrıca ahlâkî programlar sunan dinlerin, mensuplarını çerçevesi belirlenmiş hayat yaşamaya sevk etmesi, dindarların "hazcılık", "uyarılım", "öz yönelim" gibi değerleri daha az tercih etmelerini açıklayabilir. Mevzubahis bulgular ve bunlara dair yorumlar genellikle geleneksel, hatta kısmen modern dindarları açıklayıcı olsa da postmodern dindarları açıklamakta yetersizdir. 2010 yılından sonraki dindarlık-değer çalışmaları göstermektedir ki dindarlık artarken hazcılık, uyarılım, başarı, geleneksellik ve evrensellik değerleri de artmaktadır. Bunlar, 2010 öncesi bulgularla uyuşmamaktadır ve yeni bir kavramsal çerçeveyi zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte dindarlık-değer ilişkisine yönelik bulguların demografik değişkenler bağlamında farklılaştığı yönünde bulgular vardır. Ayrıca inancın muhtevası başta olmak üzere dinin nasıl algılanıp nasıl yaşandığı, dinin etkisinin ne düzeyde hissedildiği vb. hususlar insanların hangi değerleri niçin tercih ettiğini anlamamıza imkân verebilir. Nicel araştırmalarda dindarlık tipleri ve yönelimlerinin bireylerin, hangi değerleri tercih edebileceklerini etkilediği ve bu durumun da onların gündelik hayatlarına yansdığı tespit edilmiştir. Bu, din ve dindarlığın bireyin hem değerler sistemiyle hem tutum ve davranışlarıyla karşılıklı ilişki içinde olduğu anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Dinsellik, Değerler, Yeni İnsan, Postmodernite.

1 Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, asim.yapici@asbu.edu.tr

2 Arş. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, rumeysa.ergin@asbu.edu.tr

3 Arş. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, sema.incekose@asbu.edu.tr

Erdem Ahlakının Panteistik/Mistik Kökenleri

Abdüllatif TÜZER ¹

Erdem ahlakı büyük ölçüde Mezopotamya, Mısır ve Çin gibi büyük kültürlerin Tanrı ve insan tasavvurunu biçimlendiren ve buna bağlı olarak toplum ve devlet düzenini de oluşturan temel bir hayat felsefesi ve pratiğidir. Bu insan/hayat felsefesi ve pratiğinin nihai hedefi ise en yüksek mutluluk olarak tanımlanagelen göğe yükselme ve Tanrıya ulaşabilmektir. En başından ifade etmek gerekirse erdem ahlakı, panteistik ya da mistik bir dünya görüşünün yaşam biçimine atıfta bulunulmadan layıkıyla anlaşılabilir. Söz konusu ahlakın en gelişmiş ve rasyonel formunu eski Yunanlar, özellikle Sokrates, Platon ve Aristoteles geliştirmiş ve geliştirilen bu form, monoteistik dinlerin kendi ahlaki yaşantılarını ilimleştirme/kuramlaştırma faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Böylece erdem ahlakı bir yandan kurumsallaşmış monoteistik dinlerin diğer yandan da mistik karakterli din ve toplulukların ayrılmaz bir vasfı olmuştur. Dolayısıyla erdem ahlakı, eski çoktanrılı dinleri, Yunan felsefesini, monoteistik dinleri ve mistikleri/sufileri birbirine organik bir biçimde bağlayan neredeyse en evrensel fenomendir. Söz konusu ahlak, insanın rasyonel ruh bakımından tanrıya benzediğini ya da insan ruhunun tanrının nefesi olduğunu (ki bu, panteistik bir düşüncedir) ve insanın nihai amacının dünyaya, maddeye, bedene ait ağırlıklardan ya da kirlerden arınarak tekrar geldiği yere, yani göğe/Tanrının huzuruna ulaşabilmek olduğunu kabul eder. Bunun için bizlere, özellikle bizleri dünyaya bağlayan öfke ve şehvet güçlerinin terbiye edilmesini ve böylelikle mutedil bir seviyede/orta yolda tutulmasını (ölmeyecek kadarıyla iktifa etmeyi) ve bütün zamanımızı ve cehdimizi ruhun ilahi tabiatını tefekkürle ve ilimle geliştirmek için harcamamızı tavsiye eder. Böylece ruh dünyaya ait kir ve ağırlıklardan kurtulabilsin ve beden öldüğünde kolaylıkla göğe, Tanrının diyarına kanatlanıp uçabilsin.

AnahtarKelimeler: ErdemAhlakı, Panteizm, Mistik, Sufi, Monoteizm, NefsinGüçleri.

1 Prof. Dr., Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, atuzer@hotmail.com

Fıkıhta Diyanî Hükümler ve Erdemlilik İlişkisi

Adnan KOŞUM¹

Hukuk-ahlak ilişkisi bağlamında ahlakın ve ahlaki değerlerin hukukun neresinde olduğu hukuk felsefesinin kadim sorunlarından biridir. Bu tebliğde fıkıhta önemli bir yekûn teşkil eden diyanî hükümler ve diyanî hüküm teorisi ile ahlaki bir değer olan erdemlilik/fazilet arasındaki ilişki incelenmiştir. İslam hukukunu oluşturan her bir kural kaynak olarak ilahi iradeye dayalıdır. Müslüman bireyleri terbiye ederek onları iyilikleri sevmeye, kötülüklerden kaçınmaya sevk eden fıkıh, her fiile dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki karşılık koymuştur. Dünyevi ve uhrevi geçerlilik değerlendirme ve yargılarının her zaman birbiriyle örtüşmemesi vakası diyani ve kazai hüküm ayırımını ortaya çıkarmış, çıkar çatışması üzerine kurulu toplumsal hayatta diyani hükümlerin geçerliliği ve tatbiki kişinin erdemine, faziletine bırakılmıştır. Söz gelimi içinde Hanefilerin de bulunduğu çoğunluk fukaha, şarta talik edilmiş olmayan mücerred vaadi bağlayıcı görmemişler ve vaadi yerine getirmeyi kazaî nitelikte bir borç olmamakla birlikte mendup olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla vaad eden vaadini yerine getirmezse erdemli/faziletli davranmamış ve dolayısıyla tenzihî mekruh işlemiş olur. Yine zamanaşımına uğramış bir alacağı olan kişinin kazaen bu hakkını alamayacağı, fakat diyaneten zaman ne kadar geçerse geçsin borçlu borcunu ödemedikçe borçtan kurtulamayacağı belirtilmiştir. Borçlu kişinin alacaklı tarafla borcunu ödemedikçe Allah katında borçlu ve günahkâr olacağı ve bu durumun muruetle (erdemlilik) bağdaşmayacağı ifade edilmiştir. Tadaî kabîlinden zikrettiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, ahlak hukuk için önemli bir müeyyidedir. Hukuk hedefine ulaşmada tek başına yeterli olmaz. Hukukun en büyük destekleyici kuvveti; uhrevi sorumluluk duygusuna bağlı olarak erdemlilik düşüncesidir. Sonuç olarak fıkıhın dinamiğinde erdemlilik anlayışının büyük rolü olduğu söylenebilir. Bugün kanundan kaçabilen, ona karşı hileli yollara başvuran insanlar, başka bir murakabe ile karşılaşmayacaklarını zannettikleri için suçlar ve haksızlıklar çoğalmaktadır. Oysa fikhî terbiye ile yetişen toplumlarda adaletsizlikler ve suç işleme oranı asgari seviyede olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Erdemlilik, Diyanî hüküm, Kazaî hüküm, Uhrevi sorumluluk.

1 Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, adnankosum@sdu.edu.tr

“Ahlâk-ı Âlâ”: Ahlaklılığın Düzeyleri ve Yüksek Standartlı Ahlakın Özellikleri

Cafer Sadık YARAN¹

Ahlaklılığın düzeylere ayrılması, ahlak veya etik kitaplarında sık karşılaşılan bir durum değildir; genellikle ahlak da ahlaklılık da bir bütün olarak değerlendirilir. Bununla birlikte, ahlaklılığın düzeylere ayrılması, hiç rastlanmayan bir husus da değildir. Örneğin, klasik ahlak alimlerinden Maverdi ve İsfahani’de, çağdaş ahlak felsefecilerinden Hilmi Ziya Ülken’de ahlaklılığın farklı düzeyleri veya mertebeleri üzerinde durulur. Özellikle Ülken bu konuyu çok vurgular ve Aşk Ahlakı adlı kitabını baştan sona “mertebeler ahlakı” dediği sistematik üzerine kurgular. Bu bildiride, ahlaklılığın farklı düzeylere ayrılması ile ilgili tarihsel ve güncel ön bilgiler verildikten ve konunun önemi vurgulandıktan sonra, Kur’an’ın Fâtır suresi 32. ayetinden hareketle, ahlaklılığın üç temel düzeyi ya da üç ana kategorisi olduğu (zalimler, muktesitler, sâbıklar) belirtilecek ve bunlar arasındaki en yüksek standartlı ahlaklılığın esas itibarıyla Kur’an’a göre, kısmen de felsefi ahlaka göre temel özellikleri sıralanacaktır. Bildirinin tezi, alt düzey ahlak bir yana, ortalama/orta düzey ahlaklılığın da terkedilip, yüksek standartlı üst düzey bir ahlaklılığın yaşanması gerektiğidir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Ahlak Düzeyleri, Ahlak Standartları, Mertebeler Ahlakı.

¹ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, cafer.yaran@omu.edu.tr

Pragmatik Açıdan Erdemler

Celal TÜNER¹

Geleneksel dünyada erdemler, daha çok teorik kesin bilgi ve teolojik tayinler üzerinden tezahür eden ve tüm zamanlar için neyin iyi neyin kötü olduğunun belirlenmesini içeren bir yapıyı temsil etmekteydi. Bu açıdan erdemler insanın zaman ve mekânla olan değişkenlik ilişkisinden ziyade kurucu ve kural koyucu akıl tarafından belirlenen ve sabit anlam ve tanımlamalar içeren bir yapıyı yansıtmaktaydı. 18. yüzyıla gelindiğinde David Hume İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme adlı eserinde adeta yeni bir hakikat icat ederek, bize, doğru eylem konusunda ilahi emirlerden ziyade, duygular vasıtasıyla ötekinin onayını almayı esas alan “en yüksek iyi”yi ve ona ulaşmanın yollarını göstermeye çalışır. Hume’un bu yaklaşımı, geleneksel dünyadaki “en yüksek iyi”yi temsil eden “teorik erdemler” formülasyonunu geçersiz kılar. Bu husus pratiğin teorisi olan duygulara geçiş ile aynı zamanda ahlakiliğin doğası gereği statik bir yapıdan ziyade sürekliliği olan dinamik yapıya duyduğu ihtiyacı karşılamayı amaçlar. Nitekim bu ihtiyaç, nihai bir ahlaki yapıya ve buna bağlı benlik modeline erişmeyi esas alan; sınırları belirgin, ölçülebilir, istikrarlı ve öngörülebilir bir düzen için varlıktan ziyade oluşların yörüngesinde belirli bir sabitlik ya da ontolojiye dayanmayan bireysel bir öznel ve yaratıcılık deneyimini seslendirir. Bu düşünce zemininde erdemler, ahlaki deneyimizdeki alışkanlıklarımızı ve iyiye dair düşüncelerimizi açıklamak için kullanılan işlevsel unsurlara işaret eder. Bu husus erdemlerin sadece mutlulukçu ahlaklar ve iyi yaşamı hedef edinen teoriler açısından ele alınmayacağını; aksine insanın akli olgunluğundan ziyade biyolojik yapısı üzerinde yükselen ahlaki deneyimler ile iyinin yaşam içindeki tezahürlerini ifade edebileceğini gösterir. Bu makale erdemlerin insanın özel özellikleri olmadığını; aksine onların çevresel güçlerle kişisel kapasitelerin işleyen adaptasyonları olduğunu ileri sürer. Bu çerçevede erdemler organizmanın oluşturdukları unsurlarla, dış dünyanın sağladığı unsurların etkileşimi olarak birleşen alışkanlıkları bize tanıtır.

Anahtar Kelimeler: Erdem, Pragmatizm, Alışkanlık, Organizma, Çevre.

1 Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, cturer@ankara.edu.tr

Mu'tezilî Ahlâk Sisteminin Erdemli Bir Yaşamın Teşekkülü ve İnşasındaki Yeri ve İşlevselliği

Fethi Kerim KAZANCI¹

İslâm düşünce tarihinde Mu'tezile ekolü önemli bir yer işgal etmektedir. Bu arada İslâm ahlâk düşüncesine teolojik ahlak kuramları açısından katkıda bulunmuştur. Çünkü Mutezile, İslâm düşünce tarihinde "ahlâkî nesnelcilik" anlayışını benimsemiştir. Onlar, İslâm'ın ilk gerçek ahlâkçılardır ve kalamî çevrelerdeki son dönem ahlâkî gelişmelerin de temellerini atmışlardır. Mutlak adalet ilkesini merkeze alarak tesis edilen Mutezile kalam sisteminde teolojik ahlâk birtakım temel dinamikler ışığında ortaya konmuştur. Bildiri metni, bir yandan Mutezile düşünce sisteminde ahlâkın teolojik temellerini ortaya koymakta, öte yandan bu teolojik ahlâk sisteminin erdemli bir toplum inşa etmedeki rolüne odaklanmaktadır. Mutezile, teolojik ahlâk düşüncesini "ahlâkî akılcılık" anlayışı eşliğinde ortaya koymuştur. İyilik ve kötülüğün ahlâkî temellerini irdeleyerek, değerlerin bilişsellği ve ontolojik statüleri, yani nesnel mi öznel mi oldukları üzerinde durmuştur. Mutezile, daha başlangıçta nesnelere/eşyaya Allah tarafından yerleştirilmiş olmak kaydıyla değer yüklü bir varlık anlayışını benimsemiştir. Bununla bağlantılı olarak Mutezile, ahlâkî akılcılık çerçevesinde, değerlerin öznelliğini ve değişkenliğini savunan Eş'arîlerin aksine, iyi ya da kötü gibi birtakım değerlerin nesnelliğini savunmaktadır. Bu sabit ve değişmez değerlerin bilgisinin, din gönderilmese bile, yaratılıştan insan tabiatına yerleştirildiğini ileri sürmektedir. Akıl ve vahiy, yalnızca iyi ve kötü, güzel ve çirkin olan eylemlere delalet edip onları açığa çıkarır (keşf). Mutezile'nin ahlak sisteminde insan eylemlerinde irade özgürlüğüne sahiptir. Mutezile, adalet ilkesinin bir gereği olarak, bizzatîhi insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla onun yapmış olduğu iyilik de kötülük de kendisine aittir. Bu noktada Mu'tezile insanın ahlâkî özne oluşu üzerinde önemle durmaktadır. Çünkü insanın etkin ve yapabilme gücü olan bir fail olarak tasarımılanması erdemli birey ve toplum inşa etme çabalarına yardımcı olacaktır. Mutezile açısından ahlâkî kötülük meselesinin çözümü de erdemli bir toplum inşası için ehemmiyet arz etmektedir. Mutezile, kötülükleri önlemede insanın rolü ve bilinçliliği üzerinde durmaktadır. Mu'tezilî teolojik ahlâkın geliştirilmesinde tevhîd, adalet, va'd-va'id ve emr-i bil'-maruf ve n-neh-y-i ani'l-münker gibi ilkeler etkin bir rol oynamıştır. Mutezile, bu ilkeleri beşerî düzlemde erdemli ve ahlâklı bir toplum inşa etmede daha etkin ve işlevsel hale getirecek şekilde tasavvur etmiştir. Mutezile, ahlâk meselesini sırf teorik düzlemde tartışmamış, onun pratik düzeyde de etkin oluşunu sağlayacak çözümler üretmeyi başarmıştır. Dinî bir ahlâk anlayışını benimseyen Mu'tezile, anılan bu ilkeler ve onlara bağlı hüsn, kubuh, özgürlük, sorumluluk, hak etme (istihkâk), ceza, ödül, cennet, cehennem kimi kavramlarla erdemli ve ahlâklı bir toplum inşa etmeyi amaç edinmiştir. Çünkü bu ahlâk sisteminde erdemsizliklere, sorumsuzluklara, kötülüklere, münkere, fahşâyâ, azgınlığa, haddi aşmaya, zulümlere, haksızlıklara, vurdumduymazlığa, nemelazımcılığa asla yer yoktur. Bildiri metninde dile getirdiğimiz temel dinamikler ve sonuçlarla Sempozyuma katkı sağlamayı düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Akıl, Hüsn, Kubuh, İyiliği emretmek, Kötülüğü nehyetmek, Hikmet, Adalet, Sorumluluk, Erdemlilik.

¹ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, fkazanc@hotmail.com

İbâdîlerin Ahlak Anlayışı

Hamdy BAKHİT OMRAN¹

İbâdîye mezhebi köken itibariyle ilk İslâm mezheplerinden biri olup günümüze kadar varlığını koruyabilmiş az sayıdaki İslam mezheplerinden biridir. İbadiyye mezhebi günümüzde Umman Sultanlığı, Kuzey Afrika ve Tanzanya gibi farklı bölgelerde yaşam alanı bulmuştur. Günümüze kadar varlığını devam ettirmiş olmasına rağmen İbâdîler ile ilgili araştırmalar müntesibi kalmamış mezhep ve fırkalara nazaran yeterli sayıya ulaşamamıştır. İbâdîler, Haricilerin bir kolu olarak, İslam dinin temel kaynaklarını anlamadaki farklılıkları sebebiyle kendilerine özgü bir ahlâk düşüncesine sahiptirler. Grubun sosyal, politik ve hatta ekonomik hayatını benimsemiş oldukları ahlâki düşünce etkilemiştir. Bu da İbâdîleri diğer mezhep ve fırkalardan farklı kılan önemli bir unsur olmuştur. Biz bu tebliğimizde İbâdî mezhebinin ahlak anlayışını ve Hariciler ile aralarındaki temel farklılıkları açıklamaya çalışacağız. Zira birçok araştırmacı bu iki fırka arasında ayrım yapmayı bunların aynı fırka içerisindeyeraldığını iddia etmektedir. Tebliğimizde ilk olarak, İbâdî mezhebinin Haricilerle olan ilişkisine değinilerek kısa bir tanıtımı yapılacaktır. Ardından İbâdîlerin ahlâk kavramı ve onların ahlâk teorisinin en önemli özelliklerine yer verilecektir. Son olarak Hariciler ve İbâdîler arasında ahlak ve değerler konusundaki tespit edilen farklar zikredilecektir.

Anahtar Kelimeler: İbâdîler, Hariciler, Ahlak, Değer, Erdem

1 Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, hamdy.bakhit@giresun.edu.tr

Epistemik Erdemler

Hasan Yücel BAŞDEMİR¹

Epistemik erdemler, bilgi elde etmemize veya doğruluğu yakalamamıza yardımcı olan yetenek, kabiliyet ve özelliklerimizdir. Bu yeteneklerimizi ahlaki erdemlerden ayıran temel özellik, iyiliğin değil doğruluğun elde edilmesine katkı sağlamalarıdır. Eğer doğru inancı veya bilgiyi sahip olduğunuz bazı erdemlerle elde etmişseniz o zaman biliyor olabilirsiniz. Aksi takdirde doğruluğu elde etmeniz sadece bir şans eseri olabilir. Descartes'tan Kant'a modern felsefe, doğruluğun belirli yöntem ve standartların takibi ile elde edilebileceğine inandı ve epistemik failin şahsi özelliklerini, bilgi için bir standart olarak görmedi; kabul etmedi. Oysa bu standartlar bile epistemik failin sahip olduğu belirli özelliklerin sürece dahil olmasıyla sonuç verebilirdi. Buna göre bilgi, adına "epistemik" dediğimiz belirli türden erdemlere sahip olmakla elde edilebilir. Yani bilgi, epistemik erdemlere sahip bir kişi tarafından sahip olunabilecek bir şeydir. Epistemik erdemler, kişisel özelliklerden ve epistemik yetilerden farklıdır. Örneğin "itina" kişisel bir özelliktir. Ancak bu, itinalı olmanın, bilgi için yeterli olduğu anlamına gelmez. Bazı kişisel özelliklerin, bilgi edinme süreçlerine aktarımı gerekir. Ancak bu durumda itina, epistemik bir erdeme dönüşebilir. Beş duyu ise epistemik yetilerdir ve bunların bilgi için özel kullanım koşulları sağlanması durumunda bilme süreçlerimize olumlu katkı sağlayacağı düşünülebilir. Bu yönüyle epistemik erdemler, birbirinden ayırmak çok güç olsa da birincil ve ikincil epistemik erdemler şeklinde tasnif edilebilir. Muhayyile gücü (fantasia, imgelem), tecessüs (ilgi, merak), vehim gücü, açık fikirlilik, muhakeme ve hesap verebilirlik birincil erdemler iken dikkatli olma, titizlik, yaratıcılık, dürüstlük, tevazu, gayret, sadelik, temkin (warranty?) gibi kişisel özellikler de ikincil erdemlerdir. Tabi buna uygun olarak dar-görürlük, dogmatizm, kolaycılık, çabucak karara varma, saflık gibi epistemik reziletlerin var olduğu da göz ardı edilemez. Epistemik erdemler, bilgi elde etme sürecinde etkindir ve faili bunlar bilgiye götürebilir. Bu çalışmada erdemlerin bilme süreçlerine etkisi ve bu etkinin nasıl olduğu meselesi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Erdem epistemolojisi, sosyal epistemoloji, evrimci epistemoloji, geleneksel epistemoloji, öznel epistemoloji ve feminist epistemoloji gibi farklı epistemolojik yaklaşımların meseleye bakışı farklıdır. Bu farklılıklar da ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, Epistemik Erdem, Erdem Epistemolojisi, Epistemik Yeti, Ernest Sosa.

¹ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, basdemir@ankara.edu.tr

Heidegger'in Ontolojisinin Batılı Bilimsel Akıl Tasavvuruna Muhalifliği Sathında Ahlâk, Erdem ve Siyaset Meseleleri

İdiris DEMİREL¹

Alman filozof Martin Heidegger (1889 – 1976)'in ontolojisinde: Batı'nın bilimsel akıl tasavvuru, iktidarını; 'şeylerin' nedensel temellerinden, mutlak, kayıtsız-şartsız ve gerçek temeller diye bahseden bir metafizikten almaktadır. Batı'nın bu metafizik temelli ve epistemoloji akslı bilimsel ontolojisi biricik imtiyazını ise doğa bilimlerinin neyin gerçek sayılacağına ilişkin perspektifine tanımaktadır. Bu perspektif, Batılı kültür ve bilimdeki tek hakikî bilginin bilim olduğuyula ilgili önyargıları, adeta karşı konulamaz kılmaktadır. Mevzu önyargılar ahlâk ve erdem için sahih bir dayanak sağlayamamaktadır. Batılı bilimsel aklın, ahlâk ve erdem için sahih bir dayanak sağlayamama problemi, salt doğa bilimlerinin güzergâhındaki sosyal bilimler için değil, hermeneutik disiplinli insan bilimleri için de vâkidir. Batı ontolojisinin bilimsel rasyonalitesinin sınırlamalarından doğan işbu açmazdan ancak farklı bir varlık ve insan varoluşu (Dasein) fenomenolojisiyle çıkılabilecektir. Çıkış yolunda sadece öznel deneyimin egzistansiyel vasfına odaklanmakla yetinilmemelidir. Mutlaka ki, Platon ve Aristoteles'ten Hegel'e ve sonrasına değin uzanan Batılı düşünüş ve bilme tarzından kaçınılmalı ve varlık problemi ele bütün varoluşsal giriftliğiyle alınmalıdır. Varlık problemi niçin varoluşsal giriftliği içinde ele alınmalıdır, çünkü indirgenemez bir tarzda 'konumlu' ve özneler-arası olan Dasein, sıradan şeylerin salt mevcudiyetinden radikal ölçüde farklıdır. Heidegger'in Dasein'ı hem ancak ve sadece dünya içindeki varlıktır hem de yine ancak ve sadece öteki Dasein'larla birlikte varlıktır. Dasein, Batı biliminin epistemoloji akslı ontolojisinde olduğunun tam zıddına müstakil ve mücerret düşünen bilinçle; zihinle; theoria'yla müsemma değildir. Dasein, pratik ilişkilidir. Bu ilişki şahsî alâkadır. Alâka, kaygıdır. Heidegger'in ontolojisinde Dasein'ın, insan varoluşu anlamındaki varlığı, kaygı olarak tebarüz eder. Batılı bilimsel akıl bu hakikati kararttığı için çıkmaz bir sokağa saplanmıştır. Batı, bu çıkmazda sahih bir ahlâk ve erdem anlayışından da onların sahih bir siyasetle besleşmesinden de uzağa düşmüştür. Heidegger'de Dasein için hakikî özgürlük yalnızca hep-mevcut-olan ölüme dair yoğun bir tefekkürle mümkündür. Öyle ki Dasein yahut Kaygı esasında ölüm-önündeki-varlıktır. Yalnızca ölüme dair şuur; irade; tefekkür insana 'varlığın çobanı' sıfatıyla itibar kazandırıp ahlâkın, erdemin yolunu açabilir. Sahih bir ahlâk ve erdemse, az önce de zikredildiğince sahih bir siyaset imkânı demek olacaktır. Bu çalışmanın amacı, Heidegger'in ontolojisinin Batılı bilimsel akla muhalifliği sathında ahlâk, erdem ve siyaset meselelerini analiz etmektir. Çalışmanın yöntemi niceliksel değil niteliksel yöntemdir. Niteliksel temelde belgesel araştırma yapılmıştır. Ortaya çıkacak bulguların söz konusu meseleler için hakikî bir tefekkür imkânı sunabilecek bulgular olacağı düşünölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Heidegger, Dasein, Kaygı, Ahlâk, Erdem, Siyaset/Siyasal.

1 Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, idemirel@agri.edu.tr

Dindarlık Anlayışımızda Erdemlilik Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Kemaleddin TAŞ¹

Şüphesiz samimi bir şekilde bağlanılan ve yaşanan din ve bu tarz bir dindarlık anlayışı, eşref-i mahlûk olan insana tutum ve davranışlar açısından birçok müspet özellikler kazandırır. Allah'ın emir ve yasaklarını şeklen değil; samimiyet, ihlas ve takva içerisinde yerine getiren insan, fazilet prensiplerine sahip bir karakter yapısına kavuşur. Aynı zamanda da menfî yönelimlerden ve ahlakî düşkünlüklerden kendisini uzak tutar. Dolayısıyla İslam'ın ön gördüğü insan modelinin gerçekleşmesi için dindarlık anlayışımızın dış güdümlü bir şekilde zahirî değil; iç güdümlü, yani derunî olması ve irfanla harmanlanmış ahlak dindarlığının öncelenmesi ve hedef olarak görülmesi gerekir. Erdemli insan ve bununla bağlantılı olarak toplum ancak bu şekilde realize olur ve inşa edilebilir. İslam'ın temelde oturduğu ana eksen Allah'a ve ahirete iman etmek ve ahlâklî olmak esaslarını içine alır. Nitekim bu husus Kuran'da sık sık "iman edenler ve sâlih amel işleyenler" şeklinde belirtilir. Genelde Türk toplumunun dindarlık anlayışında ahlâk ve sâlih amel, teorik düzlemde dinin emri ve önemli bir unsuru olarak kabul edilse de pratikte dinin sâlih amel boyutu ibadetlere indirgenmiştir. Aslında Kuran'da imanı desteklemek, canlı tutmak ve erdemli insan ve toplumu oluşturmaya yardımcı olmak amacıyla yapılması istenen ibadetler, bağlam ve amaçlarından koparılarak, bizzat kendileri amaç olmuş, dinin en önemli ve neredeyse dinin tamamını ifade eden unsurlar haline getirilmiştir. Böylece tekrar edile alışkanlık haline gelerek rutine binen bu ibadetler Allah'a "borç ödeme" ve "sevap kazanma" aracı haline gelmiştir. Zikredilen bu ifadelerden bir Müslüman için, yalnızca ibadetleri yerine getirmenin bir anlamı olmadığı veya kişinin sadece vicdan temizliği, doğruluk, çalışkanlık vb. erdemleri taşımasının yeterli olacağı anlamı çıkarılmamalıdır. Ancak, İslam'daki emir ve yasakların esas olarak erdemli bir hayat sürmeyi temin amacını taşıdığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Diğer taraftan son yıllarda, postmodern durumun yansımaları olarak ve zenginliğin belli kesimleri içine alan sınırlarının genişlemesiyle ülkemizin değişik bölgelerinde sermayeyi elinde bulunduran ve kendisini dindar olarak tanımlayan sosyoekonomik açıdan üst tabaka olarak adlandırabilecek yeni bir jenerasyonun bir kısmı arasında İslam'ın yaşam tarzına taban tabana aykırı marjinal örnekler ve uygulamalar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bildiri metni bu ve benzeri konulara odaklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erdemlilik, Dindarlık, Ahlak, İslam, Türk Toplumunu.

1 Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, kemaleddintas@sdu.edu.tr

İlk İslam Fetihleri Sırasında Erdemli Bir Davranış Olarak Müslüman Elçilerin Dik Duruşları

Mehmet AKBAŞ¹

İlk İslam fetihleri sırasında İslam'ın müdafileri ve öğreticileri olarak bazı sahabiler elçi olarak görev almış ve diğer milletlerin kral ve valileri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu karşılaşmalarda Müslüman elçiler İslam'ın izzet ve haysiyetini en güzel şekilde temsil etmiş ve bildikleri hakikatleri korkmaksızın karşı tarafla paylaşma yoluna gitmişlerdir. Her bir sahabe yabancı milletlerin topraklarına neden geldiklerini, fetihlerden maksadın ne olduğunu muhataplarına en açık şekilde izah etmiş bulunmaktadır. Bu devletlerin o günün süper güçleri olmaları ya da dünyevi mevki-makamlarının çok üstün olması, elçi sahabilerin hakkı söylemelerine engel olmamıştır. Onların karşı taraftan tehdit edilmesi ya da korkutulmaları onları hakkı söylememeye sevk etmemiştir. Bu araştırmamızda bu sahabilerin kimler olduklarını, karşı tarafa hangi mesajı vermeye çalıştıklarını ve erdemli birer davranış olarak dik duruşlarını vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Fetih, Sahabi, Dik Duruş, Erdem, Irak, Şam.

1 Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, makbas72@hotmail.com

Erdem Ahlakının Eksikliği ve Hikmet Ahlakının Yetkinliği

Mehmet Kasım ÖZGEN¹

Erdem kavramı etimolojik olarak “er” kökeninden türetilir ve cesaret, adalet, merhamet gibi niteliklere sahip “yiğitlik/fütüvvet” makamı için kullanılır. Erdem kelimesi genel anlamda fazilet, yetkinlik veya kemal anlamlarına gelmektedir. Eski Türkçede “alp erdemi” ifadesi “cesaretli veya cesur kişi” anlamında kullanılmıştır. Ahlak felsefesinde erdem, eylemde ölçülü davranmak üzerinde temellendirilir. Hikmet kelimesi ise klasik sözcüklerde “yargıda bulunmak” anlamındaki “hükm” mastarından isim olarak türetilir. Ancak asıl olarak hikmet “engellemek, alıkoymak, gemlemek, sağlam olmak” anlamlarına gelen “ihkam” mastarıyla da ilişkilendirilir. Cevheri, hikmetin “ihkam”la bağlantısı nedeniyle hem “eylemleri gereği gibi tam, sağlam ve eksiksiz” yapan hem de “sahip olduğu tam bilgisi ile tam amel eden” bilge/hakim manalarını vermektedir. Farabi hikmeti en yüksek erdem olarak görür ve İslam düşüncesine uygun ve erdemi de içerecek bir hikmet felsefesini ya da ahlak felsefesini geliştirir. Farabi hikmeti en yetkin manaları, en yetkin bir biçimde idrak etmek şeklinde özetler. Genel anlamda o, hikmeti en yüksek ve en değerli varlıkları, en üstün bilgiyle bilmek ve dolayısıyla içsel dünyasında en yüksek bilince ve ameli dünyada da en güzel, en tam ve en iyi ahlaka sahip olan insanı kâmil için kullanır. Hikmeti merkez alan ahlak anlayışında, kötülükten kendini “alıkoymak, gem vurmamak, sakındırmak” ve kendini kalp, nefis/düşünce ve dil temizliği ile en yüksek iyi olana doğru yönlendirmek, çirkin ve kötü olan her şeyden uzaklaştırmak düşüncesi vardır. Söz konusu bu düşünceye göre hikmet, İslam düşüncesinin temelini teşkil eden akl-ı selim, kalb-ı selim ve zevk-ı selimi kendi hayatında vazgeçilmez bir pratik olarak birleştirmek anlamına gelmektedir. Erdem ahlakının teorik mimarisi Aristoteles’tir. Aristo’ya göre her ahlaki eylemin ifrat ve tefrit olmak üzere iki aşırı tavrı söz konusudur. Her iki aşırı tavrı da ahlaki değildir, ahlaki olan ifrat ve tefrit tavrının ortasını tutturmayı amaçlayan ve ahlakiliği belirleyen ölçülülüktür. Erdem erdem yapan işte bu ölçülülüğe göre davranmaktır. Erdem anlayışına göre ölçülülük ahlaki davranışın temel ölçütüdür. Ancak erdem ahlakı ile ilgili eksiklikler de tam da söz konusu bu ölçülülük meselesinden baş verir. Erdem ahlak anlayışına yapılan eleştirin başında, hikmet, adalet, sevgi ve merhamet gibi erdemleri ifrat ve tefrit doğan ölçülülük kalıplarına sığdırmanın ne derece doğru olduğu eleştirisi gelmektedir. Adaletin veya hikmetin aşırı olması tutumu, neden ahlaksızlık olsun. Bir eylem neden salt ölçülüdür diye ahlaki kabul edilsin ki. Ölçülülük ahlakta öne çıkınca; kural ahlakını nereye oturtacağız. Ölçünün tek başına kural olması erdem ahlakının temel eksikliğidir. Erdemin özü olan tamlıkla da çelişir. Sadece ölçülüdür diye yasadan, kuraldan bağımsız bir ahlak olabilir mi? Ölçülülük tek başına tamlığın veya yetkinliğin ölçüsü olabilir mi? Oysa hikmet ahlakında vasat/ orta olmak ölçüsü elbet kabul görmekle birlikte belirleyici koşul olarak kabul edilmez ve ölçülülük yeterli bulunmaz. Hikmet ahlakına göre ölçülülük, ahlaki davranışın temel ölçütü değildir. Ölçülülük sadece davranışla ilgili estetik bilinç ve ahlaki bilinci birbirine eklemleyen, iki bilinç arasında bağlantı kuran bir köprüdür. Bu köprü üstünde geçenleri hikmet bilincine yani en yüksek bilince yükselten ve ahlaki davranışı, kuru bir ritmik tekrar, ritüel bir davranış ve otomat bir alışkanlıktan kurtaran bilinçlendirici bir köprüdür. Erdemde ölçülülük, eylemi belirlerken, hikmette ise eylemi belirleyen en yüksek bilinç, en yüksek amaç ve bu en yüksek amaca bağlı olan kalplerin tatmini söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Erdem Ahlakı, Hikmet Ahlakı, Ölçülülük, En Yüksek Bilinç, En Yüksek Amaç.

1 Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, mehmetkozgen@hotmail.com

Üniversitede Okuyan Z Kuşağının Din ve Dindarlık Algısı: Uludağ Üniversitesi Örneği

Mehmet Zeki DUMAN¹

Bu sunumda genelde Türkiye’de din ve dindarlıkta yaşanan değişim, özelde de üniversiteli gençlerin dini inanç ve ibadetlere ilişkin tutumları analiz edilecektir. Son yıllarda Türkiye’de gerek akademide ve siyasette gerekse medyada ve kamuoyu araştırmalarında sıkça gündeme gelen ve bazı kesimlere göre geleceğin Türkiye’sinin kaderini belirleyecek olan Z Kuşağı gerçeği üzerinde durmak, bu kuşağın karakteristik özelliklerini, dini inanç ve ibadetlere yönelik tutum ve davranışlarını ve dindarlık algılarını ortaya koymak, bu sunumun temel amacını oluşturacaktır. Günümüz dijital toplumunun en dinamik kesimini oluşturan gençlerin din ve dindarlık algılarında nasıl bir değişimin yaşandığını ve bu değişimin toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel nedenlerini ortaya koymayı hedefleyen bu sunum, örneklemini, Uludağ Üniversitesinden beş yüze yakın öğrencinin oluşturduğu bir saha araştırmasından elde edilen şu bulgular, -üniversitede okuyan Z kuşağının; a) dini inancının güçlü olduğu, b) dini ibadetlerde zayıf kaldığı, d) formel ve geleneksel dindarlıktan uzaklaştığı, e) bireysel-özel bir dindarlık biçimine yöneldiği, f) ahlaki ve etik konuları önemsemediği, g) özel ilişkilerinde dindarlığı bir ölçü olarak almadığı, h) dürüst, ahlaklı adaletli ve özgür olmayı, en büyük erdem olarak gördüğü vb.- tartışılacaktır. Bu çerçeveden hareketle sunumda, Türkiye’de üniversitede okuyan Z kuşağının ne sağ kesimin iddia ettiği kadar apolitik ve dindar; ne de sol kesimin iddia ettiği kadar devrimci ve sekülerist olduğu tezine de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Gençliği, Z Kuşağı, Dijital Toplum, Din ve Dindarlık, Uludağ Üniversitesi.

1 Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, zekiduman@yahoo.com

Mevlana'nın Kavram Zenginliği Üzerinden Erdem Çözümlemesi

Metin YASA¹

Günümüzde erdemin, pratik yaşamla ilişkisi koparılmadan, güven altına alınması kaçınılmaz görünmektedir. Erdemi güven altına almanın güçlü bir yolu, öyle anlaşılıyor ki, erdemi tanıma, anlama ve yaşamadan geçmektedir. Doğrusu, bu türden bir çaba, Mevlana'nın kavram zenginliği üzerinden yaptığı erdem çözümlemesinde açıkça görülebilir. Mevlana'nın erdemi tanıma, anlama ve yaşamaya ilişkin düşüncelerinin, ayrıca, erdemin insan ruhunun duyarlı olduğu kavramların paylaşımı açısından da çözümlemeye değer görüldüğü anlaşılmaktadır. Mevlana'nın bu bağlamda öne çıkan temel bir hedefi, erdemi sorunsal hale sokmadan, çözümleyebilme arzusudur. Bu nedenle Mevlana'nın, erdemi, cephe kavram haline getirmeden sadelik içinde kavram zenginliği üzerinden çözümlemeye özen gösterdiği dikkat çeker. Bu bildirinin temel amacı, erdemi güven altına alma hedefi doğrultusunda, Mevlana'nın erdem konusuna yönelik düşüncelerini, betimleyici söylemlerden uzak bir biçimde, kavram zenginliği üzerinden çözümleyerek netleştirmeye çalışmaktan ibarettir.

Anahtar Kelimeler: Erdem, İyi Huy, Aşk, Derece Artışı.

1 Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, metin.yasa@omu.edu.tr

Küresel Ahlak Projesinin İmkânı ve Sınırlılıkları Üzerine

Mustafa KÖYLÜ¹

Günümüzde sosyal bilimler alanında en çok tartışılan konuların başında “küreselleşme” kavramı gelmektedir. İlk bakışta küreselleşme daha çok ekonomik yönüyle öne çıksa bile, aslında küreselleşme uluslararası arenada, “küresel siyaset, küresel medeniyet, küresel ekoloji, küresel ekonomi, küresel bilgi transferi, küresel ısınma hatta küresel mafya” gibi çok çeşitli kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. Küreselleşmenin hem lehinde hem de aleyhindeki tartışmalar hala devam etmektedir. Ancak ister küreselleşmenin lehinde, isterse aleyhinde olalım, şu bir gerçektir ki, insanlık bir bütün olarak tarihin hiçbir döneminde görülmedik derecede küresel nitelikli ahlaki sorunlarla karşı karşıyadır. Özellikle günümüz dünyasında savaş ve çatışmalar, sosyo-ekonomik adaletsizlikler ve çevre sorunları tüm dünya ülkelerini ciddi anlamda ilgilendirmekte ve tehdit etmektedir. Bu konudaki tebliğimiz temel olarak üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde, küresel ahlak projesine olan ihtiyaç ele alınacak; ikinci bölümde, dünya dinlerinin küresel ahlak projesine olan katkıları incelenecek; üçüncü ve son bölümde ise, böyle bir projenin hayata geçirilme imkânı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Küresel Ahlak Projesi, Dünya Dinleri, Değerler.

1 Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, mkoylu@omu.edu.tr

Mevlana C. Rumi'de Ahlaki Erdemler

Naim ŞAHİN¹

Öteden beri, devletlerin ve milletlerin tarih sahnelerinden yıkılış ve yok oluş sebepleri arasında sefalet, kanunsuzluk, özel mülkiyete düşkünlük ve özellikle de bütün bunların belki de en önemlisi ahlaki zihniyet ve yaşamda ortaya çıkan çöküntünün olduğudur. Günümüzde yüksek ahlak sahibi insanların bulunmasıyla birlikte, birçok ahlsızlıkların yaşandığı ve bunalımların, iletişim ve ulaşım teknolojileriyle yayıldığı ve önlenmesinin güç bir krize dönüştüğü; düşüncenin modern dönemde hızla değişmesiyle, geleneksel inanç, değer ve ilkelerin sorgulanarak yerine, yenilerinin konulduğu dünyada; toplumların bu arada Müslümanların en önemli yoksunluğunun ahlak; dolayısıyla en başta gelen sorunun erdemsizlik olduğu mikro/bireysel ve makro/toplumsal ahlakı önceleyen bir hayat, eğitim ve yönetim anlayışına muhtaç olduğumuz vurgulanmaktadır. Bunlarla birlikte ahlakın, inancı ve milliyeti ne olursa olsun tüm insanların sıkıca ellerinden tutmaları gereken, bütün medeniyetler tarafından kutsanan bir yüksek değer olduğu, bu değerlerin zedelenmesi ihtimalinin manevi anlamda küresel bir felaketi oluşturacağına dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan düzgün işleyen bir sosyal hayatın, toplum hayatının bütün alanlarında temel bazı "paylaşılan" anlayışlar ve değerler yoluyla gerçekleştiğine değinilmektedir. Eğer söz konusu anlayışların ve değerlerin tartışmalı hale gelmesi durumunda ise, o toplumda ahlak bunalımının yaşanacağına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda İslam dünyasının yetiştirmiş olduğu büyük mütefekkirlerden birisi olan Mevlana C. Rumi'nin, sadece bir şair ve edebiyatçı değil aynı zamanda döneminin diğer problemleriyle olduğu gibi ahlak problemleriyle de uğraşmış ve bireysel ahlak zaafalarının toplumsal yapıda bir felakete dönüşmemesi için çözümler önermiş ve üretmiş bir ahlakçı olarak ta öne çıkar. Onun bütün insanlığa vermek istediği mesajın özünü ahlak ve ahlaki değerler oluşturur denilse yanlış bir değerlendirme olmaz. Mevlana'nın ahlak öğretisinde, ahlaki değer ve erdemler; adalet, cömertlik, şefkat, merhamet, hoşgörü, alçak gönüllülük, tevazu, doğruluk, dürüstlük, iyilik etmek ve yardımseverlik, sözünde durmak, öfkeye hâkim olmak vb. bugün bütün insanlığın sahip olması gereken ve en çok muhtaç olduğu evrensel değerlerdir. Bu tebliğde, hangi ırk, din, dil ve milletten olursa olsun insanlığın yaşaması ve yaşatması gereken bu değerlerin, Mevlana'nın görüşleri çerçevesinde önemine vurgu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Ahlak, Erdem, Adalet, İyilik

¹ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, nasahin7@hotmail.com

Değer Odaklı Manevi Bakım Sözlüğü

Öznur ÖZDOĞAN¹

Hemen her toplumda dinî inançlarla ilgili halk arasında yaygın olan, gelenekselleşmiş inanış ve uygulamalar vardır. Sağlıklı bir din anlayışı elde edebilmek için müesses dinin unsurları ile geçmişten bugüne farklı din ve kültürlerden, etkisini sürdüren inanış ve uygulamaların insanın psikolojik sağlığına ve baş etme sürecine etkisinin bilimsel yöntemlerle araştırılması önemlidir. Dil, dünya ile temas kurduğumuz, şeklini kavradığımız, birleştiğimiz ve kendimiz için gıdalandığımız önemli unsurdur. Yükselmek veya alçalmak için kelimelerin güçleri vardır. Kelimeler yardım edebilir, ilham verebilir ya da korkutabilir ve sınırlandırabilir. Kelimeler, benlik algısını besleyen gıdalardır. Dolayısıyla insanlara yardım ederken yardım sözcükleri incelenmek zorundadır. Kültürler arası psikolojik çalışmalar özellikle sosyal psikoloji, gelişim psikolojisi, bilişsel psikoloji ve klinik psikoloji alanlarında yoğunlaşmıştır. Bunun için temel amacı mevcut psikolojik kuramların veya bu kuramlardan üretilen varsayımların sınırlılığını incelemek, böylece bu kuramların hangi oranda diğer kültürlerle genellenebileceğini bulmaktır. Kısaca buna ihraç edip test etmek yaklaşımı diyebiliriz. İkinci aşamadaki amaç ise, bu kuramların genellenememesi yani kültürel farklılıkların tespit edilmesi durumunda, bu farklılıkların nedenlerini bulmaktır. Batı kültüründe yapılan çalışmalarla geliştirilen kuramlarda kullanılan bazı kelimeler, kültürümüzde farklı ifade edilmektedir. Mesela: kayıp olarak isimlendirilen ölüm, İslam dininde ruhun ölümsüzlüğü ile bağlantılı kültürümüzde Hakka göçmek, Hakkın rahmetine kavuşmak olarak ifade edilmektedir. Yalnızlık olarak ifade edilen yaşantı, inanan bir insan için tek başınalık olarak ifade edilebilir. Yaratıcısıyla iletişim içinde olan insan hiçbir zaman yalnız değildir. Sözlükte incelenen bazı kavramlar şöyledir:

Travma Yerine Deneyim

İmtihan Yerine Öğrenme

Haram Yerine Hürmet

Kronik, Süreğen Hastalık Yerine Tedavisi Uzun Süren Hastalık

Musibet Yerine İsaabet Eden

Hırs Yerine Azim

Tahammül Yerine Sabır

Fedakarlık Yerine Özveri

Acımak Yerine Şefkat

Kavramların insanların baş etme süreçlerine etkisi vaka örnekleriyle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Manevi Bakım, Değerler, Kavramlar, Dil ve Baş Etme.

1 Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, mutluluguseciyorum@yahoo.com.

Erdem Ahlakı Bağlamında Öğretim Programlarındaki Kök Değerlere Bakış

Recep KAYMAKCAN¹

İslam ahlak düşüncesi bağlamındaki ahlak teorilerinden birisi filozoflar tarafından geliştirilen “erdem ahlakı”dır. Erdem ahlakı Platon, Aristo gibi antik Yunan filozoflarınca geliştirilen ve Müslüman düşünürler tarafından yeniden yorumlanarak İslamileştirilen bir anlayıştır. Türkiye’de 2018 yılında ilk ve ortaöğretim kurumlarındaki bütün branşlara ait öğretim programları yenilenmiştir. Bu genel değişim sonrası öğretim programlarında “kök değerler” başlığı altında 10 değer kazandırılması hedeflenmiştir. Öğretim programlarındaki kök değerler adlandırılması ve içeriğinin büyük ölçüde değerler konusunda önemli bir bilim insanı olan Schwartz’ın değerler ölçeği çalışmasından uyarlanmıştır. Özetle, geçmişte erdem ahlakı Plato ve Aristo’dan ödünç alınarak İslam ahlak düşüncesine evrildi ise günümüzde de tüm örgün eğitim sisteminde öğretilmesi istenen kök değerler ve içeriği Batılı bir sosyal bilimci olan Schwartz’tan ödünç alınarak okullarda milli bir değer olarak sunulmaktadır. Konuşmada, erdem ahlakı ve kök değerler kavramlarının oluşum süreci ve aralarındaki muhtemel ilişkiler bir eğitimci bakış açısı ile eleştirel olarak analiz edilmeye çalışılacaktır. Son olarak, bunların dışında bir değer ve ahlak eğitim anlayışının imkânı müzakere edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Erdem Ahlakı, Değer, Kök Değer, Öğretim Programı

1 Prof. Dr., Gençlik ve Spor Bakanlığı

Hz. Muhammed'in Savaşlarında Erdemlilik Örnekleri: Vahşi b. Harp ve Hind bnt. Utbe'nin Affedilmesi

Ali YILMAZ¹

Allah (cc), insanın yaratılışından itibaren yeryüzünde barış ve huzurun sağlanması, insanlara sunulan nimet ve imkânların hakça bölüşümünde örneklik teşkil eden elçiler göndermiştir. Toplumun en erdemli insanları arasından seçilen bu elçiler, hem kendisini görevlendirenin mesajlarını insanlara ulaştırmış hem de vahyin gereklerini kendi şahsında yaşayarak kendisinden sonraki insanlara örneklik teşkil etmişlerdir. Hz. Muhammed'in yaşayarak gösterdiği örnek davranışları, insanlar arasında örf oluşturmadan aile hayatına, insanlar arası iletişimden kendisine azılı düşmanlık yapmış kabilelerle olan ilişkisine kadar hayatın bütün alanlarını kapsamaktadır. Bu bağlamda özellikle Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret etmek zorunda kalıp yeni şehre yerleşmesi ve medeniyet inşasında kendisini Mekke'den çıkaranlarla -kendi kabilesi ile- başlayan savaşları diğer kabile veya devletlerle devam etmiştir. Hz. Muhammed (sas), Ortaçağ'da modern manada bağlayıcı savaş hukuk kurallarının yerleşmediği dünyada özellikle kendisinden sonraki insanlara örneklik teşkil edecek savaş hukuku üzerinde eşi ve benzeri gözükmeyecek erdemli bir davranış örneği göstermiştir. Bu tebliğimizde; Hz. Muhammed'in savaşlarda gösterdiği erdemlilik davranışlarının bütünü ele almamız mümkün değilse bile iki örnek üzerinden kıyas yaparak genel bir sonuca varmaya çalışacağız. Bu bağlamda sunacağımız örneklerden birisi Uhut savaşında İslam'ı kabul ederek yeğeni Hz. Muhammed'e sınırsız destek veren amcası Hz. Hamza'nın şehit edilmesinde Mekke müşrikleri adına türetli katil diyebileceğimiz Vahşi'ye onun cesedine yaptırılan insanlık dışı muamele karşısında onun gösterdiği tavidir. Bu vahşete şahit olan Hz. Muhammed, bir an beşeri özelliği ön plana çıksa bile daha sonra sağduyunun ağır basarak azmettiricilerin yakınlarına karşı rahmet kanatlarını gererek karşı tarafın öldürülen savaşçıların cesetlerine yapılacak işkenceyi yasaklaması bütün insanlığa örneği işlenecektir. Hz. Muhammed'in öfkesini öteleyerek en fazla hiddetli olduğu zaman diliminde bile duygularına hâkim olup belki de ahlakiliğin zirvesi kabul edebileceğimiz örnekle onların cesetlerine herhangi bir zarar vermemesi kendisinden sonraki insanlığa miras bıraktığı erdem örneklerinden bir tanesidir. İkinci vereceğimiz örnek ise Hz. Hamza'nın öldürülmesi ve cesedini parçalama emri veren birisini Mekke'nin fethi sırasında İslam'ın temel olarak kabul ettiği affetme düşüncesi doğrultusunda hal ve davranışlarıyla İslam'a en büyük düşmanlığı yapmış kişilerden 16 kadar kişinin içerisinde sayılan Ebu Süfyan'ın eşi Hind'in infaz emrinin ötelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hz. Muhammed, Ahlak, Uhud, Hind.

1 Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, alibedir28@hotmail.com

Imitatio Dei ve Imago Dei: Yahudi ve Hıristiyan Geleneklerde Erdemli Olmanın Tanrı İnancıyla Münasebetine Dair Bazı Karşılaştırmalar

Asim DURAN¹

İnsanlığın ortak beşerî tecrübelerine katkı sunan tüm dini, ahlaki ve felsefi geleneklerde idealize edilen erdemlilik, her zaman belli ahlaki eylemlere işaret eder ve anlamını büyük oranda bu eylemlerin gerekçelerinden, gerçekleşme biçiminden ve sonuçlarından alır. Bu yönüyle erdemli olmak şeklinde ifade edilen şey, sadece zihinsel ve entelektüel bir tasarıma değil bir eylem hadisesi içinde anlaşılabilir tarihsel gerçekliğe sahiptir. Belki de bu yüzden değişik dini ve felsefi geleneklerde, -en azından bir ideal olarak- erdemli olmaya yönelik ortak bir bilinç hep olmuştur. Hal böyleyken tarihsel süreç içinde farklı geleneklerde erdemli olmanın gerekçelerinin ve özel tecrübelerin farklılık arz ettiği de görülebilmektedir. Bunun tipik örneği Yahudi ve Hıristiyan geleneklerin erdemli olma tecrübelerini temellendirme ve onun mahiyetini açıklamadaki farklılıklarıdır. Bu iki dini gelenek, erdemli olmayı kendi inançlarının temel referansları içinde değerlendiriyor ve beşerî eylemlerin merkezine yerleştiriyor olsalar da bunun dinle ve sosyal yaşamla ilişkisinin boyutları farklılık arz etmektedir. Bu bildirinin amacı, klasik Yahudi ve Hıristiyan düşüncesinde erdemli davranışın yerini, değerini temel anlayışlar ve geleneksel yorumlar bağlamında genel hatlarıyla göstermeye çalışmaktır. Hususen, bildiri boyunca şu temel soruların cevabı aranacaktır: Klasik Yahudi ve Hıristiyan düşüncesinde erdem ahlakının kalkış noktası nelerdir? Bu dini geleneklerde, erdemli davranışlara yön veren temel hususiyetleri nasıl toparlayabiliriz? Ayrıca, Tanrı ve kutsal metin anlayışlarının, erdem ahlakının yerinin belirlenmesindeki işlevi ne kadar belirleyicidir? Bu hususta hangi noktalar öne çıkarılabilir? Bu sorular bağlamında bildiri, kişisel yorum tecrübemiz açısından iki aşamalı varsayımlarla tasarlanmıştır. İlk olarak, kadim Yahudi geleneğinde Tevrat metinlerinde Tanrı'yı taklit etme (*Imitatio Dei*) emrinin önemi ve Yasa/Şeriat'ın bununla bağlantılı merkezi rolü vurgulanmıştır. Buna göre Yahudi alimler, erdemli bir davranışın anlamını ve mahiyetini Tevrat'taki emirlerden biçimsel analogiler kullanarak ve yeni yasalar türeterek oluşturmuşlardır. Bu nedenle Yahudi geleneğinde erdem, özellikle Yahudi hukukunun önemli bir parçası olarak işlev görmektedir. İkinci olarak Hıristiyanlıkta ise, İsa Mesih'in şahsında mistik bir birleşmenin önemine vurgu yapılmıştır. Buna göre, Hıristiyan geleneğinde erdemli davranış, kaynağını Yasa'dan daha çok, İsa Mesih'in ve dolayısıyla Tanrı'nın her bir dindarın benliğinde şahsileşmesinden almaktadır. Bu ise büyük oranda Kitab-ı Mukaddes'te geçen insanın Tanrı suretinde (*Imago Dei*) yaratıldığına dair ifadeye dayandırılmıştır. Bu yüzden Hıristiyan erdem ahlakı, mistik bireysel tecrübe konusu olarak ortaya çıkmakta ve çoğu durumda Şeriat'ın yani hukukun sınırlarını aşmaktadır. Ayrıca bildiri, Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinde *imitatio dei* ve *imago dei* ifadeleri bağlamında yapılan tartışmalarla sınırlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dinler tarihi, Tanrı'nın taklidi, Tanrı sureti, erdem, Kitab-ı Mukaddes.

1 Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, asimduran@odu.edu.tr

Kendilik Bağlamında Erdemlilik

Ayhan ÖZ¹

Bu bildiri, günümüz insanını yeniden erdemlerle buluşturabilmek için insanın kendisine yönelik farkındalık halinin arttırılması gerektiği hususuna dikkat çekmeyi; ahlak, değer ve erdemlilik konularıyla ilişkili olarak hem teorik hem de pratik alanda yapılacak çalışmalara yeni bir boyut ve derinlik kazandırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle kendilik, benlik ve fıtrat kavramı üzerinde durulacak, ardından da bu kavramların erdemlilik ile ilişkisi farklı boyutlardan ele alınacaktır. Erdem, en yalın anlamıyla insana has üstün ahlaki vasıfları ifade ettiğine göre öncelikli soru “İnsan nedir?” ve “Ben kimim?” soruları olmak durumundadır. Bu sorulara verilecek cevaplar insana özgü vasıfların neler olması gerektiği konusunda yol gösterici olacaktır. Yani insanın, erdemli vasfını kazanabilmesi için öncelikle kendine yönelmek gibi bir sorumluluğu olduğu söylenebilir. Kendine yönelmek; kendine kapanmak, kendine gömülmek değil sahip olduğumuz tüm imkanları kullanarak kendimizi kendimizin konusu yapabilmek, böyle bir arayışın içinde olabilmek demektir. Erdemli bir insan ve erdemli bir toplum oluşturmak amacıyla insanlığa rehber olarak gönderilen Kur’an-ı Kerim’in ilk emrinin “Oku!” olması ve hemen peşinden gelen ayette insanın yaratılışından bahsedilmesi bu açıdan dikkat çekicidir. Zira yaratılışa yapılan vurgu insanın öncelikle kendi üzerine düşünmesi gerektiğine dair de bir ima içeriyor olsa gerektir. Yaratılmış olduğumuzu, yaratılmış olmanın da bir anlam ve hikmete binaen gerçekleştiğini, bizi diğerlerinden farklı kılan bazı temel hasletlerin yaratılıştan bir istidad olarak biz verildiğini fark etmek hiç şüphesiz ortaya koyacağımız bütün hal ve davranışlarımıza tesir edecektir. İnsan eşref-i mahlukat olarak yaratılmış bir varlıktır ve eylemleri de bu payeyle uyumlu olmak durumundadır. Erdemlilik halinin temel dayanağı insan olma haysiyetinde aranmalıdır. İnsan onur ve haysiyetini zedeleyen davranışlar kişinin kendini bilmedeki zaafiyetiyle yakından ilintilidir. Yani insanı erdemlilikten uzaklaştıran fiiller, temelde kendini bilmezlik haliyle ilişkilidir. Erdemlilik hali samimiyet ve sahiplenmeyle mümkündür. Bu sebeple dışarıdan yapılacak müdahale ya da dayatmaların iş görmeyeceği açıktır. Kendilik bu noktada da merkez kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendilik bütün erdemlerin bağlandığı merkez mesabesinde-dir. Kendine dair bir farkındalığı ya da en basit şekliyle bir arayışı olmayan kişilerin temel değer ya da erdemleri kendine mal etmesi mümkün gözükmemektedir. Zira yalnızca kendiliğe tutunan erdemlerle gerçek bir illiyet ilişkisi kurulabilir. Varlık alemindeki yerini, konumunu, sınırlarını keşfetmeden kişinin, erdemleri bihakkın sahiplenmesi ve onları bile isteye hayatına yansıtması oldukça zordur. Önce hudut taşları yerleştirilmeli, ondan sonra imar ve inşa süreci başlatılmalıdır. Beni insan yapan sınırları bilmediğimde süreci sahiplenme ve sağlıklı şekilde yürütmek imkânı da yok demektir. Bana ait olmayan bir yere inşa ettiğim bir yapının bana olan nisbeti de sorunlu hale gelecektir. Günümüz insanın erdemlerden uzaklaşmasında kendilikle ilişkili eksikliğin önemli bir etkisi vardır. Zira kendini her şeyin sahibi ve hakimi olarak gören insanın kendine dair sınırlarını doğal sınırlarının ötesine taşıdığı görülmektedir. Kendiliğin sınırlarının aşınması temel erdemlerin yerine ikame değerlerin koyulması sonucunu doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kendilik, Benlik, Fıtrat, Erdemlilik.

1 Doç. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, ayhanoz37@gmail.com.

Hıristiyanlıkta Erdemleriyle Yüceltilen, Bedenleriyle Kutsallaştırılan Azizler

Azize UYGUN¹

Hıristiyanlığa göre aziz başarılı ve erdemli yaşamış, dindar, kutsal, Tanrı tarafından ayrılan anlamına gelmektedir. Azizler dünyadan ayrılmış kimseler olup onların hayatlarıyla ve düşünceleriyle dünyadan farklı olduklarına inanılır. Ayrıca yaşayanlar için Tanrı katında aracılıkta bulunabilecekleri inancıyla yüceltilen, diğer Hıristiyanlar tarafından kutsal olarak bilinen, kutsallığı olağanüstü kabul edilen ve yetkili kilise organlarınınca kutsal ilan edilen kişidir. Hazırlanacak olan bildirinin amacı, Hıristiyanlıkta erdemli insan modeli olarak görülen azizlere ve onların beden kalıntılarına (relik) gösterilen saygı ve tazimde ulaşılan noktaları ortaya koymaktır. Öyle ki, Hıristiyanlıkta azizleri tazim etmeye dayalı azizler kültürü oluşturulmuş, onlara Tanrı tarafından insanüstü güçler bağışlanmış olduğuna ve çeşitli mucizeler gerçekleştirebildiklerine inanılmıştır. Papa XIV. Benedikt'e göre azizliğin ölçütlerinden biri, adayın veya reliklerinin en az üç mucize göstermesi şeklindedir. Orta Çağ insanları azizlerin reliklerinin, azizlerin kendileri kadar etkili olduklarına inanmışlar ve taleplerini aziz hayatta olmadığı için onun reliğine iletmişlerdir. Mucizevi gücün azizin giysisinde, mezarda, mezarı saran toprakta, cesetten veya mezardan sızan sıvılarda ve azizin vücudu ile yakın temasta olan şeylerde mevcut olduğuna inanmışlardır. Bu dönemde gerçekleri yanında çalınan ve kopyaları yapılan relikler bile mucizeler yaratmaya devam etmiştir. Tanrının reliklere duyulan saygı ve hürmetten ne kadar mutlu olduğunu, relik enstrümanların harikulade mucizeleriyle defalarca kanıtladığına inanılmıştır. Bildiri çalışmamızda, Hıristiyanlığın ilk dönemleri, Orta Çağ ve günümüz Hıristiyanlığı dikkate alınarak konu incelenmeye çalışılacaktır. Genel bir aziz tanımı ve bilgisi verildikten sonra, azizlere ve beden kalıntılarına yüklenen özellikler ve bunların istismar edilmeleri konuları ele alınacaktır. Sonuç olarak bakıldığı zaman, zamanla azizlerin mezarlarının hac mekanları olduğu, buralarda kutlamalar yapıldığı görülür. Reliklerin bulunduğu yerlere kiliseler inşa edilmiş, yerel koruyucu azizler ortaya çıkmış; kiliseler, tapınaklar, mezarlar, türbeler arasında yarışlar başlamış katedrallerin ve hac kiliselerinin sunaklarına ve mabetlerine kalıntıların kazandırılması için abbotlar ve piskoposlar tarafından hevesle aranan kalıntılar, uluslararası bir pazara yol açmıştır. Bunun sonucunda relikler üzerinden kalıntıların alınıp-satılması, hediye edilmesi, hırsızlık ve karaborsa ortaya çıkmıştır. Çoğunun satıldığı, ticaretinin yapıldığı, tahrif edildiği, çalındığı ve üzerlerine kavgalar edildiği relikler kültürü günümüze nazaran, Orta Çağ'da artarak zamanla daha da önemli hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Relik, Aziz, Hagiografi, Orta Çağ Hıristiyanlığı, Hıristiyanlık.

1 Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, azizeuygun@sdu.edu.tr.

Erik Erikson'un Psiko-sosyal Gelişim Kuramı Bağlamında Erdemlilik

Mahiyenur OĞUZ¹
Behlül TOKUR²

Batı dillerinde “virtuous” kelimesiyle ifade edilen erdem kavramı; “ahlaki davranışa götüren iyi karakter özellikleri veya yüksek ahlaki değere sahip davranış” olarak tanımlanmaktadır. Yapılan işlerin itidalli, ölçülü ve dengeli bir şekilde yapılmasına sebep olan huya erdem denirken; işlerin dengeden çıkmasına, aşırılıklara eğilim gösterilmesine ve bunun sonucunda dengenin sağlanamamasına neden olan huya ise rezilet denmektedir. Tarih boyunca adalet, iffet, cesaret ve cömertlik gibi birçok erdemden bahsedilmiştir. Fakat erdemnin tanımı, erdemlerin çeşitliliği ve işlevselliğinin yanında, insanın bu erdemlere hangi süreç ve sebepler sonucunda ulaşmış olduğu meselesi de önem arz etmektedir. İnsan biyo-psiko-sosyo bir varlıktır. Dolayısıyla insandan bahsedilen bir yerde konu, insanın bu karmaşık yapısına uygun olarak bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Erdemli davranışın kaynağının ve temellerinin incelenmesi ve yorumlanmasında da psikolojik bakış açısının önemi büyük görünmektedir. Erikson, Freud'un cinsel gelişimi temel alarak oluşturmuş olduğu psikoseksüel gelişim kuramından etkilenmiş olmakla beraber, gelişimin farklı boyutlardan da ele alınması gerektiğini ve belirli dönemlere sıkışmamış olup hayat boyu devam eden bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Erikson kendi kuramını, yaşamın belirli dönemlerinde yaşanan çatışmalar ve bu çatışmaların başarılı bir şekilde atlatılmasıyla ortaya çıkan erdemler ekseninde oluşturmuştur. Bu kuramda insan yaşamı, doğumdan ölüme kadar sekiz evrede ele alınmış olup her bir evrede üstesinden gelinmesi gereken bir çatışma söz konusudur. Bu çatışmaların başarıyla üstesinden gelinmesi durumunda insan, her bir evreye karşılık bir erdem elde etmektedir. Erikson'a göre, Öğrenilen bu temel erdemler insanın karakter özelliklerine etki ederek gelecekte insanın problem çözme yeteneğine katkı sağlamaktadır. Bu kuramdaki erdemler sırasıyla; umut, irade, amaç, yetenek ve gurur, sadakat, sevgi, önemseme ve son olarak bilgeliktir. Bu çalışmanın amacı erdemli davranışın psiko-sosyal temellerini Erikson'un gelişim kuramı bağlamında inceleyerek, bu erdemlerin kazanılamaması durumunda hangi olumsuz yönlerin insanda baş gösterebileceğini ortaya koymaktır. Bu çalışmada, erdemliliğin psiko-sosyal temelleri, psikolojinin önemli kuramlarından biri olan Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramı bağlamında ele alınacaktır. Nitel araştırma yöntemi takip edilerek ele alınacak olan bu çalışmada, Ericson'un kuramı bağlamında ele aldığı eserler erdemler ekseninde dokümantasyon tekniği ile incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Erdemlilik, Gelişim Dönemleri, Çatışma, Başarı, Başarısızlık, Psiko-sosyal Gelişim Kuramı.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, mhyrnrr@hotmail.com

2 Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, btokur@ybu.edu.tr

Sezai Karakoç'a Göre Bilgelik Erdemi

Cenan KUVANCI¹

İnanç ve düşünce unsurlarının insanda samimi ve halis bir ruh besini haline gelip gelmediği, onun pratiğe yansımaları olan ahlâkta görünür. Ahlâk, inanç ve düşüncelerin gerçekten benimsenip benimsenmediğinin, kişiliğe mal edilip edilmediğinin, bir inanç özü haline gelip gelmediğinin ya da sömürü konusu olup olmadığının en iyi mihenk taşıdır. Soyut inanç ve düşüncelerin toplumda uygulanma imkânı bulması, ancak bilge ahlâkına sahip bir idealistler kadrosunun oluşmasıyla mümkündür. Bir idealin yeniden dirilişini, toplumdaki kalıntı bir düşünce seviyesi ve ahlâk derecesinden ummak, tıpkı, belli bir hastalığa belli bir ilacın çare olacağını yazan bir kitabın okunmasının, kendi başına hastalığın tedavisi için yeterli olacağını beklemek gibi, ham hayale kapılmaktan başka bir anlam ifade etmez. Tedavi için gerçekten ilacı kullanmak gerekir. Bir kimse, herhangi bir faziletin (sözgelimi ölçülülük) hem nazârî hem de amelî anlamını kavradıktan sonra dahi, onu kendinde geliştirmek zorundadır. Bu kişi ancak ölçülü olmakla ve bu erdemi kendine has bir yoldan olgunlaştırmakla, ölçülülüğün altında yatan ve onu gerektiren gerçekliği kendi varoluşunda anlayabilir. Erdemleri eylemde bulunarak edinmekteyiz, çünkü şahsiyetimiz hakkında öğrenmemiz gereken şeyleri deneye deneye öğreniriz. Sözgelimi, adil davranarak adil, ölçülü davranarak ölçülü, cesur davranarak cesur oluruz; bunların salt tanımlarını bilerek değil. Marangoz bize gelip de 'marangozluk sanatı hakkında nasıl akıl yürüttüğümü dinleyin' demez, bir ev için anlaşma yapar ve evi inşa eder. Diğer tüm faziletler için de durum aynıdır. Bu yüzden, tarihteki tüm büyük hareketler, fedakârlık ve feragatin zirvesine çıkmış bilge adamların yüce ahlâkıyla gerçekleşmiştir. Bir fikrin ya da inancın sadece doğru olması yetmez; çünkü bir fikir ya da inancı dışından kavramak, özüne inememek, o inanç ve düşünceyi tüm gücüyle yürürlüğe koyamamak sonucunu doğurur. Bu da, o fikir ve inanca haksızlık, hatta bir ihanet demek olur. Zira, bir öğretiyi, tüm cevheriyle harekete geçirememek, onu harcamaktır. Bilgelik, bir şeyin nereye konulacağını, nasıl yapılacağını, nasıl bir hayat yaşanacağını ve bir sözün nasıl dinlenileceğini bilmedir; kelimenin düz anlamıyla, bir önermeler demeti değil. Bilgelik, hakkında konuşularak anlaşılabilir bir şey değil, doğrudan doğruya yaşanan bir şeydir.

Anahtar Kelimeler: Sezai Karakoç, Erdem, Bilgelik, Bilmek ve Olmak.

1 Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, cenankuvanci@hotmail.com

Eski Mısır'da Erdem Ahlakının İnanç Sistemine Yansıması: Maat Anlayışı

Ercüment YILDIRIM¹

Eski Mısır'da insanların birbirleri ile etkileşimlerinde ve tanrılarla olan ilişkilerinde belirleyici olan Maat anlayışı, inananlara erdemli bir yaşantının yolunu da göstermekteydi. Erdem ahlakına dair yazılı en eski metinlerinin oluşturulduğu Eski Mısır'da bin yıllar boyunca kabul gören Maat anlayışı, ideal insanı tarif etmekteydi. Eski Mısır'da binyıllar içerisinde teoloji anlayışları ve tanrıların yücelik sıralamaları değişse dahi erdemli davranışlara sahip olan ideal insanın tanımı, küçük farklılıklar dışında, aynı kalmıştır. Eski Mısır'da tanrıların razı olacağı ve kralın tebaa olarak sahipleneceği bireyin, günümüzde erdemli davranışlar olarak kabul edilen bütün davranışları sergilemesi beklenmekteydi. Eski Mısır'da bireyin hayatına yön vererek, sosyal yaşamın düzenleyicisi olan Maat anlayışı, toplum içerisinde yaşamayı kabul eden her bireyin uyması gereken kuralları içerisinde barındırmaktadır. Bu kurallar, insanların birbirine zarar vermeden ve yardımlaşarak yaşamlarını devam ettirmesini amaçlamıştır. Bu temel amaç dışında Eski Mısır'da yaşamın devamlılığını için vazgeçilmez olan tarımsal üretim devamlılığını sağlamak da Maat anlayışı içerisinde kendisine yer bulmuştur. Eski Mısır'da yaşamı kuşatmış olan Maat anlayışı, erdemli davranışlar sonucunda yeryüzündeki hayatı güzel ve anlamlı kılmayı sağladığı gibi ölümden sonra da sonsuz bir yaşamı sağlamaktaydı. Eski Mısır'da, döneminin diğer medeniyetlerine kıyasla, oldukça güçlü bir ölümden sonraki yaşam inancı bulunmaktadır. Eski Mısır'da tanrılar tarafından yaratılmış olan yeryüzünün insanlar için geçici bir mekân olduğuna inanılmış ve inananların yeryüzündeki davranışların karşılığında ölümden sonraki hayatın tanrılar tarafından belirleneceği düşünülmüştür. Eski Mısır'da kişi, erdemli davranışlar sergilemiş ise sonsuza kadar süren güzel bir hayata kavuşacağı fakat tanrılara ve diğer insanlara karşı kötülük yapmış ise cezalandırılacağı bir yere sürüleceğine inanılmıştır. Eski Mısır'da kişinin, erdemli davranışlar gösteren birisi olduğuna, ölümden sonra kalbinin tartılması ile karar verilmekteydi. Eski Mısır'da ruhu barındıran kişinin ölümden sonra kalbi, birçok tanrının huzurunda Tanrı Anubis tarafından ilahi bir terazinin bir kefesine konduktan sonra diğer kefeye Tanrıça Maat'ın başında taşıdığı deve kuşu tüyü yerleştirilmekteydi. Eğer kalp ve tüy dengede kalırsa kalbin sahibinin erdemli biri insan olduğu anlaşılacak sonsuz bir yaşamı kazandığına inanılmıştır. Kötü davranışlar ile dolu olduğundan dolayı ağırlaşmış ve deve kuşu tüyünden ağır olan kalbin sahibi ise cezalandırılmaya gönderilmiştir. Bu çalışma, Eski Mısır'da inancın sosyal yaşamdaki yönünü belirleyen Maat anlayışının, erdem ahlakı tarafından nasıl biçimlendirildiğini, günümüze ulaşmış olan metinler üzerinden açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maat, Anubis, Eski Mısır, Anubis, Tanrı Amon.

1 Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, neshali@gmail.com

Platon ve Aristoteles'te İnsan Doğası ve Erdemlilik

Fatih ÖZKAN¹
İlyas ALTUNER²

Platon, insan doğasının insanın 'ruhunda' olduğunu belirtmek suretiyle, insan doğasının değişmezliği ile insanî erdemlerin evrenselliği arasında doğrudan bir ilişki kurmakta ve dahası bilgi ve erdemler arasında bir özdeşlik ilişkisi öngörmektedir. Ona göre erdem, insan için iyi olana, onun ruhunun sağlık ve uyumuna gerçekten katkıda bulunmaya yönelik içgörü ya da bilgidir. Bu yaklaşımın ortaya çıkardığı sonuç, erdem in aynı zamanda öğretilbilir olmasıdır. Platon, üç katmanlı, parçalı bir ruh öğretisi ortaya koymuştur: Kuvve-i akliyye, kuvve-i gazabiyye, kuvve-i şehviyye. Buna göre ruhun her bir katmanının erdemi de birbirinden farklıdır. Kuvve-i akliyenin erdemi hikmet; kuvve-i gazabiyyenin erdemi, cesaret; kuvve-i şehviyyenin erdemi itidaldir. Bu erdemlerin her birinin bir nefiste yerli yerinde açığa çıkması ise adalettir. Platon düşüncesinde genel olarak erdem, bilgi olduğu için adalet de insanın doğası ve işlevleri için en iyi olanın bilgisidir. Aristoteles ise Metafizik adlı eserinin ilk cümlesinde, insan doğasına ait olan ayırt edici niteliğin bilmek olduğunu vurgular. Aristoteles'e göre insan, bilen, bilim yapan bir varlık olmanın yanı sıra eyleyen, eylemde bulunan bir varlıktır. Aristoteles, bunların her ikisini de ruhtan kaynaklanan işler ve işlevler olarak görür. Bu noktada insanın bilen, düşünen yönüyle eyleyen yönü arasındaki ilişki biçimi önem kazanmaktadır. Sokrates'in bilgi ile eylem arasında kurduğu zorunlu ilişki, Platon tarafından örtük olarak kabul edilirken, Aristoteles, aklın insan davranışlarının biricik ilkesi olmadığını, etik eylemlerde arzu ve iradenin rolünün de göz önünde tutulması gerektiğini vurgulanmıştır. Aristoteles, ruhun, bizatihi akılla ve akıldan pay almakla birlikte akıl dışı olan arzu ve iradeyle ilgili kısımları arasında gözettiği ayırımdan hareketle erdemler sınıflaması yapar. Buna göre iki erdem vardır. Birincisi ruhun tamamen akıllı olan kısmından kaynaklanan erdemler. İkincisi akıl sahibi olmayan ancak akıldan pay alan kısmından, arzu ve irade yetisinden kaynaklanan erdemler. O, bunlardan birincisini entelektüel erdemler, ikincisini etik erdemler olarak isimlendirir. Aristoteles'e göre entelektüel erdemler öğretilbilirken, etik erdemler ise tecrübeyle elde edilir. O, etik erdemlerin konu aldığı insana mahsus duyguları ve tutkuları normal ve doğal olarak görür. Etik'inde gerek duygular, gerekse eylemlerle ilgili olarak ortada olmayı, "altın orta"yı esas alır. Altın orta, duyguda veya eylemde kötüyü veya erdemsizliği temsil eden iki ucu dışta tutarak erdemi temsil eden orta noktanın göz önünde tutulmasını ifade eder.

Anahtar Kelimeler: Platon, Aristoteles, İnsan Doğası, Erdem, Akıl.

1 Doç. Dr., AHBV Üniversitesi, fatih.ozkan@hbv.edu.tr

2 Arş. Gör., Iğdır Üniversitesi, ilyas.altuner@igdir.edu.tr

Erdem Etiği ve Rüyadaki Etik Sorumluluk

Feyza CEYHAN OŐTU¹

Erdem kavramı ‘iyiye yönelik olan’ anlamına gelmekle birlikte ahlaki olarak doğru olanları yapıp yanlış olanı yapmamak demektir. İyiye yönelik olmak elbette bir seçim ve irade gerektirmektedir. Seçimlerimiz ise bilgiyle ve bilmekle ilişkilidir. Bilen insanın seçimleri de doğrudan ve iyiden yana olacaktır. Dolayısıyla bu durum erdemliliğın aslında bilişsel süreçlerden ayrılmayacağını gösterir. Erdem kavramının özellikle Antik Çağ’da önemli ölçüde tartışıldığını görülmektedir. Sokrates ile başlayan süreçte Platon, Aristoteles ve Stoa döneminin en önemli kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin erdem anlayışı mutluluk kavramıyla ilgilidir. Ahlaki eylemlerimizin amacının mutluluk olması ve bunun da bilmek ile ilişkili olduğu vurgusu dönem filozoflarında özellikle erdem ile bilginin bir arada ortaya konulmasına neden olmuştur. Yani erdemli olmak aklını kullanmak ve bilgili olmakla mümkündür ki bunun sonucunda kazancımız ve amacımız da mutluluk olacaktır. Erdem etiği ise etik teoriler içerisinde özellikle Aristoteles’in etik anlayışını içerir. Normatif etik teorileri arasında olmakla birlikte asıl sorun ‘nasıl yaşamalıyım’ değil ‘nasıl bir insan olmalıyım?’ üzerinedir. Dolayısıyla ahlaki eylemin öznesi, erdem etiğinin temel odak noktasıdır. Erdemli insan nasıl olur ve erdem karakter haline nasıl gelir soruları etrafında erdemın insanda bir huy ve yetenek olduğu düşüncesini geliştirmeyi amaçlar. Bu anlayışa göre erdemli olmak demek, doğal olarak erdeme yetenekli olmak demektir. Erdem Etiđinde iyi yaşamak, iyiyi seçmek, iyi davranmak ve iyi düşünmek yani kişinin iyiye olan yönelimi temel belirleyicidir. Bu bağlamda tüm bu seçimlerimizin bir bilinç içerdiğini, bilinç içeren davranışlarımızın da sorumluluk getirdiğini görebiliyoruz. Peki bu durum rüyalarımızda yaşadıklarımız veya rüyalarımızın içerikleri için de söz konusu mudur? Ben rüyalarımnda da ahlaklı olmak zorunda mıyım? Bu çalışma rüyalarla ilgili sorumluluk taşıyıp taşımadığımızı değerlendiren bir etik analizi içerecektir. Bu analiz için öncelikle Aristoteles’in erdemi bir karakter ve huy olarak niteleyen erdem etiği yaklaşımı ele alınacak ve daha sonrasında Augustinus’un rüyalarımızda sorumlu olup olmadığımız düşüncesi ele alınıp, bireyin tüm davranışlarında erdemliliğın nasıl ortaya çıktığının analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erdem, Erdem Etiği, Rüya, Aristoteles, Augustinus.

1 Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, feyzaceyhancostu@hitit.edu.tr

Bir Erdem Olarak Huşunun Dini ve Psikolojik Yaşama Yansıyan Yönleri

Gülüşan GÖCEN¹
Zeynep SOYSAL BODUR²

Bu çalışmanın amacı; evvela dini bir kavram olarak akla gelen huşu yaşantısının özde İslam dini içerisinde insan-Allah, insan-insan ve insan-âlem ilişkisine nasıl etki ettiğini anlamak sonrasında ise Pozitif ve Transpersonel Psikoloji bağlamında huşu yaşantısını araştıran çalışmaların yaşama yansıyan huşuyu nasıl ortaya koyduklarını açıklamaktır. Bu bildiride derinlemesine kavram çalışmasıyla huşu kavramının incelenmesi yapılarak huşu yaşantısının ne'liği üzerinde durulacak, daha sonrasında ise huşunun insan yaşamına olan etkileri, hem İslami gelenek hem de psikoloji yaklaşımları içerisinde incelenecektir. Kuruluşunun ilk yıllarında sorun çözmeye odaklı psikolojik tanı ve tedavi yöntemine ağırlık veren Modern Psikoloji, insanın olumlu duygu ve erdemlerine yeterli ilgiyi göstermemiştir. Özellikle Pozitif ve Transpersonel Psikoloji akımlarının etkisiyle psikologlar kişinin olumlu, erdemli ve onları daha mutlu, üretken, bütüncül ve sağlıklı kılabilecek özelliklerine de yönelmiştir. Değişen bu akademik ilgi, psikoloji alanında erdem ile ilgili çalışmaların hızlı bir şekilde artmasını sağlamıştır. Pozitif Psikolojinin kurucu isimlerinden olan M. Seligman ve C. Peterson, çeşitli felsefi anlayış ve dini geleneklerdeki erdemleri inceleme altına alarak "cesaret, adalet, insanlık, ölçülülük, bilgelik ve aşkınlık" başlıklarında altı üst erdem belirlemiştir. Psikoloji biliminde çalışan birçok büyük isim her ne kadar din konusunda görüş belirtmiş olsa da "aşkınlık" erdemine yapılan vurgu, maneviyat ve dindarlık ile ilgili çalışmaların artışı ve saygınlığını olumlu olarak etkilemiştir. Bu da özellikle Din Psikolojisi alanında da huşu, alçakgönüllülük, şükür, affedicilik, yardımseverlik gibi erdemlerle ilgili araştırma sayılarının artmasını sağlamıştır. Özellikle çalışmamıza konu olan huşu yaşantısının, psikolojik ekollere kaynaklık eden felsefi yaklaşımlar da dâhil olmak üzere günümüze yakın bir anlamda anlaşıldığı, her ne kadar farklı kavramlarla isimlendirilse de benzer huşu tanımlamaları yapıldığı görülmektedir. Dini tecrübenin ana kaynaklarından olan huşu yaşantısına, muhtelif dini geleneklerde rastlanamamak neredeyse imkânsızdır. İslam dininde de dini tecrübeyle ilişkisi bakımından ele alınsa da daha çok huşunun "namaz"la ilişkili olarak önemli bir literatürünün olduğu görülmekte, huşunun kişinin tüm yaşamına yayılan bir şuur ve bilinçlilik hali olarak özellikle tasavvufi hayatla birlikte daha geniş ele alındığı görülmektedir. Tüm kadim dini, manevi ve ahlaki sistemlerde yer bulduğu gibi günümüzde de psikolojik etkileriyle kendinden söz ettiren huşunun göz ardı edilemez varlığı, kişinin huşu yaşantısı sebebiyle ne gibi özellikler sergilediğinin tespit edilmesini önemli hale getirmektedir. Bu sebeple bildirimizde huşunun insan yaşamına yansıyan psikolojik, sosyolojik, felsefi ve manevi pek çok etkilerine değinilecektir. Huşu yaşantısının benliği küçültme ve bilişsel uyum sağlamada nasıl bir rol oynadığı, alçakgönüllülük düzeyini nasıl artırdığı, topluma aidiyet duygusunu nasıl derinleştirdiği, şükretme yönelimini hangi yönüyle artırdığı, içsel dönüşüme ne tür bir katkı sağladığı, materyalist eğilimleri azaltmayı nasıl başardığı, manevi duyguları artırarak kişi için nasıl dönüştürücü bir içsel deneyim haline büründüğü ortaya konarak huşunun hayat yansıyan yönleri özellikle din psikolojisi perspektifinden ortaya konacaktır. Sonuçta ise; yeniden gözden kalpten ve zihinden geçirilmesi gereken erdemler içerisinde yer alan huşunun dini ve psikolojik temeli, kişinin iyi oluşuna ve dini yaşamına katkısı katkıları bütüncül bir şekilde ele alınmış olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pozitif Psikoloji, Transpersonel Psikoloji, Din, Namaz, Huşu, Alçakgönüllülük.

1 Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, gulusan.gocen@istanbul.edu.tr

2 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, zsoysal10@gmail.com

İbn Miskeveyh'in Ahlâk Felsefesinde Erdemler ve İnsanın Yetkinliği

Hakan HEMŞİNLİ¹

İslâm ahlâk felsefesi geleneğinde en önemli ahlâk filozoflarından biri, hiç şüphesiz İbn Miskeveyh'tir. Onun önemi, hem sistematik bir ahlâk felsefesi metni yazmasından hem de felsefî ahlâk alanında yazılmış ilk eserin sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. İbn Miskeveyh'in kendisinden sonra gelen birçok düşünürün ahlâka dair metinlerinde belirleyici bir rol oynaması, ahlâk anlayışının ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Filozofun ahlâkın hem nazârî hem amelî yönüne vurgu yapması, felsefenin temel amacının mutluluk olduğunu, insanın bu yolda gayret göstermesinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ona göre, insanın felsefî meşguliyetinin temel amacı, yetkin bir insan olabilmek ve üstün bir ahlâka ulaşabilmektir. Ahlâkî bir varlık olabilmenin yolu ise nefsin terbiye edilmesinde gizlidir. Nefsin güçlerini aklî güç, gazabî güç ve şehevî güç olarak üç kısma ayıran İbn Miskeveyh, aklî gücün ifrat ve tefritten uzak bir şekilde, itidalli olmasından hikmet erdeminin ortaya çıkacağını savunur. Altın ortayı yakalama şartıyla, gazabî güçten cesaret/şecaat; şehevî güçten ise iffet erdeminin elde edilebileceğini ifade etmektedir. Bu erdemlerin yerli yerinde kullanılmasıyla ve bu üç erdem bir insanda birleşmesiyle adalet erdeminin oluşacağına inanır. Bu üç güç arasında kontrol edilme vazifesini akla veren İbn Miskeveyh, aklın doğru bir şekilde kullanılması ve rehberlik etmesiyle insanın yetkinliğe ulaşmasının mümkün olduğunu söyler. Bu tebliğde, İbn Miskeveyh'in insanın yetkinliğe ulaşmasında nefsin güçlerinin kontrol altına alınmasının hangi yollarla mümkün olacağı ve erdemlerin nasıl elde edileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır. İnsanın kâmil bir varlık olabilmesinin erdemlerle, nefisle ve akılla nasıl bir ilişkisinin olduğunu tespit edilmesi, bu çalışmanın temel amaçlarından biridir. Ayrıca, ahlâkın aklî temellerinin de vurgulanması örtük bir amaç olarak ifade edilebilir. Tebliğde, İbn Miskeveyh'in özellikle Tehzîbu'l Ahlâk ile Tertibu's-Sa'âdât ve Menâzilu'l-Ulûm adlı eserleri temele alınacak, zaman zaman da diğer ahlâkî eserlerine başvurulacaktır. Erdemler şeması ile ortaya koymaya çalışacağımız, filozofun nefsin güçleri ve bu güçlerden ortaya çıkacak olan dört temel erdem ve ara erdemlerin insanın yetkinliğe ulaşmasında nasıl rol oynadığını görmek, ahlâk krizlerinin yaşandığı böyle bir çağda, bir nebze de olsa, "insan" kalabilmenin zor olmadığını ifade edebilecektir.

Anahtar Kelimeler: İbn Miskeveyh, Ahlâk Felsefesi, İnsan, Erdemler, Erdemsizlikler, Yetkinlik.

1 Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, hakanhemsinli@hotmail.com

Erdemliliğin Kaynağının Pratik Akıldan Genlere Evrimi

Hasan TANRIVERDİ¹

Ahlâk kanununun kaynağı ilk, ortaçağ ve yeniçağ felsefelerinde pratik akıl ile açıklanır iken 1859 yılında Darwin'in "Türlerin Kökeni" adlı eserinin yayımlanmasını takip eden süreçte hem biyolojik türlerin hem de onların davranış kalıplarının kökeninin doğal seçilimle açıklanması, natüralist düşünürlerin temel paradigması haline gelmiştir. Biyoloji, Anatomi, Genetik gibi bilim dallarındaki gelişme ve onlardan elde edilen bulguların bu düşünürler tarafından evrim teorisinin lehine yorumlanması, bu iddianın popüleritesinin daha da artırmasına yol açmıştır. Bunun neticesinde tüm zihinsel ve ruhsal süreçler beynin fonksiyonlarına indirgenmeye çalışılmış veya genlerle açıklanma yoluna gidilmiştir. Ahlak kanuna ve Tanrı'nın varlığına olan imana, insanın gen havuzu içerisinde karşılık bulunmaya çalışılmıştır. Ahlakın kaynağını pratik akıl ile açıklayan düşünürler akıllı, doğru bilgi ve eyleme kendisi sayesinde ulaştığımız yeti olarak tanımlamışlardır. Buna göre aklın düşünme gücünün yanında eylem odaklı olan ve ulaşılan bilgiyi pratiğe aktaran bir yönü de bulunmaktadır. Aklın bu yönü sayesinde pratik faaliyetler, sanat ve meslekler icra edildiği gibi insanın bireysel ve sosyal hayatının güvenilir şekilde sürdürmesi için gerekli olan iyi-kötü, doğru-yanlış, erdem-erdemlilik gibi moral değerler de tespit edilmektedir. Gerek Doğu, gerekse Batı felsefesinde bu aklın kaynağı olarak salt akıl olarak nitelendirilen Tanrı kabul edilmektedir. Bu bağlamda akıl, insanı diğer canlılardan ayıran, insan türüne özgü davranışlara kaynaklık eden maddi olmayan, Tanrı menşeli bir cevherdir. Natüralist-evrimci yaklaşımı savunanların ahlak teorilerinde ise ahlakın ve erdem duygusunun doğal seçilimin ürünü olduğu savunulmaktadır. Maddenin ezeli oluşunu esas alan evrimci paradigmaya göre, bir popülasyona ait bireylerden çevresel şartlara en iyi uyum sağlayabilenler nesillerini devam ettirmekte, uyum sağlayamayanlar ise doğal seçilim sonucu tarih sahnesinden silinmektedirler. Doğal seçilimi, türlerin ortaya çıkışı açıklayan tek bilimsel açıklama kabul ettiklerinden organizmaların davranışlarını da bu ilke doğrultusunda izaha çalışmışlardır. Biyolojik çeşitliğin arkasında genler olduğu gibi inanç ve ahlaki davranışları yöneten genler olduğunu dile getirmişlerdir. Genetik determinizme kadar vardırılan bu paradigmaya göre, fiziksel ve davranışsal fenotipler genler tarafından belirlenirler. Biz bu tebliğimizde evrimci etikle ahlak ve erdemliliği açıklamanın ne derece makul olduğunu, merhamet, özgecilik gibi erdemli fiilleri genlere dayandıran argümanların sağlamlığını ve evrimci etiğin pratik akıl menşeli açıklamalar karşındaki gücünü ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Evrim, Doğal Seleksiyon, Pratik Akıl, Gen, Erdemlilik.

1 Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, hasantan5228@gmail.com.tr

Kur'an'a Göre Kadın-Erkek İlişkilerinde Erdemliliğin Sınırları

Hayrettin ÖZTÜRK¹

Bu dünyada insan için yalnız bir hayat düşünülemez. İnsanların kaçınılmaz ortak yaşamı, tarih boyunca birçok biçim değiştirmiştir. İnsanın yetersizlikleri onu diğer arkadaşlara bağımlı kılar ve bu nedenle yardım alma ve başkalarına bir şekilde yardım etme mekanizmasını aramaya başlar. Zaman geçtikçe, bireylerin kişisel düzeydeki gereksinimlerinin karşılanmasına yardımcı olmak için bireylerin yerini kurumlar alır. Aile kelimesi karı koca, anne babası ve çocukları anlamına gelir. Karı koca ailenin temelidir. Müslümanlar arasında ilişki nikâh (evlilik) ile başlar. Nikâh bağı karı koca arasındaki hak ve görevlerin sıkı sözleşmesidir. Bu durum Kur'an'da misak-ı galiz (ağır anlaşma) olarak adlandırılır. Tanrı, bu evrende insanlar dâhil her şeyi çiftler halinde yaratmıştır. Çiftler halinde yaratılmanın nedeni, bir parçanın bir bütün oluşturmak için diğerini tamamlaması ve kendisinin tamamlanmasıdır. Erkek ve kadın, nikâhla birleştiklerinde, insanlık tamamlanır. Cinsel istek ve şehvet, insanların karakteristik özelliklerinden biri olarak işaret edilir ve bu dürtü ile uygunsuz yollara başvurmak suretiyle insanın alçalması mümkündür. Evlilik bağı, cinsel arzunun yerine getirilmesini en uygun şekilde sağlamaktadır. Aile kurumu, kuruluşu ve idaresi Allah tarafından kararlaştırıldığı için kutsaldır. Bu çerçevede kız-erkek arasındaki ilişki aile ve aile dışında nasıl kurulmalıdır? Bu husus Kur'an ışığında ayetler ve Peygamber hanımlarından ibretli delillerle ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Ahlak, Kadın, Nikah İletişim

1 Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, hozturk@omu.edu.tr

Erdemliliğin Öğretiminde Paradigma Değişimi: Toplum Temelli Erdemlilikten Okul Merkezli/Bireysel Erdemliliğe

Hüseyin ALGUR¹

Toplumun en küçük birimi olan aile içerisine doğan insan, fiziksel, sosyal, duyuşsal ihtiyaçlarını karşılaması için gerekli olan hayatta kalma, sevme-sevilmeme, saygı görme-saygılı olma, merhamet, iletişim kurma gibi birçok bilgi ve beceriyi sosyal çevresiyle etkileşim kurarak edinir. Bireyin toplumsal bir yapı içerisinde var olması, toplum tarafından kendisine tanımlanan bir takım rol ve sorumlulukları yerine getirmesiyle mümkün kılınabilmektedir. İnsanlar arası ilişkiler söz konusu olduğunda, bu ilişkilerin düzey ve sınırlarını belirleyen birtakım ölçütlere ihtiyaç vardır. Bu ölçütler -her biri farklı anlamlar içermekle birlikte- ahlak, değer ve erdem gibi kavramlarla belirlenmektedir. Toplumsal ilişkilerin niteliğini belirleyen iyi-kötü, doğru-yanlış gibi tanımlamaların belirlenmesi için bir ölçüte ihtiyaç vardır. Bir kişinin "Evine gelen misafire ikramda bulunmak iyidir." Kanaatine ulaşmasında onu yönlendiren bir ölçüte ihtiyacı vardır ve bu ölçüt ahlaki bir önem taşır. Bireyin davranışlarında neyin iyi neyin kötü, neyin doğru neyin yanlış olduğunu tanımlayan ölçütler olarak açıklayabileceğimiz değerler de toplumsal yaşamın sürdürülebilir olması için gerekli unsurlardan biridir. Erdemlilik, ahlaki ilkeler ve değerlerden hareketle bireyin davranışlarının sınırlarını belirleyen ve onu toplum, din ve hukuk nezdinde saygın konuma getiren bir olgudur. Bu olgu, hem bireyin kendisiyle ilgili geliştirdiği öz değerlendirmesinde hem de toplumdaki yerine dair çevresinin kanaatinin oluşmasında etkin rol oynar. Ahlaki olanın kaynağına yönelik geliştirilen teoriler ve değerlerin nasıl öğrenileceğine dair yapılan tartışmalardan haberdar olduğunda bireyin erdemliliğin kodları çözümlenebilir. Bu tebliğde erdemliliğin kaynağı olarak ahlak teorileri ve değer eğitimi yaklaşımları birlikte değerlendirilerek erdemlilik tanımamasında oluşan paradigma değişimleri tanımlanacaktır. Bu kapsamda ahlakın daha çok teolojik olarak tanımlandığı, değerlerin bir paket halinde pasif alıcı konumundaki bireye aktarıldığı geleneksel anlayışın ahlaki kişinin kendi yapısı etmelerine bir anlam katması olarak tanımlayan değerlerin her birey tarafından ayrı ayrı ve bireysel olarak geliştirildiği günümüz paradigmasına nasıl dönüştüğüne dair tartışmalar yapılacaktır. Böylece genelde eğitim özelde din ve ahlak eğitimine dair yapılan birçok tartışmanın daha iyi anlaşılmasına imkan sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Değer Eğitimi, Ahlak, Değer, Erdemlilik.

1 Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, huseyin.algur@giresun.edu.tr

The Status of Religion and Morality in the International Relations Theory

Khemis MOHAMMED¹

The status of religion and morality in the international relations have brought up to discussion in the last decades by many scholars, who have attempted to determine the extent of influence these phenomena have on modern international relations theory. Particularly, under the prevalence of international movement for the support of religious rights, and the international moral commitment to peace and welfare in the context of globalized world. Religion and moral ethics are often perceived as marginal elements by scholarship, this may have stemmed from the fact that the founding father of social sciences such as Max Webber, Karl Marx, and Sigmund Freud had established the tradition of the separation of church and state as a spirit of scientific inquiry. This insight become a conventional wisdom among international relations scholars either, like Hans Morgenthau, Edward H. Carr, and Kenneth Waltz who have conducted along the same lines in their theories such as Classical realism, Neorealism, Constructivism, and the English school. Nevertheless, religion and moralities remain complex multifaceted phenomena that could piercer to find their way through the theory of international relations, despite the fact of secular, non-religious criteria of the discipline. Therefore, religion and moral aspects can easily be observed whether in their manifest as decision makers' worldviews, or a source of legitimacy for political actions and decisions. Overall, the question of morality and religion have been always a part of the international relations study, since they concerned with public sphere and the international politics. It is still challenging to situate religion and morality within the discipline, which has been dominantly secular during the modern era.

Keywords: Religion, Morality, International Relations Theory, Realism, Neoliberalism, Constructivism.

---

¹ Lecturer of Political Sciences and International Relations at Université Kasdi Merbah Ouargla- Alegria. Khemiss-moh@hotmail.com

Biz Değeri Böyle Kaybettik... “Medar Bak” Örneğinde Birinci Kuşak Almanya Türklerinden Değerler Muhasebesi

Mehmet Akif KORKMAZ¹

Almanya'nın 1961'de işçi alımıyla ilgili Türkiye ile yaptığı anlaşma dönemindeki ilk göçmenlerde yaş ortalaması 20–30 aralığındaki genç erkeklerdi. 1964'teki anlaşmada tekstil ve elektronik sektörünün iş gücü ihtiyacına binaen kadın göçmenler işçi alımına dâhil edildiler. 1973 krizine kadar tek göçmenler Almanya'ya giriş izni alabiliyorken bu tarihten sonra yeni işçi alımı durmuş, işçi ailelerinin birleştirilmesi uygulamasıyla hareketlilik eş ve çocuklardan oluşan Almanya göçüne dönüşmüştür. Bu olgu dini ve milli değerlere bağlı göçmen işçi aile yapısının oluşmasını sağlayan faktördür. 1990'lara gelindiğinde ise Almanya'da yaşayanlar kendilerine özgü ekonomik, sosyal ve kültürel toplumsal oluşumu büyük oranda sağlamıştır. İki millet arasındaki sosyal ve kültürel davranış kalıplarının farklılıkları Türk gençlerinin Almanlarla etkileşimine engel olurken kendi milletinden birisiyle evlenmek, geleneksel sosyal bağlarını sürdürmek, buna bağlı olarak yeme içme alışkanlıklarıyla oluşan damak zevklerinden vaz geçmemek gibi geleneksel Türk kültürüyle uyumlu biçimde devam etmiştir. Gönüllü gitmiş işçi bireylerin birçoğu Almanya'ya gelmeden önce Türkiye'de kırsal bölgelerde ve kasabalarda yaşamıştır. Teorilere göre bu insanların modern bir toplumla beraber daha seküler bir yaşantıyı benimsemeleri beklenmiştir. Oysa tüm işçi gruplarının ilk sosyal sivil kurumu inanç ve ibadetlerini temsil eden yapılar olmuştur. Diğer yandan yaşamın gündelik ihtiyaçlarından olan toplanma mekânı kahvehanelerle etnik gıda ve eşya ihtiyaçlarının mekânı bakkallar da bu sivil kurumsal yapı etrafında gelişmiştir. Müslümanlık ve Türklük gibi üst yapıların yanı sıra bireysel bağlamda kendi olmak, kendi olarak Almanya'da kalmak, gelecek nesillerle bu değerleri ve inançları aktarma işlevi dini ve kültürel cemiyetlerle birlikte gerçekleştirilmiştir. Kişinin hayatı maddi ihtiyaçların karşılanmasıyla yönelik çabalarla örülür. Fakat bu karmaşık ve uzun yolculuğun düzenini zihni, soyut ilkeler ve ülküler çizmeye çalışır. Maddi ve zihni şeyler arasındaki çeşitli etkileşimler memleketi veyahut vatani dışında yaşayan kişilerde büyük yansımalar bulur. Yardımseverlik, çalışkanlık, dürüstlük, dini inançlar ve ibadetler, gelenek ve görenekler gibi kendi öz değerlerine bağlı kalmak birinci nesilde işçilerin ve ailelerin yaşama değer katan ana prensiplerini oluşturmuştur. Değerler onları kültür erozyonuna karşı koruyan, dışarıya karşı milli kimliği temsil eden, bunların yanı sıra onun aylık kazancını koruyan ve birikiminin artmasına katkı veren başlıca düstur olarak kabul görmüştür. Sosyal işlevin yukarıda sayılan rolü kamusal kurumlarda kabul gördüğünden bu olguları canlı tutmak için desteklenmiştir. Değerler, toplumsal ilişkilerin sağlıklı kalmasının teminatını sürdüren araç gibi kullanılmıştır. Bu sunumda insani ve milli değerlerin teşhisi ve muhasebesi örneği olarak 1939 Rize doğumlu Medar Bak ile 2008 yılında Berlin'de yapılan uzun soluklu görüşmenin üzerinde durulacaktır. Görüşmecî senaryosunu çizdiği kırk yıllık hayat hikâyesinde bu toplantımızın amacına paralel biçimde hem değerlerin tespitini yapmış hem de muhasebesini çıkarmıştır. Çalışma bu doğrultuda değerlerin diasporik ortamda kişilerde yansısını ve öne çıkışını onların anlattıklarıyla ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Almanya Türkleri, Kimlik ve Dünya Görüşü, Değerler, İşlev.

¹ Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, korkmazmakif@hotmail.com

Nebevî Örneklik Açısından Kifayetsiz Muhterisler ve Dunning Kruger Sendromu Bağlamında Yöneticilerin Erdemliliği

Muhittin DÜZENLİ¹

İlahi vahye muhatap olduğu kabul edilen bütün peygamberlerin ana görevleri insanların ahlaki hayatlarını düzeltmek ve onlara doğru yolu göstermek ve erdemli bir toplum meydana getirmek olmuştur. İslam peygamberinin de bundan başka bir gönderiliş gayesi yoktur. Nitekim “إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ”, “Ben Mekarim-i Ahlakı tamamlamak için gönderildim” buyurarak buna işaret etmiştir. Ciddi bir değerler ve ahlak bunalımı yaşayan çağımızda sorulması gereken temel sorulardan biri, İslam peygamberinin tamamlamaya geldiği ahlakın müslümanlar tarafından ne kadar içselleştirildiği, özümsemiği sorunudur. Günümüzde, İslam toplumları içerisinde görülen olumsuzlukların en önemli sebeplerinden biri, hiç şüphesiz ahlaki bozulmadır. Amerikalı fizikçi Nikola Tesla’ya, “O kadar cahilsiniz ki dininiz var diye ahlaka ihtiyacınız kalmadığını sanıyorsunuz” şeklinde çarpıcı bir söz atfedilir. Bize göre bu sözün en çarpıcı tarafı günümüz müslümanlarındaki genel din ve ahlak anlayışını yansıtmasıdır. Kabul etmek gerekir ki genel olarak İslam dünyasında, din neredeyse bir öfke ideolojisine dönüşmüş durumdadır. Bu durum din bağlamında ahlakın bir nevi teferruat olduğu vehmine yol açmaktadır. Ahlakı tamamlamak için gönderilmiş olan Peygamberimiz bu görevine binaen bir müslümanın karakter inşasında ölçü olabilecek onlarca hatta yüzlerce hadis irad etmiştir. Hadis kaynaklarına bakıldığında ahlaka dair hadislerin bazı ana başlıklar altında nakledildiğini görmekteyiz. Ancak şunu özellikle belirtmeliyiz ki elimizde bulunan hadis eserlerini yazan müelliflerin zihninde ahlak, din ve dünya tasavvuru içinde ayrı bir kategori değildir. Ahlak, Hz. Peygamber’den gelen her şeydir. Bu açıdan bakıldığında, Hadis edebiyatının ve hadis kaynaklarına dair eserlerde Hz. Peygamber’den nakledilen hemen her şeyin ahlaka dair olduğu söylenebilir. Tebliğ başlığını okuyanların aklına Dunning Kruger sendromu ile nebevî örneklik arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusu gelebilir. Dunning-kruger etkisi ya da dunning-kruger sendromu, kendini gizleme gereği dahi duymadan banka soymaya kalkışan bir soyguncuyu araştırmak üzere yola çıkan Cornell Üniversitesi’nin iki psikoloğu Justin Kruger ve David Dunning’in tanımladığı bir “algılamada yanlılık” eğilimidir. 2000 yılında Nobel ödülü almalarına neden olan teori, “cahil cesareti” olarak da tanımlanmaktadır. “Üstünlük yanılsaması”, “özgüven zehirlenmesi” veya “cahil cesareti” olarak da ifade edebileceğimiz bu sendrom erdemli yönetici olmanın önündeki en büyük engellerden biridir. Belli bir konuda beceriksiz veya bilgisiz insanlarda görülen, “hayali (sanrılı) üstünlük hissi”ne verilen isimdir. Bu kişilerde, tipik olarak, beceriksiz/bilgisiz oldukları konulardaki becerileri/bilgileri sorulduğunda, gerçekte olandan çok daha yüksek olduğunu iddia ettikleri görülür. Yani bu kişiler, cehaletlerinden ötürü sahip oldukları cesaret nedeniyle, kendilerini aslında bilgisiz oldukları bir konunun uzmanı ilan edebilirler. Erdemli bir toplum oluşturma bağlamında Hz. Peygamber’in yönetici konumunda olanlara da birçok tavsiyesi olmuştur. Bu bağlamda Dunning Kruger sendromu olarak da ifade edilen erdemsizliğe yönelik Hz. Peygamber’in tavsiyelerinin neler olduğu bu tebliğin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Erdemli Yöneticiler, Nebevî Ahlak, Dunning Kruger Sendromu.

1 Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, mduzenli@omu.edu.tr

Modern Toplumlarda “Erdemlilik” Meselesi

Mustafa BAKIRCI¹

Modernite kavramı genel hatlarıyla, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika meydana gelen toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerdeki değişimi tanımlamaktır. Buna göre bu değişime öncülük eden toplumlar “modern” toplumlar olurken, bu tarihsel deneyime sonradan dâhil olmaya çalışan toplumların çabası için ise “modernleşme” kavramı kullanılmaktadır. Günümüzde batılı kurum ve yaşam formlarının büyük oranda etkili olduğu toplumlar da “modernlik” tanımlaması içinde yer alsa da “modern” ve “modernleşmiş” toplumlar ayrımının, erdemlilik meselesinin karşılaştırmalı analizinde faydalı birer çerçeve olarak işe yarayacağı farz edilmektedir. “Erdemlilik” kavramı ise genel hatlarıyla “adalet”, “huzur”, “güven”, “liyakat”, “saygı” gibi kavramların toplumsal boyutu ile ilişkili olarak ele alınacaktır. Bu çerçevede “erdemlilik” meselesinin genel olarak “modern” ve “modernleşen” toplumlarda nasıl ele alınabileceği bu tebliğin temel problem alanını oluşturmaktadır. Konunun tartışılmasında öncelikle “modern” toplumların içinden çıkmış sosyal bilimcilerin (Max Horkheimer, Charles Taylor, Alasdair MacIntyre, Anthony Giddens, Byung - Chul Han gibi) yine kendi toplumlarına yönelik ortaya koydukları eleştirilerin “erdemlilik” kavramı etrafında nasıl değerlendirilebileceği konuşulacaktır. Konunun ikinci tartışma başlığı ise, batı toplumları üzerinden yürütülen eleştirilerin, batı dışı toplumlarda ve özellikle de Müslüman toplumlarda nasıl ele alınabileceğidir. Bu tartışma başlığı aynı zamanda Türk toplumuna yönelik örnek ve yorumları da kapsayacaktır. Bu tartışma başlığının altında, Müslüman toplumlarda “erdemlilik” meselesinin genel olarak doğu-batı ikilemi içerisinde değerlendirildiği; batının teknolojik gelişmişliğinin yanında “erdemlilik” konusunda doğunun daha iyi olduğu; en azından bu durumun tarihsel olarak tartışmasız doğru olduğu tezinin nasıl ele alınabileceği konuşulacaktır. Konunun ele alınmasında, içinde batı ve Müslüman toplumların da bulunduğu, erdemlilik konusu etrafında değerlendirilebilecek tutum ve davranışların ölçümünün yer aldığı geniş çaplı araştırma verileri de dikkate alınacaktır. Dolayısıyla “erdemlilik” meselesinin batı ve özellikle Müslüman toplumlar bağlamında, mevcut ezberleri/kabulleri sorgulayarak ele alınmasının, Müslüman toplumların mevcut ahvaline dair daha gerçekçi ve dolayısıyla çözüm arayışlarını daha verimli bir noktaya taşıyacağı bu tebliğin temel hedefi olarak belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Erdemlilik, Doğu, Batı, Modern Toplumlar, Müslüman Toplumlar.

¹ Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, mustafa.bakirci@giresun.edu.tr.

Erdemlilik Yerleşik Bir Karakter Özelliği midir? Eleştirel Bir Değerlendirme

Mustafa ÇAKMAK¹

Erdemlilik konusu hem dinlerin hem de felsefenin üzerinde durduğu oldukça kadim bir meseledir. Antik dönem ahlak felsefesi tartışmalarında erdem ahlaki başat bir role sahip olmuştur. Örneğin Aristoteles belirli ahlaki tutumlar ve eylemlerin kaynağının insanın sahip olduğu belirli karakter özellikleri olduğunu düşünmüştür. Bu özellikler ise belirli eylemlerin sürekli tekrarlanmasıyla önce alışkanlık haline, sonra ise karakterde yerleşik hale gelir. Dolayısıyla erdemlilik ancak pratik bilgelige sahip insanda ortaya çıkabilir. Erdem ahlakının antik dönemdeki bu yerleşik anlamının hem Ortaçağ'da ve hem de modern dönemde varlığını koruduğu söylenebilir. Yani erdemlilik genel olarak insanın karakterinde yerleşik olan iyi tutum ve davranışların doğal olarak kendisinden sudur ettiği yerleşik karakter özelliği olarak tanımlanmıştır. Bu niteliğe sahip olmak insanı farklı şartlar içinde benzer karşılıklar verebilmesini ve bunu sürekli yapabilmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan erdemliliğin varsayılan bu niteliğine dair çeşitli tartışmalar gündeme gelmektedir. Erdemlilik acaba gerçekten içinde bulunulan şartlardan bağımsız yerleşik bir karakter özelliğinin dışı vurumu mudur? Yoksa çevresel şartların ve bağlamın erdemlilik olarak nitelendirilebilecek tutum ve davranışlara kaynaklık ettiğine mi inanmak gerekir. Bu ikilemin ikinci parçasını onaylayan yaklaşımlar sosyal psikolojideki bazı ampirik araştırmaların verilerinin sonuçlarına göndermede bulunurlar. Zira pek çok insanın böyle yerleşik karakter özellikleri taşımadığını, aslında davranışların belirli çevresel şartların etkisi altında tezahür ettiğini göstermektedir. Yani insanın davranışları onun karakter özelliklerine referansla değil içinde bulunulan şartlara göre, hatta bazen farkında olunmaksızın, şekillendiği dile getirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında aynı insanın farklı bağlam ve şartlar altında farklı tutum ve davranışlar sergilemesi çevre etkisinin insanın erdemliliğinde daha belirleyici bir role sahip olduğuna işaret olarak yorumlanmaktadır. Fakat bu durumda da evrensel karakter özelliklerinin varlığı meselesine de bir açıklama getirmenin gerekliliği aşikâr hale gelmektedir. Bu bildiri modern hayat içinde önemini gittikçe artıran erdemli insan olma idealinin nasıl gerçekleşebildiği tartışmasına bir katkı sunma amacı taşımaktadır. Bunu yaparken hangi perspektifin daha gerçekçi ve anlamlı bir öneri sunabildiği meselesi eleştirel bir değerlendirmenin konusu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak Felsefesi, Erdem Ahlakı, Pratik Bilgelik, Karakter, Sosyal Psikoloji.

1 Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, mustafa.cakmak@giresun.edu.tr

Erdemli Davranışların Oluşumunda Kur'an'ın İbadetlere Yaptığı Vurgu

Mustafa TUNÇER¹

Kur'an'ın insanlardan yapmalarını istediği ibadetlerin amacı, kendileri ile Allah arasındaki manevi bağı canlı tutmak şeklinde kısaca tarif edilebilir. Ancak ibadetlerin sadece kul ile Allah arasındaki bağı güçlü kılmakla etkisi olduğu ifade edilse de aynı zamanda insanın çevresi ile olan ilişkisini de şekillendirdiği muhakkaktır. Şu halde ibadetlerin emredilmesindeki hikmetlerden birisi belli hareketlerin periyodik olarak tekrarlanması değil, insanın erdemli davranışlarda bulunmasına aracılık yapması gerektiğidir. O halde ibadetlerin şekil ve mana itibarıyla iki boyutunun olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bu boyutlardan mana unsuru ihmal edilirse ibadet sadece forma indirgenmiş bir hareketten öteye gitmez. İbadetlerin sadece şekle/forma hasredilip ahlâkla bağının koparılması öncelikle toplumda gösterişçi/riyakâr davranışların artmasına ve bunun sonucunda da ahlâktan yoksun kuru bir dindarlık anlayışının doğmasına sebep olmaktadır. Kur'an'da inananlar için farz kılınan namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetler toplumsal barışı, sosyoekonomik düzeni eşitlik ve adalet temeli üzerine tesis etmeyi hedefleyen mesajlar içermektedir. Örneğin Ankebut suresinde namazın hayasızlık ve kötülüklerden insanları uzaklaştıracağına yaptığı vurgu erdemli davranışların oluşmasına yöneliktir. İşte bu nedenle günümüzde namaz kıldığı halde kendisini kötülüklerden koruyamayan insan tiplerinin toplumda sayısının çoğalması Kur'an'ın ayette vurguladığı hususun dikkate alınmayışından kaynaklanmaktadır. Bu durum doğrudan namazın amacına uygun ifa edilmemesiyle ilişkilidir. Bu gerçeğe rağmen ibadetlerin, insanlara sadece bazı ahlaki erdemleri kazandırmak amacıyla meşru kılındığını söylemek de mümkün değildir. İnsanlardaki kötü düşüncelerin ıslahı, insanlar arasında huzurlu yaşam becerilerinin geliştirilmesine yönelik emredildiği düşünülen ibadetlerin, söz konusu amaçlara hizmet etmeyen ibadetleri Allah'ın kabul edip karşılığında mükâfat vereceğini düşünmek zordur. Şunu da ifade etmek gerekir ki, bazı inananların Kur'an'ın emrettiği ibadetleri yerine getirdiği halde diğer insanlara veya varlıklara karşı erdemli davranışlarda bulunamayanların sayısı küçüksenmeyecek derecededir. Bu durum bireylerde bazı sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Örneğin dindar olmayanlar, dini algılarını, dindar insanlara bakarak şekillendirmektedir. Bu davranışlardan dolayı kimileri de hayal kırıklığına uğrayıp dine karşı mesafeli durabilmektedirler. Bu yüzden inananlar ibadetlerini yaparken hem kendisi hem de çevresindeki varlıklar için dini ve ahlaki olumlu katkıları sağlayacak şekilde yerine getirmelidirler. Bu çalışmada namaz, zekât gibi Kur'an'ın emrettiği temel ibadetlerin erdemli davranışların oluşumuna yaptığı katkılar ve bunların insanlardaki yansımaları irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, İbadet, Erdem, Form.

1 Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, mustafatuncer061@hotmail.com

İslâm Ahlâk Felsefesinde Erdemsizliklerle Mücadelede Tıbbi Yöntemler

Mustakim ARICI¹

Felsefî gelenekteki ahlâk metinlerinde erdemsizlik olarak görülen durumlar akıl ve ruh hastalıkları, psikiyatrik bozukluklar şeklinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda erdemsizliğin nefsânî hastalık, erdemsizlikle mücadelenin tedavi, sunulan yöntemlerin ilaç, bunlara çare arayanların ruh hekimi şeklinde ele alınması et-Tıbbu'r-rûhânî, Mesâlihü'l-ebdân, Tehzîbü'l-ahlâk, Ahlâk-ı Nâsırî, el-Ahlâku'l-Adudiyye, Ahlâk-ı Celâlî ve Ahlâk-ı Âlâî gibi metinleri İslâm düşüncesinin klasik döneminde psikiyatrinin önemli kaynakları hâline getirmektedir. Bu eserlerde nefsin sağlıklı durumunun, yani akıl ve ruh sağlığını muhafaza etmenin temelini oluşturan iki husus vardır. Bunların ilki ahlâkî hastalıkların kişiye isabet etmemesi ve erdemlerin korunması; ikincisi de hastalıklar, yani erdemsizlikler geldiğinde de onlarla mücadele edilmesidir. İnsanın doğuştan yatkın olduğu ya da sonradan edindiği erdemsizlikler ya da ruhanî hastalıkların nasıl ortadan kaldırılacağı konusunda ahlâk filozofları için klasik tıbbın tedavi kuramı yol gösterici olmuştur. Yani dönemin tıp paradigması bedensel hastalıklarla nasıl mücadele ediyorsa bunun bir izdüşümü olarak ruhanî hastalık sayılan erdemsizliklerle mücadelede ve tedavide hastalığın dozu ve derecesine göre bir sıra ve yöntem izlenebileceği öne sürülmüştür. Sözü edilen problem ahlâk felsefesi, klasik psikoloji ve klasik tıbbın birbirine yakınlaştığı bir örnektir. Bu tebliğde İslâm ahlâk felsefesi eserlerinde ilgili probleme yönelik çarelerin neler olduğu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Ruhani tıp, erdemsizlik, hastalık, tedavi.

1 Doç. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, mustakimarici@gmail.com

Bir Erdem Olarak İnsanın Mükerrerliği

Nurten Zeliha ŞAHİN¹

Bugün genetik, tıp ve biyoteknolojinin getirdiği birçok ikilemlerin temelinde insanın neliği yatmaktadır. Biyoetikte yaygın bir anlayış olarak insan onurunun ön kabulü yer almaktadır. İnsan onurlu bir varlıksa onun seçimlerine saygı göstermek ve bunun içinde olabildiğince insanın özerklik alanını genişletmek gerekir. Bu görüş, insanın onurunu korumak için onun seçimlerine saygıyı bir erdem olarak öne çıkarmıştır. Buna karşılık diğer bir görüş, insanın birçok varlıklara göre üstün özellikleri ile yaratıldığı ve bunun da insanı mükerrer bir varlık kıldığı yönündedir. Buna göre, insanın kendisi mükerrer bir varlık ise onu korumakta bir erdemdir. İnsanın onurlu bir varlık kabul edilmesi ile gelen insanın özerkliğinin aksine insanın mükerrer bir varlık kılınması, onun bu mükerrerliğini koruyucu sorumlulukları öne çıkarmıştır. Bu sorumluluklar insanın mükerrerliğine saygıyla negatif hakları ve insanın bu mükerrerliğini koruma sorumluluğu ile pozitif hakları içermektedir. Bu nedenle bu ikinci görüş, normatif bir içeriğe de sahiptir. Çünkü kişinin kendi bedeninin kendisi üzerinde hakları ve insanların birbirine karşı bu mükerrerlik vasfını koruyucu sorumlulukları bulunmaktadır. İslam hukuku, insanın kendisi söz konusu olduğu zaman "Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik..." (el-İsrâ 17/70) ayeti merkezli insanın mükerrerliğinin, korunması gereken üstün bir değer ve erdem olduğunu kabul etmiş ve bunun üzerinden normatif ilkelerini tanımlamıştır. Bu çalışma bu anlamda bir erdem olarak insanın mükerrerliğinin temellendiği asılları üç açıdan ele alacaktır. Birinci bölümde İslam hukukunun insanın mükerrerliğini koruyucu ilkelerin, değerlerin neler olduğu, maslahat merkezli yaklaşımı ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde, insanın mükerrerlik vasfını koruyucu olarak İslam hukukçularının konuya hangi açılardan yaklaştığına dair değerlendirmelere yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise, mükerrerliği korumanın önemli bir unsuru olarak insanın kırılğan yapısı ile empati kurulmasının gerekliliği üzerinde durulacak ve bu bağlamda Kur'an'ın ve Sünnet'in insanın bu kırılğan yapısını koruyucu yaklaşımları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sonuç olarak bu çalışma bugünkü biyoetik ikilemlerin çözümlenmesinde insanın onurunun dayandığı özerkliğine saygının mı yoksa insanın var oluşu ile gelen mükerrerliği korumanın getirdiği sorumlulukların mı insana saygıyı ve insanı korumayı içeren bir erdem olduğuna dair karşılaştırmalı bir çalışmayı da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Erdem, Mükerrerlik, İnsan Onuru, Sorumluluk, Özerklik.

1 Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, nurtenzeliha.sahin@cbu.edu.tr

Çivi Yazılı Kaynaklara Göre Eski Mezopotamya Toplularında Siyasal Erdem ve Yemin

Okay PEKŞEN¹

Erdem kavramı ahlaki olarak doğru kabul edilen değerleri yapıp yanlış kabul edilenleri yapmamak olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar erdem kavramının ortaya çıkışı felsefe tarihinin başlangıcıyla bilimsel açıdan ele alınsa da, insanlık tarihinin her döneminde erdemli olma durumu toplumsal bir beklenti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada erdem ve erdemlilik kavramlarının izleri Mezopotamya'da yazının icat edilmesiyle kayıt tutma geleneğinin ortaya çıkmasına kadar geriye götürülebilir. Eski Mezopotamya toplularının farklı etnik kökenlere ve dini inanışlara mensup olması erdem ve erdemlilik kavramlarına yüklenen manalarda ve erdemli insan profilinde bazı farklılıkları beraberinde getirir de söz konusu coğrafyada görülen ortak kültür mirası erdem ve erdemlilik kavramlarına benzer anlamlar yüklenmesine de neden olmuştur. Bu bağlamda, Sumer, Akad, Babil ve Asur toplumlarının yönetim ve krallık anlayışlarında erdemli olma durumu dini sorumlulukları yerine getirme ve tanrıların rızasını kazanma ekseninde şekillenmiştir. Zira söz konusu toplumlarda kral olarak nitelenen yöneticilerde beklenen en önemli erdem, dindar bir kişiliğe sahip olma ve tanrıların rızasını kazanma olarak kabul görmektedir. Sumer, Akad, Babil ve Asur krallarının yürütmüş oldukları kültürel ve siyasi faaliyetlerde gösterdikleri dindarlık seviyeleri söz konusu kralların sahip oldukları erdemi belirlemektedir. Bu durum da bölge toplumlarınca kralların erdemli ya da erdemli değil şeklinde nitelenmelerine neden olmaktadır. Söz konusu kralların çağdaşları olan toplumlarla yürüttükleri bürokratik ilişkilerde erdemli olmaları beklenen bir durumdur. Özellikle yapılan antlaşmalarda edilen yeminlerin tutulması bir erdem göstergesi olarak kabul edilebilir. Zira yeminlerin tutulması erdemliliğe yorulabilirken aksi durum erdemsizlik olarak kabul edilmektedir. Çivi yazısı ile kayıt altına alınan antlaşma metinleri, kanun metinleri ya da toplumsal kayıtlar erdemlilik durumunun kontrolünün yapılabilmesinde delil niteliği taşımaktadır. Ele alacağımız konu kapsamında çivi yazılı kaynakların incelenmesi ve elde edilecek bulguların erdemlilik kavramı açısından değerlendirilmesi ile Eski Mezopotamya toplumlarının krallık anlayışındaki erdemlilik algısı ve bu algının toplumların iç dünyasında uyandırdığı psikolojik karşılığın değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Sumerliler ile Akad, Babil ve Asur gibi Sami toplumdaki erdemlilik durumu ve yeminin siyasal ve toplumsal hayat üzerindeki etkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Mezopotamya, Erdem, Erdemlilik, Kral, Yemin.

1 Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, okaypeksen@gmail.com

Rağıb el-İsfehânî’de Erdeme Ulaşma Yolları

Özden KANTER¹

Rağıb el-İsfehânî, kelim ilminden ahlak ve edebiyata kadar birçok ilme hakim olan ve geniş analiz yetisi ile islami ilimleri edebi ve akıcı bir üslupla tahlil eden bir alimdir. Onun birçok ilmi alana hakim olan bilgi birikimi ele aldığı konularda mezhepsel taassup içerisinde girmemesinden de kaynaklanmaktadır. Zira o, görüşlerini ortaya koyarken ve bu görüşlerini delillendirirken farklı mezheplerin tutarlı gördüğü görüşlerini aktarmaktan çekinmemiştir. Ahlak konusundaki görüşleri ile de öne çıkan Rağıb el-İsfehânî, kendinden önce gelen Yahya b. Adiy ve görüşlerinden çokça istifade ettiği İbn Miskeveyh’ten de etkilenmiş görünmektedir. Fakat onun ahlak ve fazilet kavramlarına bakış açısı hiç şüphe yok ki nevi şahsına münhasır bir yapı arz etmektedir. Rağıb, insan tanımını yaparken onun özellikle fiziksel özellikleri ile diğer varlıklardan ayrılan bir varlığı kastetmediğini vurgulamaktadır. Ona göre insanı gerçek anlamda insan yapan hasletler mevcuttur. Bunlar, öğrendiklerinin yararlı olması, konuşmalarının gereksiz olmaması, hayatın hem dünya hem de ahiret yönünü bilerek hareket etmesi, batıl olan inanç ve davranışlarla mücadele etmesi, ibadetlerini ciddiyetle yerine getirmesi gibi özelliklerdir. İsfehânî, insanın erdemli olabilmesinin aşamalarından bahsederek, ilk aşamanın bireyin kendisini tanımak olduğunu ifade etmektedir. Zira kendini tanımayan kişinin başka şeyleri tanıma imkanı olmamaktadır. Kişi olumlu yönlerini ve zaafalarını bilmelidir ki, erdemli olma yolunda ilerleyebilsin. Kendindeki vesveseyi tanıyan kişinin bu olumsuz hasletleri yenerek âleme güzellik katabileceğini belirtmektedir. Bireyin dört aşamadan geçerek faziletin olgunluğuna ulaşacağını belirten İsfehânî, bu aşamaları hem i’tikâd hem de ameli yönlerden temellendirme yoluna gitmiştir. İ’tikâd’da inancın sağlam delillere dayandırılarak pekiştirilmesi ve sağlam kanaatler edinmek, fiiller konusunda ise kötü alışkanlıkları terk etmek ve rezillikten sakınmak insanın erdemli olma yolunda yapması gerekenlerdir. Bu dört aşama ile fazilete ulaşabilen insan, i’tikâd ve amel temelli dört aşamada da aşağıların aşağısına düşebilmektedir. Hakikat temelli bilgilere inanmamak ve taklidi iman üzere olmak inançlar ile ilgili olan olumsuzluklar iken, güzel alışkanlıklar edinmemek ve çirkin davranışları huy haline getirmek ise ameli olarak insanı en değersiz varlık haline getiren hasletlerdir. Bu tebliğde yukarıda çok yüzeysel olarak özetlediğimiz Rağıb el-İsfehânî’nin faziletli olma veya süflî bir yaşantıyı benimsemenin gerekçeleri ve çözümlenmeleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rağıb el-İsfehânî, İnsan, Fiil, Ahlak, Fazilet.

1 Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, ozdenkanter@hitit.edu.tr

İnsan Tabiatı Bağlamında Tanrısız Erdemliliğin İmkânı

Seyithan CAN¹

Tarih boyunca inanç felsefesi bağlamında ele alınan temel konulardan bir tanesi de Tanrısız bir erdemlilikten bahsedilip edilmeyeceği hususudur. Bu konu ateistler ve teistler arasında tartışmalara ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Her ne kadar teistler bu konuda kimi teoriler ortaya atmışsa da bunlar girift kalmıştır. Çünkü ortaya atılan teoriler konuyu objektif bir şekilde çözmekten ziyade mevcut Tanrı tasavvurunu aklama amacı taşımıştır. Dolayısıyla problemi realist bir tavırla çözmekten uzak olan ve salt bir Tanrı savunusunu amaçlayan teist çözümlenmeler, ateist kesimi tam anlamıyla tatmin etmemiştir. Tanrısız bir erdemliliğin mümkün olup olmadığını çözümleyebilmek için tartışmanın merkezinde yer alan insanı ve onun ontolojik gerçekliği olan tabiatını iyi bir şekilde anlamamız gerekir. Öyle ki insan doğasında yatan gerçekliği kavrayabildiğimiz kadarıyla, Tanrı'ya ihtiyaç olup olmadığını anlaşılır kılabiliriz. Klasik teolojilerde insan tasavvuru düalist yapı üzerinden anlaşılmuştur. Bu bağlamda insanın tabiatında iyi ve kötü yön bulunduğu, insan hangisini geliştirirse o yönün etkin olduğu düşüncesi hâkimdir. Her ne kadar bu düalist yapının arka planında felsefi argümanlar olsa da insan tabiatının ontolojik olarak iyi ve kötüyü barındırdığı düşüncesi objektif ahlak anlayışının önünü de açmaktadır. Objektif ahlak anlayışı ise ateist bir insanın aynı zamanda erdemli olabileceği gerçeğini ortaya çıkarır. Dolayısıyla insan tasavvuru açısından tabiatının düalist olduğu kabulü, Tanrı inancı bağlamında problemler doğurmaktadır. Düalist yapı kabul edildiği takdirde erdemliliğin Tanrı ile ilişkisini kurmak pek mümkün görünmemektedir. Bundan hareketle tebliğimizde ilk etapta insanın tabiatının düalist olup olmadığını ortaya koymaya çalışarak, erdemliliğin Tanrı ile ilişkisinin sağlanabilmesi için insan tabiatının monist bir şekilde haz ve fayda üzerine yaratılmış olması gerektiği izah edilmeye çalışılacaktır. İnsanın eylemsel açıdan düalist veya monist yapısını ortaya koyduktan sonra kötülüğün ontolojik yapısının erdemlilikle olan ilişkisi irdelenecektir. Genellikle erdemlilik üzerinde kurgulanan teorilerde kötülüğün ontolojik gerçekliği kabul edilmiştir. Ancak kötülüğün varlığının kabul edilmesinin teistler açısından ciddi problemler doğurduğu söylenebilir. Çünkü kötülüğün ontolojik yönden gerçekliği kabul edildiği takdirde, insan bunu aklıyla kavrayabileceği için Tanrıya ihtiyaç duyulmayacağı şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan sonuç ise Tanrısız bir erdemliliği mümkün kılması açısından teistik argümanları pasifize etmektedir. Bundan dolayı tebliğimizde insan tabiatı bağlamında iyiliğin ve kötülüğün ontolojik mahiyeti de irdelenerek bunun erdemlilikle ilişkisi kurulacak ve Tanrısız erdemliliğin imkânı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tanrı, İnsan, Sübjektivizm, Objektivizm, Erdemlilik.

1 Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, seyithanacan@gmail.com.

Bir Kavramsal Çözümleme: Akıl-İnsan-Ahlak

Şerefettin ADSOY¹

Kavramlar, haricte olana ilişkin zihinde belli bir anlam bütünlüğünü ifade etmektedir. Her biri kendisi ile özdeş olmasına bağlı olarak bir diğerinden çelişmezlik ilkesi gereği ayrı durmaktadır. Dolayısıyla her bir kavram, sınırları kesin bir biçimde çizilmemekle birlikte, belli bir manaya işaret etmektedir. Zihinde yer edinen anlam ve buna bağlı olarak oluşan kavram harici olan ilgili şeye göre biçim aldığından, kavramlar arasında birtakım ilişkilerin meydana gelmesi kaçınılmaz olmaktadır. Birinin diğerine bağlı olarak ortaya çıkması ya da birinin bir başkasının oluşumuna sebep olması; birinin değer ölçütü olan şeyin bir başkasının gerçek anlamını bulmasına imkân veriyor olması bu ilişkilerden sadece bir kaçıdır. Bu bağlamda, eyleyen olarak insan, eylediği şeyin niteliğinin ölçütünü akıl ve eylediğinin akla uygunluğunu da ahlak olarak ifade etmek mümkündür. Her ne kadar din veya kutsal olduğu kabul edilen metinler çerçevesinde dile getirilen bir kısım vurgular insan ve ahlakiliğin neliğine ilişkin açıklamalarda bulunulsa da bu nitelikteki açıklamalar çoğunlukla duyuşal alana ait olmasından dolayı oldukça özel bir çerçeve ile sınırlı kalmaktadırlar. İnsan, insan olmağını akıl ile kazanmakta olduğu gibi, eylediği şeyin ahlakiliği de akılla gösterdiği uyumluluğa bağlı olarak gerçekleşmektedir. Zira, söz konusu eylemin ahlakiliğinden söz edilebilmesi için ilgili bireyin bilinç ve farkındalık yetkinliğine sahip olması gerekmektedir. Belirtilen bu haller de ancak akıllı olmakla ortaya çıkmaktadır. Akıl ve ahlak arasında belli bir ilişkinin sağlanması bakımından kilit noktada yer alan insan, insan olma vasfını akıllı olmakla kazanmaktadır. Herhangi bir eylemin ussallığı aynı zamanda ahlakiliği anlamına geliyor olmasına rağmen, geçmişten günümüze kadar, değişik toplumlar tarafından ahlaki ilkeler ve insana dair farklı tanımlamalara gidildiği bilinen bir gerçektir. Bu yaklaşım farklılığı da doğal olarak ahlak ve insana yönelik keyfi yaklaşımların ortaya konulmasına yol açmıştır. Yaklaşımlardaki bu çeşitlilik ilgili hususlarda ayrıklığın yaşanmasına neden olduğu gibi sayısız tutarsızlıkların vuku bulmasına da neden olmuştur. Tartışma ve hatta çatışmayı doğuracak bu anlayışın yaygınlaşmasını engellemenin sağlıklı yollarından biri, akıl-insan-ahlak kavramlarının birbiriyle olan ilişkilerinin açığa çıkartılmasıdır. Biz de bu çalışmamızda sözü edilen ilişkilerin bir çözümlemesini yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Akıl, İnsan, Ahlak, Bilgi, Farkındalık, Bilinç.

1 Doç. Dr., Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, sadvan885@gmail.com

Hukukun Ahlakiliği ile Ahlakın Hukukiliği Çatışmasında Erdem Sorunu

Şevket PEKDEMİR¹

Erdem, insanı insan yapan yararlı ve iyi kazanımlar olarak tanımlandığında yaşamın tüm alanlarında dinamik bir süreçte gerçekleştiği, ahlaki kurallar ve hukuki düzenlemelerle adeta ete kemiğe büründüğü ortaya çıkar. Çünkü erdem eylemlerde tezahür eder. Bunun için de başka bir insanın varlığına ihtiyaç vardır. Öyleyse iffet, sabır, cesaret ve adalet gibi erdemlerin gerçekleşmesi insanın sosyalleşmesi ve topluma katılmasına bağlıdır. Aksi halde erdemlerin çok az bir kısmını gerçekleştirebilir. Bu durumda gerek birey gerekse toplum hatta şehir, devlet ve medeniyet erdemle ilişkilendirildiğinde konunun hukuk ve ahlak bağlamında ele alınması zaruridir. Hukukun, ahlakın ve erdemın konusu insan fiilleridir. Ahlak hukuka göre daha önceliklidir. Zira ahlakî dayanaktan yoksun hukuk kuralları işlevsel değildir. Ahlak hukuku kapsar. Çünkü hukuk kurallarının dışında ahlak ilkelerinin egemen olduğu daha geniş bir alan vardır. Ahlak kuralları zamanla hukuk kurallarıyla dönüşebilir. Ayrıca ahlakın temelini erdem oluşturur. Dolayısıyla bu üç kavram iç içe olup çoğu zaman birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Bahse konu ilişki İslam hukukunda ibadetlerde daha farklı şekilde tezahür edebilmektedir. Örneğin her ahlakî davranış niyetle ibadete dönüştürülebilir. Fakat her ibadet ahlakî davranış değildir. Bir kısım ibadetler farzdır. Mükellef tarafından yapılması zorunludur. Yapılmamasının dünyevi ve uhrevi sonuçları olur. Ancak ahlak kurallarına uymak erdemdir. Çoğu zaman hukuki yaptırımları da yoktur. Ayrıca zekat ve sadakada olduğu gibi erdemlerin, farzlara ilave davranışlar olma özelliği de söz konusudur. Ancak farzları ihmal edecek nitelikte olmamalıdır. Başka bir ifadeyle sadece farzı yapma imkanı olan kişinin erdemleri yapamaması mazûr görülebilir. Fakat tüm imkanı ve zamanı erdemlere ayırıp farzları ihmal etmek özür olarak değerlendirilmez. Çalışmada yukarıda belirtilen üç kavramın birbiriyle ilişkisinin yanı sıra erdemın izafiliği ve modern dönem erdem anlayışı olmak üzere iki konu "erdem sorunu" olarak ele alınacaktır. Birleşilen erdemler olsa da toplumdan topluma, bir hukuk sisteminden başka bir hukuk sistemine göre erdem anlayışı değişebilmektedir. Bu durum tıpkı ahlakın izafiliğinde olduğu gibi erdemın de izafi olup olamayacağı tartışmasına kapı aralar. Örneğin salt akıl, erdemın kaynağı olarak kabul edilirse erdemın izafiliği kaçınılmaz olur. İslam ahlak felsefecilerinin çoğunda olduğu gibi erdemın temeline vahiy yerleştirilirse izafilik büyük ölçüde azalır. Gelişen ilim ve teknoloji beraberinde kendi kuşağını ve erdemlerini de oluşturmuştur. Bu bağlamda erdem kavramına yüklenen anlamlarda birtakım evrilmeler ve değişimler meydana gelmiştir. Geleneksel erdemlerin bir kısmı değerini yitirirken bir kısmının niteliği değişmiş ilaveten geçmişte olmayan yeni erdem türleri oluşmuştur. Bu kısım çalışmanın ikinci "erdem sorunu"nu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Hukuk, Erdem, İbadet, Akıl.

1 Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, s-ukru@hotmail.com

Bir Ateist Ne Kadar Erdemli Olabilir?

Tamer YILDIRIM¹

Dini literatürde ister kelami, ister tasavvufi ve ister felsefi olsun, erdem/fazilet veya genel anlamıyla “iyi” kaynağını Tanrı’dan aldığı görüşü hâkimdir. Üst başlık olarak ifade edilen ahlak da dinin dayanağı olarak görülen esaslardan biridir. Fakat deist veya ateist bir anlayışta erdem neye dayandırılır? Yani Tanrısız bir ahlakın imkânı nedir? En fazla tercih edilen insanın bencilliği bunun için yeterli bir sebep olabilir mi? Görüşlerin şekillenmesinde Aristoteles, B. Spinoza, İ. Kant gibi özellikle ahlak alanında önemli olan başka filozofların etkisi var mı? Ve belki de en önemlisi değer ve erdemim materyalist bir bakış açısına sığdırılması nasıl mümkün olabilir? Bu ve bununla ilgili soruları çağdaş ateist Fransız filozoflar Anré Comte-Sponville (d. 1952) ve Quentin Meillassoux’un (d. 1967) düşüncelerinden hareketle eleştirel bir bakış açısıyla ele alacağız. Materyalist anlayışı temele alarak Comte-Sponville, daha ziyade kötülük fikrinden hareketle ateist düşünceye yaklaşırken, Meillassoux, özgürlüğün olumsuzlanması olan zorunluluk fikrinden hareketle düşüncelerini ifade etmektedir. Comte-Sponville ahlak anlayışının temeline imanın yerine sadakati, basit değerlere sadakati koymaktadır. Çünkü filozofun yaşadığı Fransa’da Tanrının emirleri toplumsal açıdan artık önemsenmiyor ve onun yerini ahlak doldurmaya çalışıyor. Dolayısıyla ahlakın geri dönüşünü Tanrının toplumsal olarak göz ardı edilmesinden sonra insanlığın ürettiği değerlere dönüş olarak değerlendiriyor. Buna bağlı olarak erdem ve erdemli olarak değerlendirilen unsurların kitaplardan değil örneklerden öğrenileceğini belirtiyor. Meillassoux yeni düşünceleri klasik filozof kıyafetleri içinde ifade eden birisi olarak tanımlanır. Fakat ne kadar yeni olduğu tartışmaya açıktır. Ona göre Tanrının yokluğu fikrinden yeterince sağduyu dışı bir dünya anlayışı ortaya çıkar ve Tanrı fikrinin ortaya çıkması da Tanrının olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde aşkın bir düzen yoksa yani dünyayı yönetmek için dünya(doğa) yasalarının ötesinde herhangi bir yasa yoksa o zaman bizler daimi olmayan bir oluşa tabiyiz demektir. Bu oluş içinde insanın yapacağı ahlaki anlamda değerlendirilecek eylemler nereden çıkmaktadır? Sorusu oldukça tartışmalı bir hal alacaktır. Çalışmanın sonunda temele alınan iki unsur olan kötülük problemi ve özgürlük konusunun erdemle olan ilişkisini de ele almaya çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: Anré Comte-Sponville, Quentin Meillassoux, Erdem, Ateizm, Ahlak.

1 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, tyildirim@sakarya.edu.tr

Abdullah b. Zübeyr'in İktidar Mücadelesinde İzlediği Yöntemin Siyasi Erdem Açısından Değerlendirilmesi

Yılmaz ÇELİK¹

İslam'ın ilk asrında siyasi açıdan birçok ihtilaf yaşanmıştır. Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra meydana gelen Beni Saide Sakifesi ile başlayan, Hz. Osman'ın halife seçilmesi ile devam eden, Cemel, Sıffin, Hakem olaylarıyla zirveye çıkan ve daha sonra da devam eden siyasi ihtilaflar İslam toplumunun bölünmesinde büyük rol oynamıştır. Bu siyasi ihtilafların körüklenmesinde Ümeyyeoğulları kabilesinin direkt veya dolaylı müdahaleleri rahatlıkla görülebilir. Bu durum Ümeyyeoğulları kabilesine yönelik tepkilerin artmasına, iktidarları döneminde isyanların ve siyasi rakiplerin artmasına neden olmuştur. Bu siyasi rakiplerden birisi belki de en önemlisi Abdullah b. Zübeyr'dir. Abdullah b. Zübeyr hareketi neredeyse Emevi iktidarını daha başlangıçta tarihin derinliklerine gömecekti. Ancak gerek Abdullah b. Zübeyr'in bazı uygulamalarındaki tecrübesizlik gerekse Mervân b. Hakem ve oğlu Abdülmelik'in siyasi tecrübeleri buna fırsat vermemiştir. Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Medine'de dünyaya gelen ilk muhacir çocuğu olmasıyla tanınmaktadır. Babası Zübeyr b. Avvâm ilk Müslümanlardan ve Hz. Peygamberin en yakınlarından. Annesi Esmâ bt. Ebû Bekir, teyzesi Hz. Âişe'dir. Henüz çocuk denecek bir yaşta babası ile birlikte Suriye'nin fethine iştirak etmiş, daha sonra birçok sefere katılmıştır. Genç yaşta siyasi faaliyetlerin içinde yer almıştır. Kerbela'dan sonra Mekke'de kendi adına biat almaya başlamış ve böylece dokuz yıllık iktidar mücadelesinin fitilini ateşlemiştir. Yezid b. Abdülmelik, Muaviye b. Yezid, Mervân b. Hakem ve Abdülmelik b. Mervân dönemlerinde iktidar mücadelesine devam etmiştir. Nihayet Abdülmelik b. Mervân'ın Irak genel valisi Haccac b. Yusuf'un Mekke'yi kuşatarak Abdullah b. Zübeyr'i öldürmesiyle bu siyasi mücadele serüveni sona ermiştir. Bu çalışmamızda Abdullah b. Zübeyr'in, iktidara giden yolda izlediği yöntemlerin ve bazı uygulamalarının siyasi erdem açısından kısa değerlendirmesi yapılacaktır. İslam düşünce geleneğinde temel bir mesele olarak görülen erdemlilik, siyasi hayatta da çok önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede İbn Zübeyr'in, Kabe'yi üs olarak kullanması, Mekke'den hemen hemen hiç çıkmaması, Hz. Hüseyin'i Kufe'ye gitmeye teşvik etmesi, Abdullah b. Abbas'ın uyarılarına verdiği tepkiler, Kabe'yi ziyarete gelenlerden zorla biat almaya çalışması, buna muhalefet edenleri hapsedirmesi ve buna benzer bazı konulardaki yaklaşımı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah b. Zübeyr, Erdemlilik, Mekke, Abdülmelik b. Mervân, Ümeyyeoğulları.

1 Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, yilmazcelik70@gmail.com

İslam Hukukunun Ahlâkî Referansları Bağlamında Finans Kaynağı Olarak Karz-ı Hasen Uygulaması

Yusuf ŞEN¹

Sosyal bir varlık olan insanın ilişkilerinin temelini din, ahlak ve hukuk oluşturur. Bu anlamda hukuk ahlak ilişkisi ve bunun dinle temellendirilmesi bir bütündür. İslam hukukunun referans kabul ettiği birçok ahlâkî ilkeler bulunmaktadır. Doğruluk, adalet, erdemlilik, diğergamlık, yardımlaşma, güzel borç verme, başkalarının haklarına saygılı olma bunların başında gelir. Hatta bu ahlâkî ilkeler İslam hukukunun yazılı ilkeleri olduğunu da söylenebilir. Toplumun tüm uygulama alanlarında etkili olan ahlâkî kurallar hukuk kurallarından daha önceliklidir. Bir yerde ahlâkî kurallar ihmal ediliyorsa hukuk kuralları tam olarak amacını gerçekleştirmez. Hukuk şekilse onun manevi yönü ahlakıdır. İslam hukukunun maddi yaptırımları yanında manevi ve ahirete yönelik yaptırımları da söz konusudur. Din, ahlak ve hukuk ilişkisinde, ahlak dinin belirlediklerini yaşam biçimine dönüştürürken, hukuk yapılan ihlalleri müeyyideleriyle engeller. İslam hukukuna vücut veren ahlâkî referanslardan biri güzel borç vermedir. Karz'ı hasen kavramıyla ifade edilen bu uygulamanın ahlâkî ve hukukî boyutunun bulunması hukuk ahlak ilişkisinin en önemli örneklerindedir. Bu uygulama özellikle iktisadî hayatta iş insanlarını finans bakımından rahatlatan ve Hz. Peygamber döneminden itibaren gümümüze kadar bu özelliğiyle önde gelen finansman araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Bu uygulamanın ahlâkî boyutunun incelenmesi ve ilim dünyasına kazandırılması önemlidir. Bu bildirimizde İslam hukukunun ahlâkî referanslarından biri olarak Karz'ı hasen'in fert ve toplum hayatına yansıyan ahlâkî yönü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Ahlak, Referans, Hukuk Ahlak İlişkisi.

1 Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, ysen@bayburt.edu.tr

Ütopyalarda Erdem Anlayışı

Yusuf Bahri GÜNDOĞDU¹
Mehmet YAZICI²

Edebi bir tür olan Ütopya 16. ve 17. Yüzyıl Avrupa'sında sosyal ve siyasi yapıya karşı bir tepki olarak var olan sistemin bir eleştirisi ve olması gereken sistem üzerine bir deneme olarak ortaya çıkmıştır. Meşhur ütopyaların ilki Thomas More tarafından İngiltere'de 1512 yılında ikincisi Tommaso Campanella tarafından İtalya'da 1602 yılında, üçüncüsü ise Francis Bacon tarafından 1626 yılında yayınlandı. Ütopyaların temel felsefesi 12. Yüzyılda İbn-i Tüfeyl tarafından yazılan Hay Bin Yakzan öyküsüne dayanır. Dış dünyaya kapalı bir adada dünyaya gelen Hay Bin Yakzan'ın aklın aydınlığında hakikate ulaşmasının öyküsü gibi Ütopyalar da dış dünyaya kapalı bir adada aklın ışığında hakikate uygun ideal düzenin sıfırdan nasıl inşa edilebileceğini anlatmaktadır. Temel kabul insan aklının gücüne sarsılmaz bir güven ve doğanın aklılığına olan inançtır. Ahlaki çürümenin kaynağını insanda değil mevcut sistemin yapısında gören Ütopyalar, insan doğasına uygun ideal bir sistem kurulabilirse ahlaksızlığın da ortadan kalkacağına inanırlar. Ütopyacı düşünceye göre kötülüğün bir doğası yoktur. Kötülük bozulmanın sonucunda ortaya çıkmaktadır. Antik Yunan düşüncesindeki kozmos fikri yani doğanın düzenli ve uyumlu olduğu fikri Ütopyalarda yeniden karşılık bulur. Ütopyacı düşünceye göre bireyin mutluluğu rasyonel olarak doğaya uygun bir biçimde düzenlenmiş toplumda kendiliğinden gerçekleşir. İnsan ancak böyle bir toplum içerisinde doğasına uygun olarak erdemli bir hayat sürebildiğinde mutlu olabilir. Ütopyacı düşünceye göre erdem yalnızca insanın değil herhangi bir varlığın işlevini en iyi şekilde yerine getirmesi demektir. Örneğin kuşun erdemi uçmak, atın erdemi koşmaktır. İnsan toplumsal bir varlıktır ve onun erdemi doğasına uygun olarak dürüst, güvenilir ve adil olmaktır. Ancak Ütopyacı düşünceye göre insan diğer canlılardan farklı olarak bilgisiz ve bakıma muhtaç bir biçimde dünyaya gelir. Bu nedenle insanın doğasına uygun bir biçimde yetiştirilmesi gerekmektedir. Böyle bir eğitim ise ancak aklın rehberliğinde ve insan doğasına uygun bir biçimde inşa edilmiş bir toplum içinde mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Erdem, Ütopya, More, Campanella, Bacon.

1 Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, yusufbahri.gundogdu@omu.edu.tr

2 Arş. Gör, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, mehmetyazici@omu.edu.tr

Doğallık mı, Düzen mi? Lao Tzu'da ve Konfüçyüs'te Erdem

Ali GÜL¹

Şüphesiz bütün dinî geleneklerin amaçlarından biri mensuplarına erdemli bir hayatı benimsetmektir. Ahlak kavramıyla yakınlığı göz önünde tutulduğunda, inanç ve ibadetle birlikte erdem düşüncesinin, dinî öğretilerin temelinde yer alması tabiidir. Taoizm ve Konfüçyanizm gibi iki kadim Çin dini dikkate alındığında, erdem kavramının inanç ve ibadet kavramlarının da önüne geçtiği görülür. Tarihsel kökenleri milat öncesi altıncı asra kadar çıkan bu iki geleneğe erdem anlayışının büyük bir yeri vardır. Geleneksel Çin din ve düşünce zemininde doğan; varlığa, insana, topluma ve siyasete dair fikirleriyle dinden ziyade öğreti olarak ortaya çıkan bu iki okul, tarihsel süreçte dinsel kimliklerini kazanmış; söz konusu öğretilerin kurucularından Lao Tzu'ya ait olan Daodejing/Tao Te Ching (Yol ve Erdem Kitabı) ve Konfüçyüs'e ait olan Lunyu/Lun yü (Konuşmalar) kutsal metin hüviyetini elde etmiştir. Dolayısıyla her iki geleneğin öğretilerinin hem felsefi hem dinsel zeminde karşılıkları vardır. Bu çalışma, bahsi geçen geleneklerin iki temel metni etrafında şekillenecektir. Bunlardan Daodejing, ismiyle erdem (de) kavramına doğrudan teması olan bir eserdir. Erdemi varlığın işleyiş yolunun/kanununun ("Dao/Tao") ayrılmaz bir parçası olarak gören Daodejing; tabii, içkin, öğrenilmemiş bir erdemden savunucusudur. Metne göre erdem, eğitimle elde edilen bir hasletten ziyade doğal olana gayretsizce uyum sağlamaktan geçen bir yetidir. Erdem o derece varlığın kanununa/Dao'ya içkindir ki bu kanuna tabi olan birine erdemden bahsetmek veya bireyleri erdemli kılmak için tedbirlere başvurmak fuzulidir. Erdem, kanun/Dao ile o denli bütünleşmiştir ki ayrı bir vasıf gibi belirmez. Tüm bunlarla birlikte Daodejing'in satırları arasında saf erdemnin nitelikleri tezahür eder. Lunyu mevzu-bahis olduğunda, erdem kavramının metnin odak noktalarından birini teşkil ettiği görülür. Bu anlamda kimilerince Konfüçyüs'ün, ahlakı ve erdemi sistematik olarak tartışan ilk düşünür olduğu iddiası yersiz değildir. Lunyu'da Gök'e (Tanrı) yapılan tüm göndermelere karşın ahlakın ve erdemnin insani boyutu merkeze alınır. Bu bakımdan Konfüçyüsçülük, düşünce tarihinde zaman zaman hümanist bir ahlak felsefesi olarak değerlendirilir. İnsancılık/insaniyet (ren) kavramının esas olduğu bir ahlak sistemi Konfüçyüsçülük'te karşımıza çıkar. Konfüçyüs toplumda olduğu kadar siyaset mekanizmasında da erdemnin hâkim güç olması gerektiğini savunur. Konfüçyüsçülük'ün Çin devlet otoritelerince yüzyıllar boyunca toplumsal ve siyasi düzeni sağlama adına dinî ve felsefi bir öğreti olarak benimsenmesinin sebebi bu olsa gerekir. Yukarıdaki ana hatlar dâhilinde bu çalışma, düşünce tarihinin iki bilgesinin doğallık ve düzen arasında giden erdem anlayışının kadim Çin öğretilerindeki yerini ve insanlığın dinî ve felsefi birikimine etkisini ortaya koymaya gayret edecektir.

Anahtar Kelimeler: Erdem, Lao Tzu, Konfüçyüs, Daodejing/Tao Te Ching, Lunyu/Lun yü.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, aligul10@hotmail.com

İslam Ahlak Düşüncesinde Cesaret Erdemi ve Alt Erdemleri

Arife Ünal SÜNGÜ¹

İnsanın ahlâkî karakterini oluşturan temel erdemlerden biri olan cesaret, bireyin dengeli şekilde davranmasını sağlayan en önemli duygulardan biridir. Bireylerde adalet, dürüstlük, cömertlik gibi erdemlerin yerleşmesi için öncelikle cesaret erdeminin var olması önemlidir. Çünkü cesaretini kaybeden insan korkak hale gelir ve yapmak istediği şeyleri yapamaz. Cesaret duygusu insanda öfke, saldırganlık veya korkaklık gibi duyguların dengede olmasını sağlayarak insan hayatını hem sosyal hem de psikolojik açıdan olumlu yönde etkilemektedir. Bu duygunun bireyde erdem olarak yerleşmesi için kişinin korkularının üzerine gitmesi ve öfkesini de bastırarak bu dengeli durumu alışkanlık haline getirmesi gerekir. İslam ahlak felsefesinde bu erdem, İslam ahlakçıları tarafından alt kategorilere ayrılarak daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Cesaret erdeminin alt erdemleri dikkatle incelendiğinde bu erdeme sahip olmak isteyen bireyin ifrat ve tefrit noktasında aşırıya kaçmaktan kendini uzak tutması gerektiği görülmektedir. Bireyi kişisel yönden destekleyen onda diğer bir takım erdemlerin de ortaya çıkmasını sağlayan cesaret erdemi, kişinin ne kendini aşırı uçlar konusunda sınırlaması ve her türlü aşırılıktan kaçınması gerektiği bilincinin onda oluşmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte cesaret erdemi, insanın başına gelebilecek sıkıntılara katlanabilmesini ve yerli yersiz onu huzursuz eden korkulardan uzak kalabilme alışkanlığının kişide var olmasını sağlamaktadır. İslam ahlak düşünürlerinin bu görüşlerinde Aristoteles'in ahlaki olarak en uygun ve en erdemli olanın aşırı ve yetersiz olan iki uç nokta arasındaki orta yoldur şeklindeki dengede olma öğretisinin devam ettirildiği görülmektedir. Bu çalışmada öncelikle cesaret erdeminin alt erdemleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde ele alan ve bu erdemin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayan İbn Miskeveyh, Nasiredîn Tûsî, Celaleddin Devvânî ve Kınalızâde Ali Efendi gibi İslam ahlak filozoflarının konu ile ilgili düşüncelerinin mukayese edilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca filozofların cesaret erdemi temelinde, kahramanlık, cömertlik, sabır, sebat, tevazu ve alçakgönüllülük gibi bazı ahlâkî değerler hakkındaki fikirleri inceleme konusu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cesaret, Erdem, Ahlak, İslam Ahlak Felsefesi.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, arifeunalsungu@mehmetakif.edu.tr

Selefi Gelenekte Erdem Ahlakı: İbn Teymiyye Örneği

Burhaneddin KIYICI ¹

Yaşadığı dönem itibarıyla siyasi, askeri ve toplumsal bir çok sorunla karşılaşan İbn Teymiyye, bunlarla yüzleşmeden geri kalmamıştır. Devlet toplum arasındaki ilişkilerde 'Hisbe' adlı eseri kaleme alan, birlikte yaşama açısından bugün insan hakları ilkelerine yakın ilkeler koyan ve iman ile ahlak arasını kalp amelleri açısından ele alan bir alim olan İbn Teymiyye'nin ahlak ve erdem hususunda söz söylememesi mümkün değildir. Bilginin elde edilmesinde bile 'fitrat' vurgusunu ve 'mizan' diye adlandırdığı Kur'an'ın anlama metodunu önceleyen İbn Teymiyye ahlak hususunda İslam düşüncesine girmiş olan anlayışları eleştirip reddetmektedir. İbn Teymiyye'nin ahlak anlayışı felsefenin ahlak anlayışını, ahlakın araçlarını ve amaçlarını eleştirmek üzere konumlandırılmıştır. Bu araç ve amaçlar çerçevesinde İslam ahlakının ilmi ve ameli yönü hakkında da bakış açısı geliştirmektedir. Aynı zamanda İslamın ahlakın amaçlarının inceleyerek ve saadete ulaştırıcı yolları belirleyerek belli bir çerçevede açıklamaya çalışmaktadır. Ahlak ve diğer bilimlerin arasındaki ilişki veya onlarla inanç arasındaki ilişki başta olmak üzere, ahlakın felsefi kavrayışı altında insan mükemmelliğine ulaşma çabası İbn Teymiyye'nin ahlâk kavramına ve onun pratik işlevine ilişkin bütünlük kavrayışı ele alınarak incelenecektir. Bu konuda İslami standartlar, değerler ve kavramlar önceleneceğinden, O, Resullerin yönteminin, Allah'ın insanları yarattığı fitrata uygun bir yöntem olduğunu söylemektedir. Allah, kullarını, üzerinde yarattığı fitrat üzerinde yaratmış ve onlara Peygamberlerini göndermiş ve kitaplarını indirmiştir. Bunda da amaç: insanları ıslah etmek ve onları mutluluğa ulaştırmaktır. Kulların ıslahı ise insanların mükemmel fitratlarının indirilen şeriata dayanmasıyla olacaktır. Bu noktada devreye giren ibadetten kendi başına kastedilen sadece ibadet olmayıp, ondan kastedilen "insanların ahlakını süslemek, onun hakkını vererek bilgiye hazırlanmaya yönelik olmasıdır." Ahlaki inşa, fitrata ek olarak esas olarak indirilmiş dine dayanmalıdır ve bu sahil fitrata eklenmelidir. Bu pozisyonda peygamberlerin rolünü de ihmal etmemektedir. Çünkü peygamberler fitratı himaye ederler, kemale erdirirler ve verimli hale getirirler. Bu durum ahlak anlayışının esası olup fitratla çatışmamaktadır. Bu bakış açısı Aristo'nun anlayışına terstir. Yine peygamberler ikna etme ve problemlerini çözme hususunda dinamik bir yapıya sahiptirler. Bu da ilahi şer'i dini akli bir yapıyı gösterir ki filozoflarda yoktur. Bazılarının filozofların görüşlerini ayet ve hadislerle desteklemek için ortaya koydukları telif usulünü de kabul etmemektedir. Araştırmamız bu çerçevede olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selef, İbn Teymiyye, Ahlak, Fitrat, İman.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, bkiyici@yyu.edu.tr

Erdemlerin Psikolojik Yönü: Bir Erdem Olarak Kendini Affetme Örneği

Elif KARA¹

Psikolojik iyi oluş sağlamak amacıyla; bireyin olumsuz duygu, düşünce ve davranışlarını iyileştirmeye yönelik çalışmalar psikoloji biliminin en önemli çalışma alanı olmuştur. Bu çalışmalarda kaygılar, stres, depresyon, takıntılı düşünce ve davranışlar gibi olumsuz psikolojik durumlar, günden güne artan, çeşitli psikoterapi yöntemleri ile tedavi edilmektedir. Psikoloji bilimi iyi hissetmenin yollarını ararken bir yandan olumsuz biliş ve davranış tedavisi ile ilgilenmeye devam etmekte, diğer yandan insana iyi gelen ve hayatı insan için anlamlı kılan şeyleri araştırmaktadır. Mutlu bir insan olmanın psikolojisine yönelik çalışmalarda iyi hisseden insanın işlevselliği kıymetli kabul edilmiş, günlük yaşamına sağlıklı bir şekilde devam edebilme mutlu olmanın, iyi hissetmenin tanımları arasında kabul görmüştür. Bu çalışmalar Maslow ve Rogers'la birlikte somutlaşmaya başlamış ve "pozitif psikoloji" kavramı psikoloji biliminin literatürüne girmiştir. Pozitif psikoloji, kişinin olumlu özelliklerinin, sahip olduğu erdemlerin kişinin olumlu içsel güçleri olduğunu vurgulanmış, huzurlu mutlu bir yaşam sürmek için erdemlerin kaynağı olarak inanç dikkat çekmiştir. Dini inancın ruh sağlığına olumlu etkileri kabul edilmekteyken, bu etkiler psikolojideki yeniliklerle birlikte netleşmeye başlamıştır. Erdemlerin kişiyi psikolojik açıdan hastalanmadan önce güçlü kılan yönlerinin olması önem kazanmış, erdemler psikoloji bilimi ışığında ele alınmaya başlanmış, bireyin sahip olduğu dini erdemler bilişsel açıdan inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmanın konusu olan ve dini erdemler içerisinde yer alan "affedicilik" kaygı, depresyon ve öfke düzeylerini azaltmaktadır. Başkasını veya kendini affederek olumsuzluklarla yüzleşmek psikolojik iyilik açısından önemlidir. Kendini affetme ile anlam bulmak ve yaşanan olumsuz olayın bilişten gitmesini sağlamak, kişinin kendini suçlu gördüğü durumlarda olumsuz bir davranışta bulunmanın verdiği üzüntü, pişmanlık ile gelen psikolojik büyüme, olgunlaşma bireyin yaşamına daha sağlıklı bir şekilde devam etmesini sağlamaktadır. Bu yönleriyle kendini affetme beden ve zihin sağlığı açısından önemlidir. Bu çalışmada "affedici olma" erdemi, "kendini affetme" açısından ele alınacak, kendini affetmenin psikolojik değeri ve dini kaynaklardaki yeri kavramsal içerikleri ile tartışılacak, psikolojik iyi oluşa katkısı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Erdem, Bağışlayıcılık, Affetme, Kendini Affetme, Pozitif Psikoloji, Din Psikolojisi.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, e.kara@hbv.edu.tr

Umut Erdemine Manevi Psikolojik Yaklaşım

Fatıma Zeynep BELEN¹

İnsan, varoluş serüveninde hayatını anlamlı kılabacak bir takım erdemlere ihtiyaç duyar. Bu erdemlerin insanın ruhunda yaratılışla birlikte var olduğu söylenebilir. İnsanın hayatını sürdürürken duygu, düşünce ve davranışlarında erdemlerin etkisi olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda erdemler yaşam yolunda, bireye rehberlik etme misyonunu üstlenirler. Zorlu hayat deneyimleri ile başa çıkarken bireyi güçlendiren ve onu aktif kılan en önemli erdemlerden biri umuttur. Literatürde, umudun psikolojik sağlık ve psikolojik iyi oluşa katkı sağladığına dair araştırmalar mevcuttur. Dinî başa çıkma, hayat memnuniyeti ve umut ilişkisine dair araştırmalar da literatürde görülmektedir. Hastanelerde hasta ve yakınlarına yapılan manevi bakım uygulamalarında umut erdeminin önemli bir manevi bir ihtiyaç olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de umut erdemine vurgu yapılarak inananların Allah'tan umudunu kesmemeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte; zorlu yaşam deneyimi yaşayan peygamberlerin kıssalarında, umut erdeminin aktif olarak yer aldığı ifade edilebilir. Manevî bakım uygulamalarında kullanılan bibliyoterapi tekniğinde Hz. Adem ve Hz. Havanın tövbesi, Hz. Eyyub'un hastalığının şifa ile sonuçlanması, Hz. Zekeriyâ'nın geç yaşlarında çocuğunun olması, Hz. Yunus'un yaşadığı farkındalıklar, Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'a kavuşması, Hz. Yusuf'un kuyudan zindana, zindandan saraya uzanan hikâyeleri umut erdemine örnek olarak verilebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) gerek yaşamında gerekse hadislerinde umut erdeminin önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. Kültürümüzde umut erdemi ile ilgili atasözleri, deyimler, destanlar, şiirler, hikâyelerde ve Anadolu bilgelerinin eserlerinde pek çok bilgi birikimin olduğu görülmektedir. Umut erdemi aynı zamanda bireysel bir deneyimden ziyade, manevî anlamda Yaratıcı ile geliştirilen bir erdemdir. Bu sebeple manevi-psikolojik olarak temellendirilmesi önemli görülmektedir. Bu çalışmanın amacı; umut erdemini manevi-psikolojik olarak ortaya koymaktır. Çalışmada, Kur'an-ı Kerim, hadisler ve Anadolu kültüründe umut erdemine yer verilecektir. Literatürde manevi bakım uygulamalarında yer alan bazı vakalar umut erdemine göre ele alınarak yorumlanacaktır. Pozitif Psikoloji bağlamında literatürde yapılan araştırmalara da yer verilerek umut erdemi, manevi psikolojik olarak tartışılacaktır. Ayrıca beklenti, umut arasındaki ilişkinin ve umut yönetimi kavramının manevi bakım uygulamalarında nasıl ele alınacağı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Umut, Erdem, Pozitif Psikoloji, Manevi Bakım.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, fzbelen@hotmail.com

Erdem ile ilgili Arap Atasözleri ve Deyimlerinin Arapça Gramer Kitaplarında Kullanımı Üzerine Bir İnceleme

Fatih YEDİYILDIZ¹

Erdemli olmak toplumlarca tarih boyunca her zaman ve mekânda değerli kabul edilmiş ve bu bağlamda erdeme dair birçok Atasözü ve deyimler ortaya çıkmıştır. Atasözleri ve deyimler yüzyıllar boyunca süzgeçten geçirilerek nesilden nesile aktarılan ve öğretici özelliğe sahip içinde birçok erdemi barındıran söz öbekleridir. Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de erdemli olmayı öğütleyen birçok atasözü ve deyim bulunur. Bunlar Arap dili ve kültürünün bir parçasıdır. Bir dili öğrenenin onun kültüründen bigâne kalması düşünülemez. Bir dil ancak atasözü, deyim, şiir gibi kültürel unsurlarıyla öğretilirse daha zengin ve kalıcı olur. Atasözleri ve deyimler Arapça öğretiminde faydalanılması gereken öğelerdendir. Gramer kitaplarında konunun salt anlatılıp örneklendirilerek işlenmesi ve bol alıştırmalara yer verilmesi artık dilin öğretilmesinde yeterli olmamaktadır. Günümüzde yazılan bazı gramer kitaplarında da görüleceği üzere ezberlenmesi için gramer kitaplarında atasözü, deyim, özdeyiş, ayet, hadis ve şiirlere yer verilmesi öğrenciyi kalıcı öğrenme sağlayan bir uygulamadır. Öncelikle bu unsurlarla zenginleştirilen bir derse öğrencinin ilgi ve dikkati artmakta ve öğrenciyi âfâki örneklerden ziyade yaşanmış örnekler üzerinden kelime bilgisi kazandırılmaktadır. Daha da önemlisi öğrenciyi dil öğretilirken erdemli davranış bilgilerinin de kazandırılması sağlanmaktadır. Bu araştırmamızda Erdemli olmaya dair Arap atasözleri ve deyimlerinin gramer kitaplarında kullanımının gerekliliği konusunu ele almaya çalıştık. Çalışmamızı üç ana bölüme ayırdık. Birinci bölümde klasik kaynaklardan tespit edebildiğimiz erdemli olmaya dair Arap atasözlerine ve anlamlarına, ikinci bölümde Arapça deyimlere ve bunların manalarına yer verdik. Üçüncü bölümde ise bunların Arapça gramer kitaplarında kullanımının ne gibi faydaları sağladığını tespit etmeye çalıştık. Bu konuda daha sağlıklı sonuçlara varmak için Atasözleri ve deyimlere yer veren ve vermeyen Arapça gramer kitaplarını inceleyerek konuyu mukayeseli şekilde ele alma yöntemini seçtik. Çalışma sonucunda Arap dilinde erdemle ilgili birçok atasözü ve deyimlerin bulunduğu tespit ettik. Arap grameri kitaplarında bunlara yer verilmesinin öğretimi zenginleştirdiği, daha kalıcı öğrenmeler sağladığı, öğrenciyi öğrenmeye güdülediği, öğrencilere dil öğretirken erdemli olmanın bilgisinin de öğretildiği sonucuna vardık.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Arapça Öğretimi, Erdem, Atasözü, Deyim.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, fatih-cuha@hotmail.com

Bilme ve Anlama Geriliminde Erdem Ahlakının Mahiyeti ve Postmodern Çağın Bunalımlarıyla Baş Etmede Vazgeçilemez Yeri

Ferdi SELİM¹

“Bir hayat daha iyi nasıl yaşanır” sorusu hem sıradan kimselerin hem de filozofların gündemini sürekli işgal etmiş bir meseledir. Bu husus nitelikli araştırmaların odağında yer almadan veya belirli bir alana özgü spesifik bir bilgiye bağlı eylemler bütünü olarak görülmeden önce de ciddi incelemelerin odağında yer almıştır. Bu doğrultuda insanın iki yanı “anlama” edimi ve “bilme” isteği işlevleri, nitelikleri ve kabiliyetleri bakımından filozoflar eliyle irdelenmişlerdir. İyi bir hayatı erdemlerin elde edilmesiyle ilişkili gören bu bilge kimselerden bazıları gerçeği akıl yoluyla aramanın önemini vurgularken kimileri ise bu yöndeki farkındalığın oluşmasında sınırlı bir bilme yeteneği olan aklın görece yetersizliğinden söz etmektedir. Ayrıca ince ve keskin bir düşüncenin ardına işaret edilmesi en iyi tabirle ahlaki yaşayışı tartışmalara neden olan seçkin bir araştırmaya dönüştürmüştür. Fakat modern dönemin aksine öğretilerde meziyetlerin genellikle bir yanına ağırlık verilmesine rağmen insan doğasının diğer yanları ihmal edilmemiştir. Belki de bu nedenle Mill’in erdem ahlakı içerisinde adı sayılan filozoflardan söz ederken bizlerin çok ötesinde bir değerler sistemi kurmalarına işaret etmesi yerinde görünmektedir. Bilgece yaşayışın çeşitli örneklerine rastlandığı Antikçağ’da ve hemen öncesinde çeşitli coğrafyalarda gizli kalmayı düstur edinmiş öğretilere rastlamak mümkündür. Kültürel karakterlerin de taşıyıcısı olan ve mitos-logos geriliminden beslenen bu öğretiler arasından örneğin Çin düşüncesinin öne çıkan isimlerinden birisi olan Lao Tse “erdem ve bilgelik yolu” olarak gösterdiği yaşama biçimine bilmeye varılmayacağına vurgu yaparken Sokrates erdem ile bir tür bilme tavrı arsında derin ve vazgeçilemez bir bağlantı kurmak istemektedir. İlk bakışta ciddi bir ayrılığın fark edildiği bu iki öğreti ayrıntılarıyla değerlendirildiğinde bu kanaatin görece hatalı olduğu görülecektir. Bununla birlikte bu iki anlayışın birlikte değerlendirilmesi insan doğasını ve onun moral yanını anlamak, rasyonelliğiyle birlikte duygu ve inançlarını ve hatta irrasyonel taraflarını çözümlmek açısından kritik bir öneme sahiptir. Hayat yaşanmaya değer mi sorusunun sıklıkla muhasebe edildiği, en iyi olanın hiç var olmamak olduğuna yönelik ilginin artma eğiliminde olduğu bugünlerde ahlaki meseleler daha kıymetli görünmektedir. İşte bu çalışmada bahsi geçen husus bir mihenk taşı olarak bilgi ve erdem ilişkisinin sınırlarını çizdiği bir tartışmanın yarattığı zengin zemin etrafında değerlendirilecektir. Bununla birlikte bu kadim görüşlerin yeniden güçlü bir moral kaynak olabileceği ileri sürülecektir. Hakikatten vazgeçildiği, gerçeğin eğilip büküldüğü postmodern çağda böyle bir çaba ayrıca değerli görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilme, Anlama, Erdem Ahlakı, Postmodern Çağ, Bunalım.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ferdiselim@gmail.com

Erdem, Bilişsel Farkındalık ve Duygu Dengesi

Halil İbrahim ÖZASMA¹

Erdem, diğer adıyla fazilet insan nefsinde bulunan üç temel gücün dengeli birlik-teliğinden varlık bulur. İnsan nefsinde bulunan üç temel güç düşünme gücü, öfke gücü ve arzu gücüdür. Öfke ve arzu gücünün düşünme gücünün yönlendirmesiyle eylemde bulunmasıyla insandan dengeli davranışlar ortaya çıktığında erdem denilen insan duygularıyla bağlantılı yaşam şekli ortaya çıkar. Düşünme gücünden ortaya çıkan erdem Hikmet; öfke gücünden ortaya çıkan erdem cesaret; arzu gücünden ortaya çıkan erdem ise iffettir. Düşünme gücünden hikmet erdeminin ortaya çıkması bilişsel farkındalıkla mümkün hale gelmektedir. Hikmet bilgi vasıtasıyla doğru olan davranışı, tavrı, tutumu seçebilmektir. Davranış açısından düşünüldüğünde kişinin karşısına çıkan herhangi bir olaya ilişkin tavrını belirlemesi doğru olan davranış kalıbını bilişsel farkındalıkla bilişsel bir değerlendirmeden geçirmesi ile olur. Biliş “duyumsama, algılama, dikkat, belleme, hatırlama, düşünme, akıl yürütme, yargılama, imgeleme, problem çözüme, kısaca bilme ve farkındalık süreçlerinin tümüdür”. “Farkındalık ise kişinin fark ettiği ya da ayırdında olduğu türden bilgileri ifade eder”. Farkındalık durumunda kişinin algı, duygu, niyet, düşünce gibi bilişsel süreçlerinden birkaçının belirli bir zaman diliminde birlikte aktif bir şekilde harekete geçmesi, birlikte karşılaşılan duruma ilişkin aktifleşmesi vardır. Bilişsel farkındalıkla hareketlenen duygulanım ve güdü bireyi harekete geçirerek davranışın nedenini oluşturur. Bilişsel farkındalık, karşılaşılan bir olay karşısında duygulardan gelen bilgilerden sonra kişinin duygularıyla meşgul olması veya duygularından kaçınması yerine içinde bulunduğu zaman diliminde olaya ilişkin kullanılacak duygulanımı düzenlemesini sağlar. Böylece, nefiste yerleşik bulunan öfke ve arzu gücü bilişsel farkındalıkla dengeli bir şekilde yönlendirildiğinde iki aşırı uçtan uzak bir şekilde duygu durumdaki denge bozulmadan olaya, duruma ilişkin eyleme yönelim sağlanacaktır. Bu bağlamda bu tebliğde, erdemli yaşayışta erdemlerin insan fillerinde ortaya çıkabilmesinde bilişsel farkındalık ve duygu dengesinin önemi ve erdem ile bilişsel farkındalık arasındaki ilişki literatürde yer alan çalışmalardan hareketle teorik olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Erdem, Biliş, Farkındalık, Güdü.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, halil.ibrahim@giresun.edu.tr

Plotinos'un Erdem Öğretisi

Hüseyin AYDOĞAN¹

Grek düşünce geleneğinin son büyük sistem filozofu olarak takdim edilebilecek olan Plotinos (204/5-270) çeşitli tartışmalara kaynaklık etmiştir. Bunlardan ilki Plotinos'un felsefi mimarisinin özgünlüğü meselesidir. Filozof, Enneadlarda kendi üçlü hipostaz öğretisinin, ne yeni ne de ilk olduğuna dair bir iddiada bulunur. Bilakis kendi öğretisinin, eski geleneğin açık ve belirgin olmayan öğretilerinin bir yorumundan ibaret olduğunu söyler. Buradan hareketle Plotinos felsefesinin; Platon, Aristoteles ve Stoa düşünce okullarının bir terkibi olduğundan pekala söz edilebilir. Fakat bazı araştırmacılara göre aslında Plotinos felsefesindeki en büyük tartışma noktası, etik öğretiler sahasında yer almaktadır. Ünlü Plotinos araştırmacısı Halfwassen, Plotinos düşüncesinin, pratik felsefesinden arındırılmış Platon metafiziğine dayandığını söyler. Yine Theiler, Plotinos'u politikasız Platon olarak; dahası Sokrates'ten yani etik bir öğretiden yoksun olmakla tanımlar. Wieland, filozofu, Platon'un devlet ve hukuk felsefesinden tamamen yoksun, etik ve pratik öğretilerinin de büyük bir kısmından arındırılmış olarak betimler. Ve felsefe tarihçisi ve filozof Walter Bröcker, Plotinos'un felsefesi için Sokratesiz Platonculuk ifadesini kullanır. Felsefe tarihinde erdem ve etik öğretisinin atası olarak bilinen Sokrates için bilindik bir tarifile karşılaşırız: Sokrates gökten felsefeyi yer yüzüne indirmiştir. İşte Song'un tespitine göre Plotinos, felsefeyi tam tersine yani yerden gök yüzüne kaldıran düşünürdür. Kuşkusuz bunda en belirleyici nokta, Plotinos'un sözünü ettiğimiz etik felsefesinden yoksunluğudur. Peki gerçekten de böyle midir? Plotinos felsefesi, bir etik bileşenden yahut erdem öğretisinden yoksun mudur? Üstelik Enneadlarda Erdemler Üzerine adlı müstakil bir risale kaleme almış olmasına rağmen bu iddia nasıl gerekçelendirilebilir? Bunlar çok ağır ithamlar olarak görülemez mi? İşte ben bu çalışmamda bu iddianın geçerliliği üzerine bir soruşturma yapmayı planlıyorum. Söz konusu iddianın argümanları, büyük ölçüde Plotinos'un 'dünyadan yüz çeviren' ve 'öte aleme kaçış' olarak özetlenebilecek bir metafizik sistem içermesine dayanmaktadır. Mamafih Plotinos, kendi erdem öğretisinde siyasal yani medeni erdemler, arınma erdemleri ve temaşa erdemleri olarak üçlü bir erdem sınıflandırması yapmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Plotinos'un erdem öğretisi medeni erdemler ve daha yüksek erdemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ben bu bulgulardan hareketle Plotinos'un erdem öğretisinin ne olduğunu irdelemeye çalışacağım. Dolayısıyla mevcut iddiaların izlerini sürerek Plotinos'un, elbette Aristoteles kadar olmasa da bir erdem öğretisi tesis ettiğini kanıtlamayı amaçlıyorum.

Anahtar Kelimeler: Plotinos, Etik, Erdem, Arınma, Temaşa.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi, haydogan@sakarya.edu.tr

Yeni İlmî Kelam Döneminde Teorik Ahlâkın Kelamî Temelleri

Kamil Ruhi ALBAYRAK¹

Ahlak müstakil bir problem olarak kelam ilminde ele alınmamıştır. Fakat kelam ilminin Mutezile elinde teessüsünden itibaren ahlâkın nazari temelleri hem Allah Teâlâ'nın sıfatlarında hem de kulların fiillerinin oluşmasında daima bir ahlakilik tartışması mevcut olmuştur. Mu'tezile Allah'ın adalet sıfatı ile muttasıf olduğunu dolayısıyla bu yolla bir tür harici ahlak kuralları ile kendini sınırladığını iddia ederken Eş'arîler Allah Teâlâ'nın tüm eylemlerinde sonsuz bir tercih hakkı olduğunu söylemişlerdir. Mâtürîdîler bu tartışmada bir tür orta yolu benimseyip hikmet teorisini geliştirmişlerdir. Bu yoruma göre Allah Teâlâ tüm fiillerinde özgür, dilediğini dilediği gibi yapabiliyor olsa da onun tüm fiillerinde bir yerindelik durumu mevcuttur. Yani hikmetten yoksun hiçbir eylemi yoktur. Eş'arîler bu teoride bile Allah'a bir tür sınır çizildiği gerekçesi ile hikmet nazariyesini reddederler. Ahlak konusu bu merkezi mihver dışında salah-aslah, kaza-kader, ehlü'l-fetre, imtihan-ivaz teorisi gibi alt başlıklarda da kelam tarihi boyunca ele alınmıştır. Bilindiği üzere İslamî ilimlerde ahlak, teorikten çok pratik çerçevede ele alınmıştır. Mamafih ahlâkın alt başlıkları kelam yahut felsefe kitaplarından çok tasavvuf ve ahlak eserlerinde ve hatta Kütü'l-kulûb ve İhya'î ulûmü'd-dîn gibi fıkıh-tasavvuf eserlerinde sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Bu eserlerde bireye günlük yaşamının tüm aşamalarındaki ahlaki erdemler uygulamalı olarak aktarılmakta ve öğretilmeye çalışılmaktadır. Kelam ilmi, İslam dininin hem nakli hem de akli temellerini yani usûlü'd-dîni ele alıp savunmaktadır. Tarih boyunca pek çok vesile ile bu ilimde ahlak konularına temas edildiği de usûlü'd-dîni müdafa sadedinde kapsamlı bir ahlak savunusuna ihtiyaç duyulmamıştır; Ta ki on dokuzuncu yüzyıla kadar. Özellikle Batı'da yükselen kilise düşmanlığının zamanla tüm dinleri hedefleyen bir yapı sökülümüne dönüşmesine kadar. Bu aşamada İslam dinin bileşenlerinin, müntesipleri tarafından tekrar bir gözden geçirilme yahut bu esasların güncelleştirilme ihtiyacı gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle esasa taalluk eden konularda İslam dinine hasımlar tarafından yapılan saldırıların durdurulması ve yanıtlanması kelam ilminin alanında olan bir husustur. Bu bağlamda bu tebliğde yeni ilmî kelam döneminde ahlâkın temelleri konusunda yapılan çalışmalar, varılan ilmî birikimin tespiti sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Yeni İlmî Kelam, Kelam Yöntemi.

1 Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, kamil.albayrak@giresun.edu.tr

Cezayir Müslüman Âlimler Cemiyeti'nin Makale ve Edebi Metinlerinde Değerlerin ele Alınışı

Mahmoud BENRAS ¹

Cezayir Müslüman Âlimler Derneği on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Cezayir Fransız Kolonizasyonu dönemine denk gelen süreçte Cezayir içinde veya dışında dini eğitim almış bir grup Cezayirli düşünür ve bilgin tarafından kuruldu. Derneğin kuruluş tarihi 5 Mayıs 1931'dir. Bu derneğin temel amacı Fransızların getirdiği entelektüel sömürgecilğe direnmek ve Cezayir kimliğini yok etme ve Cezayir halkının inandığı değerler sistemini değiştirme girişimiyle mücadele etmektir. Bu Cemiyetin geçmişte ve günümüzde Cezayir'deki değerler sistemi üzerinde büyük etkisi olmuştur. Derneğin kuruluşunda Abdulhamit bin Badîsin önemli bir etkisi vardır. Cezayir içerisindeki farklı toplumsal gruplara yaptığı çağrı neticesinde farklı kimliklerin bir araya gelmesiyle böyle bir cemiyet meydana gelmiştir. Cemiyetin faaliyetleri ağırlıklı olarak dini ve kültürel mahiyette olmuş siyasi faaliyetlerle arasına mesafe koyarak varlığını devam ettirmiştir. Kuruluşundan itibaren 1962 yılına kadar Fransızların baskıları sebebiyle, faaliyetleri zaman zaman sekteye uğramıştır. Cemiyetin süreç içerisinde toplumsal konulardaki benimsediği değerleri bu çalışmamızda araştırma konusu yaptık. Söz konusu değerler, derneğin kuruluşundan itibaren çeşitli edebi eserlerde yayınlanmıştır. Özellikle Cerîdetü'l-besâir dergisi cemiyetin fikirlerini yaymada önemli bir rol oynamıştır. Değerler kavramını araştırırken bu cemiyetin en önemli şahsiyeti olan Abdulhamit bin Badîs ve Muhamed el-Başîr el-İbrahimî'nin yazıları ve edebi metinlerini esas aldık.

Anahtar Kelimeler: Cezayir, Âlimler Cemiyeti, Değerler, Ahlak, Sömürge.

¹ Dr., Giresun Üniversitesi, benrasmahmoud@yahoo.fr

Ahlâkî Önermelerin Evrenselliği Bağlamında Eş'ârîlerin Vahye Dayalı Ahlâk Anlayışlarının Kritiği

Muhammet ÇİFTCİ¹

Ahlâk, özne farkına varsın ya da varmasın eylemde bulunan insanın mutlak iyiye ulaşma çabasının adıdır. Bir bakıma insan demek ahlâkî yaşamdan muaf olamamak demektir. İnsan fiilleri bir bütün olarak düşünülüp tamlik dikkate alınmadığında, tikel bir fiile iyilik ya da kötülüğü nispet etmek mümkün olmasa gerektir. Tamlik ya da bütünlük ise metafiziğin bir kavramıdır. Dolayısıyla ahlâkî değer problemi kaçınılmaz olarak bizi metafizik alanına taşımaktadır. Ahlâkî önermelerin, evrensel mi yoksa yerel mi ya da öznel mi yoksa nesnel mi olduğu meselesi özellikle modern dönemin en can alıcı tartışmalarından birini oluşturmaktadır. Ahlâkî rölativizm, ahlâkî doğru ve ilkelerin objektifliğini ve evrenselliğini reddeden, bunların bireye veya topluma göreli olduğunu savunan yaklaşımlara verilen genel isimken; ahlâkî realizm ise bireylerden ve toplumlardan bağımsız ahlâkî önermelerin gerekliliğini iddia eden bir anlayışı savunmaktadır. Ahlâkî eylemlerin toplumlara veya bireylere göre değişiklik göstermesinden hareketle, "ahlâk"ın evrensel ya da objektif olmasının ne derece mümkün olduğu, şu sorular ile birlikte düşünülerek cevap verilmesi gereken bir meseledir: Evrensellik nedir? Farklı kültürlerin farklı ahlâkî ilkeleri benimsemesi ahlâkın nesnellğine ve evrenselliğine halel getirir mi? Bir önermenin evrensel olabilmesi onun tüm fertler tarafından bilinmesi/benimsenmesi anlamına gelir mi? Ahlâkî rölativizm savunusu sanıldığı kadar güçlü ve tutarlı mıdır? Her ne kadar neyin iyi neyin kötü olduğu konusu ihtilafı olsa da iyi ve kötü kavramlarının gerçekliği ve evrenselliği bireysel veya toplumsal farklılıklara rağmen savunulabilir mi? İnsanın ahlâkî davranmasını mümkün kılan ve hatta insanı ahlâklı davranmaya zorunlu kılan ne olsa gerektir? Bu sorulardan birkaçına verilebilecek cevaplar şu şekilde dile getirilebilir: Değerin özneye bağlı oluşu ile öznel oluşu aynı şeyler değildir. Dolayısıyla ahlâkî konularda muhtelif inançların ve tutumların olması, bu alanda evrensellik ve objektifliğin olmadığı anlamına gelemmez. Bu bağlamda bildirinin amaçlarından biri ahlâkî realizmin bireysel ya da toplumsal farklılıklara rağmen savunulabilir olduğuna vurgu yapmaktır. Tebliğimizin diğer bir amacı ise ahlâkî rölativizmin iddialarının -sanılan aksine- güçlü ve makul olmadığına işaret etmektir. Vahye dayalı ahlâk anlayışını benimseyen (ilahî buyruk teorisi) Eş'ârîler'in ahlâk tasavvurlarının rölativizme kapı aralayıp aralamayacağı da bildirinin "sorun" ettiği meselelerden birisidir.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Ahlâkî Rölativizm, İlahî Buyruk Teorisi, Ahlâkî Realizm, Evrensellik.

1 Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, muhammet.ciftci@ikc.edu.tr

Pagan Ahlakı (Heathenry Örneği)

Mustafa KIRANATLIOĞLU¹

Sami dinler, Semavi dinler, İbrahimî dinler gibi isimlerle ifade edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam aynı kökten gelen dinlerdir. Bu dinlerin inanç ve ibadetlerinde bazı farklılıklar görülse de ahlak anlayışlarında büyük benzerlikler vardır. Son iki bin yıldır dünya üzerinde İbrahimî dinler hâkimdir ve insanların ahlak anlayışında belirleyici olmuşlardır. Bu dinlerde ahlakın kaynağı tanrıdır, iyiyi ve kötüyü o belirler. Bu dinlerin mensupları dindar olmayı ahlaklı olmanın önkoşulu olarak görmektedir ya da en azından dindarlıkla ahlaklılık arasında doğru orantı olduğunu iddia etmektedir. Paganları inceleyerek Sami din mensuplarının bu iddialarının doğruluğu ölçülebilir. Bu iddialar doğruysa paganların ahlaksız olması gerekir. Paganların ahlaki değerlerinin olup olmadığı, varsa bu değerlerin neler olduğu ve teistlerin değerleriyle ne ölçüde uyduğu araştırmamızın konusudur. Bütün paganları incelememiz mümkün olmadığından Germen Paganizmini örnek olarak inceleyeceğiz. Kuzey Avrupa Halklarının (Germen) Hristiyanlık öncesi dinlerini yeniden canlandırmayı hedefleyen Heathenry son yıllarda epeyce taraftar bulmuştur. Bu hareket Asatru, Troth gibi değişik isimlerle anılmaktadır. Bu dini pagan, politeist ve animist diye tanımlamak mümkündür. Bu dinin içinde inanç ve uygulamalarında farklılık gösteren gruplar olsa da hepsi Odin, Thor, Frigga gibi Kuzey Toprakları'nın tanrı ve tanrıçalarına karşı sadakatlerini bildirirler. Germenlerin tarihi ve kültürel mirasına saygı, ataları sevmek ve yüceltmek, onların yolundan gitmek ve onların yücelttiği erdemleri uygulama çabası bu dinin temel ilkeleridir. Paganlar dokuz erdemini önemli olduğunu söylerler: cesaret, dürüstlük (hakikat), onur (gurur), bağlılık (sadakat), disiplin (öz-yönetim), konukseverlik, çalışkanlık, özgüven, azim (kararlılık). Bu dokuz ilkede paganlar büyük ölçüde hemfikirdir. Bu erdemleri Semavi dinlerin erdemleriyle karşılaştırdığımızda onlardan sayıca az olduklarını görürüz. Semavi dinler bunlara ek olarak sabırlı ve affedici olmak, iffetli ve namuslu olmak, alçakgönüllülük, cömertlik, kanaatkârlık, hoşgörülük ve merhametli olmak gibi huyları överler. Ayrıca paganların benimsediği gurur ilkesinin yerini Sami dinlerde tevazu alır. Bu karşılaştırma ışığında Semavi dinlerin zayıf insanları korumak için tedbir aldığını, paganların ise güçlü olmak ve kalmak için çalıştığını söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Erdem, Semavi din, Pagan, Heathenry, Asatru, Germen.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, mustafakiranatli@gmail.com

Anne-Baba Tutumları ile Erdemlilik İlişkisinin İncelenmesi

Mustafa ŞENGÜN¹

Bu çalışmanın amacı, anne-baba tutumları ile lise öğrencilerinin erdemlilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Mizaç, bireyin daha çok doğuştan getirdiği yapısal ve genetik kökenli özellikleridir. Erdemler ise doğuştan getirilen mizaç özellikleri ile genellikle iç içe biyolojik kökenleri olmakla beraber, bireyin sosyal çevresi ile etkileşimi neticesinde gelişen özelliklerdir. Yani erdemli özellikler daha az kalıtsal olup, daha çok sosyal çevresi ve özellikle de anne baba tutumlarının etkisiyle birey tarafından inşa edilir. Erdemli davranışlar, din ve ahlak tarafından da hep övülmüştür. Bu erdemlere; adalet, dürüstlük, cesaret, merhametli olmak, çalışkan olmak, sözünde durmak, hoşgörülü olmak, başkalarına yardım etmek, basiret sahibi olmak, başkalarına zarar vermekten uzak durmak vb. şeklinde örnekler verilebilir. Her bireyin erdem üzerine öznel algısının olması, bu kapsamda kendisini gözden geçirmek suretiyle geliştirmesi gereken erdem alanlarının farkına varması ve erdemleri alışkanlık haline getirmeye yönelik çaba içinde olması gerekli ve önemlidir. Araştırma yöntemi olarak bu çalışmada, tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, Bayburt İlinde öğrenim gören lise öğrencileri oluşturmuştur. 2022 yılı Eylül ayında eğitim-öğretime devam eden öğrencilerden tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 200 lise öğrencisi, araştırmaya örneklem olarak katılmıştır. Veri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Anketi ve Kişisel Erdemler Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin istatistiksel işlemleri ise SPSS paket programı ile yapılarak varyans analizi ve Scheffe testleri kullanılmıştır. Verilerin analizi neticesinde elde edilen istatistiksel bulgular, tablolar haline getirilerek bu bölümde sunulmuş ve tablolar yorumlanmıştır. Bütün karşılaştırmalarda anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak alınarak hipotezler test edilmiştir. Yapılan analizlerde, lise öğrencilerinin erdemlilik düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğu ve anne-baba tutumu değişkenleri açısından anlamlı ve pozitif korelasyon olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Verilerin analizi neticesinde elde edilen bulgulara göre hipotezler test edilerek bu bölümde sonuçlar belirtilmiştir. Bu sonuçlara dayanılarak da çeşitli öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anne Tutumu, Baba Tutumu, Erdemlilik, Din Eğitimi, Ahlak Eğitimi.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, sengunmustafa@hotmail.com

Sahabe Erdemi: “Fazâilü’s-Sahâbe” Konulu Rivayetler Özelinde Yıldız Metaforu ve Sahabenin Üstünlüğü Meselesi

Rabia Zahide TEMİZ¹

İslam dini, bireyde tevhid inancını ve teslimiyeti inşanın akabinde ahlakı, naslarda bir yüce vasıf olarak sunmakta, olgun müminin sahip olacağı hasletleri sıralamaktadır. İnanç esaslarını kabullenmiş ve iman etmiş kişi, ardından kendisini zihnen ve ruhen geliştirmeye; iç dünyasında, düşünce ve davranışlarında kemaliyete ermeye davet edilmektedir. Ferdin bu yolculuğuna model olması bakımından Hz. Peygamber, İslam dininin gerekliliklerini icra eden en gözde ve yüce şahsiyet, en üstün vasıflarla donanmış “üsvei hasene” olarak tarif edilmektedir. Mümin olma seyirindeki teslim olmuş kişi, “en faziletli amel” leri icra eden “en hayırlı insan” in hüviyetini, O’nun hayatında müşahhas hale gelen eylem ve icraatları izleyerek, kopya ederek, çözümleyerek, esinlenerek elde etmeye ve bir kimlik bulmaya davet edilmektedir. Hz. Peygamber’in dinî liderliğinin yanı sıra, siyâsî ve sosyal idareden aile kurumundaki yerine kadar dünyevî her hal ve konumu, bu örneklige konu olmaktadır. Erdemli bireyin müşahhas varlığı olarak sunulan Hz. Peygamber’in ölçü olarak alınmasını emreden nasların öncelikli muhataplarının, ilk elden gözlemci ve izleyici olan, O’nun hatıratını nakledici konumdaki sahabeleri olduğu açıktır. Aynıyle izleme imkanını bulmak bir yana onun varlığının birebir şahitleri olmaları, sonrasında da sahabenin eşsiz bir konumda kabul edilmelerinin yolunu açmaktadır. Bu erişilemez statü Hz. peygamberin dilinden de “içinde bulunduğum topluluk, en hayırlı nesildir, sonra ondan sonra gelenlerdir, sonra ondan sonra gelenlerdir...” şeklinde ifadelendirilmiştir. Bir başka rivayette sahabeler sahip oldukları fazilet ve kıymetten mütevellit, gökteki yıldızlara benzetilmektedir. Hadis ilminde “İslam’ı din olarak ikrar eden ve Hz. Peygamberi gören” kimseler olarak tanımlanan sahabe, bahsi geçen üstünlüğe bir gayret ve çabanın neticesinde mi ulaşmaktadır, yoksa kazandığı statü ile kendinden menkul bir değer olarak mı üstünlük elde etmiştir? Peygamber’i görmüş olmak, O’nun misyonuna, hikmet ve erdemliliğine özdevimsel olarak sahip olmayı da beraberinde getirmiş midir? “Ashabım yıldızlar gibidir...” rivayetinde yıldız metaforuyla ifade edilmek istenen sahabe fazileti hangi durumlara işaret etmektedir? Peygamber sonrası dünyevileşme, fitne ortamı ve dini yozlaşmada sahabenin faziletliliğinin etkisi ne ölçüde olumlu sonuçlar üretmiştir? Bu tebliğde, sahabenin yıldızlara mecaz edildiği rivayet özelinde, hadis kaynaklarının “fazailü’s-sahâbe” bölümlerinde ifade edilen sahabe üstünlüklerinin, nübüvvet sonrası sosyal ve siyâsî bozulma, toplumsal çözüme sürecindeki rolü ve etkisi ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahabe, Erdem, Fazilet.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, rabia.zahide@giresun.edu.tr

Câhiliye Dönemi'nde Var Olan Erdemli Davranışların Arap Şiirine Yansımaları

Sedat TUNA¹

Cahiliye Dönemi Arapları yaşadıkları zaman diliminde diğer dünya milletleri gibi birçok kötülüğe karışmışlardır. Ancak insanlığın temel erdemler olarak kabul ettiği birçok hasletlere de sahip olmuşlardır. Yaşadıkları coğrafyanın olumsuz etkilerine rağmen kendilerine özgü basitte olsa ahlâk ve erdem anlayışı meydana getirmişlerdir. Câhiliye Araplarının ahlâkını ifade etmek için daha çok “mürûe” (mürüvvet) kavramı kullanılmıştır. Araplar tarafından en değerli haslet olarak kabul edilen mürüvvet “ahlakın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk gibi niteliklerin genel adı ve fazilet gibi niteliklerle ortak ad olan erdem” olarak isimlendirilmiştir. Câhiliye Dönemi'nin bütün ahlâkî erdemlerinin arkasında kişinin veya kabilesinin gururu, şerefi, öfke duygularını tatmin etme; asalet, cömertlik ve yiğitlikle şöret kazanma, saygı görme, başka kabileler karşısında hem korku hem de hayranlık duygusu uyandırma arzusu yatmaktaydı. Kabile esasına dayalı yaşam şekli sürdüren Câhiliye Dönemi Araplarının temel karakteristiği kabul edilen Arap asabiyetinde Toshihiko İzutsu'nun tespit ettiği beş temel erdem kavramı vardır. Bu erdemli davranışlar şunlardır: Cömertlik, cesaret, vefa, doğru sözlülük ve sabır, bu erdemlerin yanı sıra misafirperverlik, haksızlıkla mücadele, iyilikte yardımlaşma, mazlumu himaye etme, zulme karşı koyma, iffet ve namusa değer vermek gibi erdemlerde vardır. Kabilelerin lideri, kuvvet kaynağı, sözcüsü ve savunucusu konumunda olan şairler sahip olunan sembolik sermayeleriyle bu erdemli davranışları ve bu erdemli davranışları sergileyenleri, inşâ ettikleri şiirlerinde övmüşler, bu erdemli davranışlara sahip olmayan düşmanlarını da sert dille yermişlerdir. Kur'an'ın benimsediği prensipler ile Câhiliye Araplarının benimsediği dünya görüşü arasında büyük bir uçurum olduğu halde, açıkça bilinen belli bir süreklilikleri de bulunmaktadır. İslâmî Dönemde Câhiliye Araplarının sahip olduğu Câhiliye adetleri kaldırılmış, kabile kurallarından vazgeçilmiş ancak onların sahip oldukları önemli erdemler gerek Kur'an âyetlerinin tavsiyesi gerekse Hz. Peygamber'in (a.s.) sözleriyle ve yaşamıyla devam ettirilerek erdemli bir toplum inşâ edilmiştir. Bu sunumda öncelikle Câhiliye Araplarının sahip olduğu erdemli davranışlar hakkında kısaca bilgiler ve örnekler verilecektir. Daha sonra ise Arap toplumunun kendine özgü kabiliyeti kabul edilen İslâm öncesi Araplarının ahlâkî zihniyeti hakkındaki en önemli kaynakları ve Arapın hafızası olarak kabul edilen Câhiliye şairlerinin şiir sanatlarına yansıyan erdemlerden örneklerle zaman zaman da Sadru'l-İslâm Dönemi şairlerinin şiir sanatlarına yansıyan erdemlerden bazı önemli örneklere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Câhiliye Dönemi, İslâmî Dönem, Erdem, Şiir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, tuna.sedat52@gmail.com

İmam Mâtürîdî'ye Göre Nübüvvetin İspatında Erdemin Önemi

Yakup HAFIZOĞLU¹

Kelâm ilminin ana konuları (usûl-i selâse) içinde yer alan nübüvvet, Allah ile insan arasındaki iletişimde nirengi noktasıdır. Zira Allah'ın insana yönelik hitabı ontolojik farklılıktan dolayı doğrudan değil, insanlar arasından seçilen elçilerle dolaylı olarak gerçekleşmiştir. Böylelikle insanlar, hakkında bilgi sahibi ol(a)madıkları Tanrı'nın ve âhiretin varlığından peygamberlerin bildirmesiyle haberdar olmuşlardır. Dolayısıyla nübüvvetin hem gerekliliği hem de ispatı, esasen Tanrı ve âhiretin ispatından önceliklidir. Bu nedenle kelâmcılar nübüvvetin ispatı hususunda birçok delil ve argümanlar ortaya koymuştur. Peygamberler, gönderildikleri toplumlara ilâhî vahyin sadece tebliğ edeni değil, aynı zamanda onu açıklayan ve kendi yaşamlarında pratize eden örnek şahsiyetleridir. Bir bakıma vahyin muhataplarında hedeflediği inançsal ve eylemsel dönüşümlerin gerçekleşmesi onu taşıyan elçinin ahlâkî kimliğiyle (sıdk, emânet) doğrudan ilişkilidir. Zira kutsala ait sözü ilk defa duyacak olan muhatapın buna şüpheyle yaklaşma ihtimali bulunmaktadır. Ancak sözü taşıyanın sahip olduğu doğruluk, dürüstlük ve güvenilirlik gibi erdemler muhatapların zihnindeki bu vehimleri izale etmede kayda değer bir etki sağlayacaktır. Nübüvvetin ispatını iki kısımda değerlendiren İmam Mâtürîdî ilk olarak erdemli davranışlara dikkat çekmektedir. Ona göre nübüvvetin ispatının ilk delili, peygamberlerin davranışlarının şüphe götürmeyecek derecede bir mükemmelliğe sahip olmasıdır. Çünkü onlar yaşadıkları toplumda gerek çocukluk gerekse olgunluk dönemlerinde kendi akranlarıyla kıyaslanamayacak derecede erdemli davranışlar sergilemişlerdir. Bu bağlamda insanın eğitimle söz konusu mertebeye erişmesi mümkün değildir. Bu da onların Allah tarafından seçilmiş ve korunmuş (ismet) kişiler olduğunu göstermektedir. Mâtürîdî, bu konuda görüşünü desteklemek üzere peygamberlerin sahip olduğu erdemli davranışlara dikkat çekmektedir. Ona göre peygamberler tebliğ ettikleri hiçbir konuda kendi görüşlerini öne çıkarmamış, hâl ve hareketlerinde erdemlilikten ödün vermemiş, yadırganacak bir davranış sergilememişlerdir. Yine onlar, insanları birbirinden farklı kılan cömertlik, yiğitlik, merhamet, dünyaya değer vermeme ve halkın problemlerine çözüm bulma gibi konularda diğer insanlardan daha olgun bir yaşam sürmüşlerdir. Bu erdemlerden sadece birine dahi sahip olan bir kimseye sempati duymanın ve bu erdemi nedeniyle kendisine saygı göstermenin yerinde bir hareket olduğunu belirten Mâtürîdî, peygamberlerin söz konusu bu erdemlerin hepsini şahıslarında toplayan zatlar olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada, Mâtürîdî'nin eserlerinin tetkik edilmesi yöntemiyle onun erdemle nübüvvetin ispatı hususunda kurduğu ilişki ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Erdem, Nübüvvet, İmam Mâtürîdî, Ahlâk.

1 Dr. Öğr. Üyesi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, yhafizoglu@ohu.edu.tr.

İslâmi İlimlerde Bilginin Aktarımında Ahlâkîlik -İsnad-

Yavuz Selim GÖL¹

İslâmi ilimlerde rivayet önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle bilginin aktarım şeklinin her daim önemli yer tuttuğu hadis, tefsir, tarih gibi alanlarda eserler kaleme alan müellifler aldıkları bilginin kaynağını mutlaka belirtme ihtiyacı hissetmişlerdir. Hatta günümüzde bütüncül olarak elimizde bulunmayan bazı ilk dönem eserleri de bu yolla ortaya çıkarılabilmektedir. Özellikle hadis alanında rivayetlerin ne şekilde ve kimlerden alınabileceği, elde edilen bilgilerin aktarım şekilleri üzerine bir usul külliyatı bile gelişmiştir. Günümüze gelindiğinde bilginin aktarımında atıf sistemi denilen ve özellikle Batılı araştırmacıların oluşturduğu sistemler bulunmaktadır. Bu sistemler esasında atıfların teknik boyutunu incelemekle birlikte bilginin kaynağına götürme konusunda önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Ancak Batılı araştırmacılar için bu yeni sayılabilecek bir uygulamadır. Mevcut sistemlerin yaklaşık olarak 100-150 yıllık geçmişleri bulunmakla birlikte özellikle Aydınlanma Dönemi'nin başlangıcını teşkil eden İslâmî eserlerin tercümelerinde bu hassasiyeti göstermemişler, merhum Fuat Sezgin'in tespitiyle de, eserleri kendi telifleri gibi piyasaya sürmüşlerdir. Bu tebliğimizde temel hedefimiz Müslüman müelliflerin bilginin aktarımına gösterdikleri hassasiyet olacaktır. Bu amaçla kaynaklarda aktarılan rivayetleri örnek alarak bu konuda Müslümanların davranışlarına da ışık tutmaya gayret edilecek, bilginin aktarımına verdikleri önem gözler önüne serilecektir. Ayrıca Müslümanların bilginin aktarım sürecine bu derece önem verdikleri hususu da başlıklar altında zikredilecek, bu teâmüle uymayanlara ilişkin, varsa, önlemler de zikredilecektir.

Anahtar Kelimeler: İsnad, Bilgi, Ahlâkîlik, Rivayet.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, yavuz.gol@giresun.edu.tr

Hz. Peygamber'in Hadislerinde Erdemli Davranışların Temel Nitelikleri

Yunus YAZICI¹

Son ilahî din olan İslâm, insanlığın hem dünya hem de ahiret mutluluğunu hedefleyen tek dindir. İslâm, varlıkların en üstünü olarak yaratılmış olan insanın bu iki cihan saadetini gerçekleştirmek ve onu esfelisafilinden olmaktan kurtarmak için uyması gereken itikadî, taabbudî, sisyasî, ictimai ve ahlakî kural ve değerleri, Kur'an ve onun mübelliği ve üsve-i hasenesi olan Hz. Peygamber ile bütün insanlığa sunmuştur. İnsanlığın yegâne kurtuluşunun Hz. Peygamber'in örnekliliği ve önderliğinde olduğunu bildirmiştir. Şüphesiz rabbimizin vahyini en iyi anlayan ve yaşayan O'dur. O, İslâm'ın ebedi ve evrensel ilkelerini en güzel şekilde hayatına tatbik etmiş en güzel örnek olmuş ve Yüce Allah'ın övgüsüne nail olmuştur. Güzel ahlak onunla tamama ermiştir. Hz. Peygamber'in örnekliliğinde insanlığa ebedî kurtuluş reçetesi olarak sunulan İslâm Dininin en temel özelliği ve aleme-i farıkaş onun mahza edep ve güzel ahlaktan oluşan bir erdemler dini olmasıdır. Bu gerçek bir hadis-i şerifte "İslâm güzel ahlaktır." şeklinde ifade bulmuştur. Aynı şekilde Hz. Peygamber gönderiliş amacının "güzel ahlakı (erdemli ahlakı)" tamamlamak olduğunu ifade etmiş, henüz peygamber olmadan önce de gençlik yıllarında erdemliler hareketine (hilfu'l-fudul) katılarak fiili olarak da bu gayeyi gerçekleştirmeye çalışmıştır. İslâm Dininin en temel gayesinin tevhid inancını gerçekleştirdikten sonra insanlığa örnek ve önder olacak erdemli bir orta ümmet gerçekleştirmek olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Peygamber bu hedefe ulaşmak için tevhid inancını kabul eden ümmetine öncelikli olarak güzel ahlakı tavsiye etmiş, onlara amellerin en faziletlerini, işlerin en hayırlılarını, Allah katında sevimli olan davranışları ve kıyamet günü mizanda en ağır gelecek olan ahlakın en erdemlisini öğretmeye çalışmıştır. Bu tebliğimizde Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerinde geçen "amellerin en faziletlisi", "işlerin en hayırlısı", "Allah katında en sevimli olan amel" gibi nitelemelerle Müslümanlara ve onların şahsında bütün insanlığa kazandırmaya çalıştığı evrensel değerler olan "adalet, merhamet, diğergamlık, süreklilik, denge, iyi niyet, samimiyet, dürüstlük vb." gibi güzel davranışlarda bulunması gereken temel erdem ilkelerinin vurgulandığı hadis-i şeriflerden örnekler vererek onların günümüz toplumunun içinde bulunduğu ahlakî sorunlara sunduğu çözümler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, Hadis, Ahlak, Erdem, Fazilet, Davranış.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, yunus_yazici61@hotmail.com

Kur'an ve Erdemlilik (Îsâr, Birr ve Ahde Vefa Bağlamında)

Yusuf YURT¹

Erdem felsefenin en temel konularından biridir. Sözlükte, “yüksek ahlaki standart gösteren davranış” olarak tanımlanan erdem, ahlak, hikmet, fazilet gibi kelimelerle beraber ya da bunların yerine kullanılır. Felsefeciler erdem’i “ahlaki olarak doğru olan şeyi yapıp yanlış olanı yapmamak” şekillerinde tanımlarlar. Dini perspektiften bakıldığında bu anlatılanların din literatürdeki karşılığının yüksek ahlak, faziletli olmak ve faziletli davranışlar sergilemek olduğu söylenebilir. Bî’setin başlarında nâzil olan bir ayette “büyük bir ahlak” nitelemesi yapılarak Hz. Muhammed’in ahlakının övüldüğü görülür. Ayette ifadesini bulan bu ahlakın ne olduğunu eşinin Gâr-ı Hîrâ’da yaşadığı ilk vahiy tecrübesinden kaynaklı endişelerini gidermeye çalışan Hz. Hatice’nin şu ifadelerinde görmek mümkündür: “Hayır, Allah’a yemin olsun ki, Allah seni asla hor ve zelil etmez. Zira sen sıla-i rahme riayet edersin, işini yapmaktan aciz olanın yükünü çekersin, hiçbir şeyi olmayana bağışta bulunur, misafiri ağırlar, musibete uğrayana yardım edersin.” Burada sayılan davranışlar aslında Mekkî surelerde sıkça vurgulanan erdemli davranışlardır. Hayata ve insan davranışlarına dair emir, nehiy, tavsiye ve telkinleri olan; dünyayla birlikte ahiretten ve oradaki büyük hesaptan söz eden Kur’an-ı Kerim adalet, doğruluk, kardeşlik, hoşgörü, sevgi, affetme, dayanışma, cömertlik, cesaret, tevekkül vb. pek çok faziletli davranışların söz etmektedir. Benzer davranışların Hz. Muhammed (a.s.) tarafından ümmetine telkin edildiğini gösteren pek güzel ifadeleri de hadis külliyatlarında yer olmaktadır. Bunların bir tanesinde Hz. Peygamber hayattaki misyonunu, “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.” ifadeleriyle açıklar. Aynı şekilde bir arkadaşına “... İnsanlara da güzel ahlâk ile davran!” tavsiyesinde bulunur. Sunumumuzda îsâr, birr ve ahde vefa gibi Kur’ânî kavramlar üzerinden, örnekleme yoluyla, erdemliliğin Kur’an’ın temelleri yansıtılmaya çalışılacaktır. Kur’an, îsâr’ı, yani kendi ihtiyacına rağmen bir diğerini kendine tercih etme davranışını över. Değişik ayetlerde yer alan birr ile de imân ve bütün güzel, erdemli davranışların ifade edildiği görülür. Ahitlerin yerine getirilmesi de ayetlerde istenen bir diğer ahlaki erdem olarak karşımıza çıkar. Sunumda, sayılan bu Kur’anî kavramlar bağlamında ayetler, hadisler ve bunlara getirilen yorumlar çerçevesinde erdemliliğin Kur’an’daki yeri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erdem, Fazîlet, Birr, Îsâr, Ahde vefâ.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, yusuf.yurt@giresun.edu.tr

Din Temelli Erdem Anlayışı ve Eğitimine Eleştirel Bir Bakış

Hatice FAKİOĞLU BAĞCI¹

Bu çalışmanın amacı, din temelli erdem anlayışı ve eğitiminin eleştirel bir sorgulamasını yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda ilkin erdemın kaynağı meselesi irdelenecek ve çeşitli filozofların görüşlerinden hareketle erdemın kaynağının akıl ve vicdan olabileceği tezi ileri sürülecektir. Bununla birlikte din temelli erdem anlayışı ve eğitimi, bireyin ve toplumun huzur ve refahı için yardımcı bir unsur olarak görülebilir. Ancak din temelli erdem anlayışı ve eğitimi, bir dine mensup birey ve toplumlar için faydalı olabilir. Herhangi bir dine mensup olmayan veya din eksenli yaşamayan insanlar için erdemli yaşamın asıl motivasyonunun ne olacağı sorusu gündeme gelebilir. Bir diğer sorun, çok dinli ve kültürlü toplumlarda erdemın hangi din üzerine temellendirileceği problemidir. Bu bağlamda bu araştırmanın soruları şöyle ifade edilebilir: Herhangi bir dinin benimsenmediği toplumlarda erdem eğitimi ne üzerine temellendirilecektir? Birden fazla dinin benimsendiği toplumlarda erdem eğitimi hangi din üzerine temellendirilecektir? Bu ve benzeri soru(n)lar çerçevesinde erdem eğitimi sadece bir din üzerinden vermenin, olası sakıncalarından söz edilecektir. Çok dinli ve kültürlü toplumlarda erdem eğitimi bir din üzerine temellendirmek problem doğurabileceği gibi herhangi bir dini benimsemeyen toplumlarda da erdem eğitimi din temelli olarak sunmak problem teşkil edebilecektir. Bu bağlamda erdem eğitiminin, akıl ve vicdan temeli üzerine bina edilmesinin önemi üzerinde durulacaktır. Çalışmada ikinci olarak, ülkemizin örgün eğitim kurumlarında zorunlu olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin programı ve içeriğindeki erdemle ilgili konuların nasıl işlendiği ve temellendirildiği incelenecektir. Sonuç olarak bu çalışmada, erdemın kaynağının akıl ve vicdan olabileceği ileri sürülecek, örgün eğitim kurumlarındaki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde erdemle ilgili konuların bu temel üzerine bina edilmesi önerilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Erdemın Kaynağı, Erdem Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi.

1 Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, haticefakioglu34@gmail.com

Deizmde Erdemli Yaşamın Temellendirilmesi

Meryem KARDAŞ¹

Erdemli yaşam, insanlık tarihi boyunca tüm düşünce sistemlerinin ve dinlerin insandan yerine getirmesi beklenen ahlâki iyinin gerçekleştiği bir ideal olarak belirir. Tanrı, din ve insan hakkında belirli bir düşünce sistemini ortaya koyması açısından deizm de insanın erdemli bir yaşam içerisinde olması gerektiğini savunur. Bu noktada incelenmesi gereken iki husus belirir: Birincisi, deist düşüncede erdemli yaşam ile ne kastedilmektedir? İkincisi ise erdemli yaşamı belirleyen ahlaki iyinin kaynağı, daha geniş bir ifadeyle ahlakın kaynağı nedir? Tanrı'nın zamandışı ve dolayısıyla mükemmel olduğunu ve bu nedenle tarihin içerisine girerek herhangi bir vahiy göndermeyeceğini savunan deistler açısından ahlak, benimsedikleri doğal din tasavvuru açısından oldukça merkezi bir role sahiptir. Zira deizmde din, tamamen ahlaka indirgenmektedir. Bu nedenle tebliğimizde öncelikle, deizmde ahlakın kaynağı olarak beliren hususlar açığa çıkarılacaktır. Ardından dinin ahlaka indirgenmesi sonucunda nelerin geride bırakıldığı tespit edilecektir. Daha sonraysa sahip oldukları tanrı tasavvuru çerçevesinde, ahlakın temellendirilmesinin gerçek anlamda yapılıp yapılamadığı analiz edilecektir. Bu tebliğde, düşünce tarihinde deizmin en belirgin savunucuları olarak öne çıkan İngiliz deistlerinin argümanları esas alınacaktır. Matthew Tindal, John Toland, Anthony Collins ve kendisini bir ahlak filozofu olarak tanıtan Thomas Morgan'ın eserleri üzerinden bir değerlendirme sunulacaktır. Erdemli yaşamı nasıl tanımladıkları ve ahlakı nasıl temellendirdikleri üzerinden düşüncelerindeki ortak özellikler tespit edilecektir. Bu bağlamda, vahye dayalı olmaksızın gerçekleştirilmeye çalışılan ahlak temellendirmesinin gerçek anlamda tutarlı bir temellendirme olup olmadığı analiz edilecektir. Bu noktada klasik kelâm ekollerinin konuya dair eleştirilerinden yararlanılacaktır. Böylelikle Tanrı ve vahyin dışlandığı ahlak teorilerinde, objektif ahlak kurallarının temellendirilmesinin problemlili yönleri açığa çıkmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deizm, Doğal Din, Vahiy, Akıl, Erdem.

1 Ar. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, ozdemirmeryem@yahoo.com

Klasik Tasavvuf Metinlerinde Tekamül: Ahlak ve Erdeme Yönelik Kavramlar

Ömer Sami UZUNER¹

Tasavvuf düşüncesinde insan ve alem hakiki varlığın tezahürü olarak değerlendirilirken, özellikle insanın varlık hakikatini göstermesi kemal niteliğini almasıyla irtibatlı görülür. İnsanın da “kâmil” sıfatını elde etmesi için hakiki varlığın tezahürü yani yaratılıştan gelen hakiki nitelikleri kendinde açığa çıkarması gerekmektedir. Böylece insan kemal nitelikleri sayesinde varlık hakikatini müşahade ederek yaratılış amacına uygun bir hale kavuşur. Söz konusu bu nitelikler tasavvufun ilk dönem metinlerinden itibaren işlevsel bir sistematikte anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bildiride klasik tasavvuf metinlerinde yer alan kavramların insanın kemaline yönelik nitelikleri ifade etmesi dolayısıyla ahlak ve erdemi meydana getiren nitelikleri kuşatan bir muhtevaya sahip olduğu ortaya konulacaktır. Bildiri, tasavvuf düşüncesinde insanın kendindeki varlık hakikatini ortaya çıkarması şeklinde değerlendirebileceğimiz “tekâmül” sürecinde yer alan kavramların genel bir ilkeyle ahlak, bireysel planda ise fazilet ve erdem olarak insanda yerleşen nitelikli huy ve halleri değerlendirmeye odaklanmaktadır. Nitekim ilk dönem tasavvuf düşüncesini yansıtan eserlerde kavram odaklı bir anlatım bulunmaktadır. Geniş bir açıdan bakıldığında ise bu bildiride hakikat temelindeki bu kavramlar üzerinden ahlak ve erdem söyleminin o döneme ait izlerini değerlendirmek amaçlanmıştır. Konu bağlamında klasik tasavvuf metinleri ele alınırken tasavvufun ana konularından biri olan haller ve makamlar ile ahlaki ifade eden kavramlar ön planda tutulacaktır. Bildiride eserler kronolojik olarak takip edilerek bir yandan konuya yönelik kavramların metinlerdeki değişim ve dönüşüm süreçleri incelenirken diğer yandan kavramlar arasındaki geçişler ve irtibat noktaları analitik olarak işlevsel sonuçlar verecek şekilde değerlendirilecektir. Değerlendirilecek eserlerin seçimi ise tasavvuf düşüncesine kaynaklık eden ilk dönem klasik metinlerden yapılacaktır. Genel itibarıyla denilebilir ki; söz konusu metinlerde yer alan kavramlara göre insanın ahlak ve erdeme yönelik tüm nitelik ve kazanımları, aslında onun hakikat bağlamındaki varlığını en doğru şekilde ortaya çıkarmasıyla bağlantılıdır. Dolayısıyla insanın ahlaklı, erdemli veya faziletli olması, onun tasavvuf düşüncesindeki yaratılış doktrininde “kâmil insan” niteliğine erme noktasındaki sürecin parçalarıdır. Kısacası eserlerdeki mevcut anlatım, insanda açığa çıkması gereken her türlü müspet hal ve huyların hakikat penceresinden düşünceye yansımalarıdır. Bu bağlamda tasavvuf metinlerindeki kavramlardan yola çıkılarak eğitim platformlarında ahlak ve erdeme dair kazanımlar anlatılabilir.

Anahtar Kelimeler: Hakikat, İnsan, Makam, Hal, Ahlak.

¹ Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, omer.uzuner@beun.edu.tr

What does it Mean to be Virtuous in the Age of Technology?

Khalid HAJJI¹

In our research entitled « What does it Mean to be Virtuous in the Age of Technology? » we try to shed light on how modern technology is redefining the traditional categories through which we used to perceive the standards of virtuousness. Most important of all is how artificial intelligence is changing the way we used to relate to truth and reality. There is no doubt that such change has a considerable impact on the meaning and practice of virtuousness. The lack of awareness of the true nature of the new « technological discourse » renders meaningless the religious dominant discourses about morality, ethics, and virtue. In fact, revitalizing the meaning and ideals of virtuousness requires that people, especially religious people, interact intelligently with both the spirit of religion and the spirit of the times. In a nutshell, our research tries to draw attention to the fact that virtuousness is now far from being the preserve of religious preaching. In reality, technology and religion are vying for the definition of what it means to be virtuous.

Keywords: Virtue, Technology, Mind Categories, Truth, Reality, Spirit of Religion, Spirit of the Times.

---

1 Professor Khalid Hajji, Mohamed 1st University, Faculty of the Humanities, Oujda/Morocco, hajjikh@yahoo.fr

The Moral Value System in The Qur'an: An Analysis of Draz's Contribution

Badrane BENLAHCENE ¹

The Qur'an represents a source of perceptions, values, concepts, systems, rituals, and rulings for Muslims. For this reason, Muslims throughout the ages have not stopped striving to extract the value system that defines the foundations of virtue. Many fields of knowledge participated in that; Tafsir, theology, jurisprudence, Hadith, mysticism, philosophy and others. In this context, this paper seeks to address the system of moral values in the Noble Qur'an, through the effort made by Muhammad Abdullah Draz. Especially in his book "The Code of Ethics in the Qur'an"; where he reviewed the issue of ethics in the Islamic heritage and in Greek and Western thought and then developed his theory on the system of moral values in the Holy Qur'an. Accordingly, the problem that this research paper attempts to address is how Draz developed his theory on the moral system in the Qur'an? To answer this main question, the paper tries to answer the following questions:

1. What is the problem arising from the traditional approaches to the moral values system in the context of the Islamic and Greek heritage?
2. What is the concept of the Quranic moral value system that Draz put forward?
3. To what extent did Draz use the concepts of modern moral theory in his formulation of the moral values system, Quranic ethics as a kind of positive acculturation with modern Western thought?
4. What is the added value that Draz presented to modern moral thought in its Islamic context and in its global context to represent an added value contribution to human moral thought?
5. How can Draz's endeavor be implemented and deepened to achieve a holistic ethical view of our issues and to overcome the partial approach to ethics in our reality?

Keywords: Ethics, Values, Qur'an, Holistic Approach, Partial Approaches.

---

¹ Research Associate Professor, Ibn Khaldon Center for Humanities and Social Sciences, Qatar University, bbenlahcene@qu.edu.qa

Sûfî Gelenekte Erdemli İnsan Profili: Tasavvufta İnsân-ı Kâmil Telakkisi

Fatih ÇINAR¹

Sûfiler, yaratılış gayesi olan Allah'ı tanımak ve O'na kul olmanın en büyük erdem olduğunu kabul etmişler ve bu hedefe ulaşmak için İslâm'ı ihsân derecesinde yaşamayı gerekli görmüşlerdir. Onlar, diğer İslâmî disiplinlerden farklı olarak benimsedikleri seyr ü sülûk yöntemi ile kulluğun zirve noktada tecrübe edilebilmesi için insân-ı kâmil mertebesine ulaşmayı zorunlu görmüşlerdir. Sûfiler tarafından, manevî bir yükselişe kişinin varlık sahnesine çıkışındaki hikmetlerini idrâk etmek, Hakk'ın âlemlerle irtibatını müşâhede etmek, Hakk'ın tecellilerine mazhar olup O'nu hakkıyla tanımak gibi üstün hakikatleri tecrübe edebilecek bir mertebe olduğu belirtilen insân-ı kâmil mertebesinde kişi Hak ile halk arasında bir vasıta olarak kabul edilir. Bu mertebede kişi, Hz. Muhammed'in manevî mirasına ulaşmış kimse olarak görülür. Kâmil insanın Allah'ın zât, sıfat ve isimlerinin aynası olduğu, Hz. Peygamber'in nuru ve hakikati konumunda bulunduğu söylenir. Sûfilerin nebevî ahlâkın tam manasıyla kişide zuhûr etmesi için ulaşılmasını gerekli gördükleri insân-ı kâmil düşünceleri kişinin irşâd faaliyetlerinde bulunması için de şart koşulmuştur. Çalışmada insana verilen değer, Hz. Peygamber'in sünnetine ittiba, O'nun (sav) manevî mirasını elde etmek, Hakk'ın tecellilerine mazhar olup O'nun (c.c) varlıkla münasebetini müşâhede etmek, Kur'an ve Sünnet'ten alınan ilhamla yüksek hakikatlere ulaşip hayatı anlamlı kılmak gibi yönleriyle tasavvuf düşüncesini diğer İslâmî disiplinlerden büyük ölçüde farklı kılan insân-ı kâmil düşüncesine giden süreç ve sûfilerin bu sürecin sonunda ulaşmak istedikleri erdemli insan modeli olan insân-ı kâmil düşünceleri üzerinde durulmuştur. Metafizik dönem olarak adlandırılan İbnü'l-Arabî ve takipçileri tarafından sıklıkla dile getirilen bu düşünce sisteminin sûfilerin Kur'an ve Sünnet merkezli erdemli bir insan modeli inşa etmedeki rolüne dikkat çekilmiştir. İslam felsefesi, kelâm ve diğer İslâmî ilimlerin benimsedikleri erdemli insan modelleri ile sûfilerin insân-ı kâmil düşüncesi ekseninde kabul ettikleri erdemli insan modeli arasında değerlendirmeler yapılarak tarafların benzer veya farklı söylemleri üzerinde de durulmuştur. Madde ve manayı birleştirme özelliğine sahip olan, kendini, dünyayı, âhireti ve Rabbini bilmesi ile diğer varlıklardan ayrılan insanı, kâinatın göz bebeği olarak gören sûfilerin erdemli insan modeli olarak takdim ettikleri insân-ı kâmil düşüncelerinin İslam düşünce tarihine katkıları üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Erdem, İnsan, Profil, İnsân-ı Kâmil.

1 Dr., Sivas Müftülüğü, cinar.fatih.58@hotmail.com

Islam and virtue, what relationship?

إعداد الدكتور: سرحان رعاش¹

اهتم الدين الإسلامي بمنظومة القيم التي ترتب العلاقة بين الفرد والمجتمع والدين، فأكد من على كيفية إثراء العلاقة بين العبد وربّه في القضايا التعبدية، من جهة ثانية أكد الدين الإسلامي على بناء وتجديد العلاقة الثلاثية (الفرد، المجتمع والدين)، بمد الروابط المتعددة والمتداخلة التي تهتم العلاقات الإنسانية انطلاقاً من الوحدة الأساسية للمجتمع وهي الأسرة مروراً بعلاقات التواصل وصلة الأرحام وصولاً إلى المستويات العليا من العلاقات الإنسانية كالأخلاق العامة والبيوع والقروض، أين نظمها الإسلام بما لا يترك مجالاً للتصادم وسهر على أن تكون هذه المعاملات ضمن منظومة قيم تتيح للجمع أريحية التعامل والتبادل والمحافظة على الحقوق بأداء الواجبات وبالتالي، وإذا كان الدين هو العلاقة التعبدية بين الخالق والمخلوق في شكله التعبدية (الشعائري)، فهو في المقابل وفي مظهره الاجتماعي (التشريعي) ترتب لمجموعة العلاقات البيئية بين الفرد والمجتمع وتفعيل لسلسلة الروابط والقيم والفضائل التي أمرنا بالعمل على نشرها بين أفراد المجتمع وهو ما يحاول البحث من خلال هذه الورقة إبراز شكل هذه العلاقة بين الإسلام كدين سماوي والفضيلة كحاجة اجتماعية مع إبراز بعض أشكال هذه العلاقة. الكلمات المفتاحية: الإسلام، الفضيلة، المعاملات، الفرد، المجتمع.

Serhane RAACHE²

The Islamic religion was concerned with the system of values that arrange the relationship between the individual, society and religion, It emphasized how to enrich the relationship between the servant and his Lord in devotional issues, On the other hand, the Islamic religion emphasized the building and renewal of the tripartite relationship (the individual, society and religion), by extending the multiple and overlapping links that concern human relations from the basic unit of society, which is the family, through the relations of communication and kinship ties, to the highest levels of human relations such as public morals, sales and loans, Where did Islam organize them in a way that does not leave room for conflict and ensures that these transactions are within a value system that allows everyone to comfortably deal and exchange and preserve rights by performing duties and thus, and if religion is the devotional relationship between the Creator and the creature in its devotional form, it's on the other hand, and in its social (legislative) aspect, it is an arrangement for a set of interrelationships between the individual and society and an activation of the chain of links, values and virtues that we are commanded to work on spreading among the members of society. Some forms of this relationship.

Keywords: Islam, virtue, transactions, the individual, society

1 المدرسة العليا للأساتذة بورقلة، الجزائر

2 Dr., ENS Ouargla

Küçülme Düşüncesi ile İslam Ahlak Geleneği Arasında Kavramsal Bir Karşılaştırma: Sadelik

Abdülvahid Yakub SİPAHİOĞLU¹

Ahlak ve erdem ifadeleri arka planlarında bir yönüyle, insanın yeryüzündeki hayatını bir denge içinde tutmaya yönelik kavramlar setini barındırır. Kullanımları farklı anlam alanları ile iç içe geçse de sonuçta ahlak da erdem de beraberlerinde devasa bir kavram dünyasını taşırlar. Bu kavramlar erdemli olanın ya da olumlu anlamda ahlaklı olanın tespit edilmesi, ahlaklı ya da erdemli davranışın/insanın inşa edilmesi eylemlerinin içeriğini şekillendirirler. İslam ahlak geleneğinin bir parçası olan eserlerin müellifleri belirli motivasyonlarla bu anlamda bir kavram dizisi üzerinden ahlakı, erdemi; ahlaklı ve erdemli olanı tarif ederler ve insanların önüne belirgin bir yol haritası çıkarırlar. Karşımızda insanın davranışlarının kaynakları, biçimleri ve ana hatları ile nasıl terbiye edilmesi gerektiği konularını ele alan bir gelenek dururken ifade ettiğimiz gibi aslında bir kavram sarmalı da yer almaktadır. Dünyanın bugün içinde bulunduğu durum erdem ve ahlak tartışmalarını farklı boyutlara taşıyacak düşünsel akımlara zemin olmaktadır. Toplumlar arası eşitsizlikler, varlığını derin ve sessizce sürdüren küresel sömürü, tüketim alışkanlıklarının dönüşümü, toprağın ve doğal kaynakların kirlenmesi, kuraklık ve farklı doğal durumların geçmişte hissedilenden daha yoğun ve yıkıcı ölçülerle hissedilmesi gibi sayılabilecek pek çok durum yeryüzünde insanın ve canlılığın büyük bir tehdit altında olduğu kanaatini perçinlemektedir. Bu kanaatin beraberinde özellikle Batılı ülkelerde gelişen Küçülmeci yaklaşımlar; bir kavram dağarcığı inşa ederek yeryüzünde giderek derinleşen krizlere karşı insan eylemlerini yönlendirmek yoluyla çözüm aramaktadırlar. Küçülme düşüncesini oluşturan pratik öneriler ve kavramsal tartışmalara bakıldığında İslam ahlak geleneğinin düşünsel zeminine temas eden, paralel yürüyen ya da kesişen durumların olduğu anlaşılmaktadır. Yazıldıkları dönem itibariyle bugünün krizlerine yönelik olmayan ahlak geleneğimizin eserleri ile bugünün krizlerine çözüm arayan bir düşünsel hattın bu kesişimi önemli bir tartışma ve araştırma alanını oluşturmaktadır. Gazalî, Rağîb el-İsfahanî ve daha pek çok müellifin eserlerinde karşımıza çıkan kavram ağı ve insana kazandırılması arzu edilen davranışların bugün Küçülme düşüncesi etrafında ortaya çıkan kavram ağı ile amaçsal örtüşmesini konu edinen tebliğimiz “sadelik” kavramı bağlamında bu konuyu ele alacaktır. Bu amaçla; arka planı, insana çizdiği ufuk, içeriği ve farklı yönleriyle Küçülme düşüncesinde yer edinen “sadelik” kavramı ile İslam ahlak geleneğinde yer alan tevazu, kanaat ve zühd kavramlarını örnek eserlerden inceleyerek karşılaştırmayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Sadelik, Küçülme, Tevazu, Kanaat, İslam Ahlak Geleneği.

1 Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, a.sipahioglu@atauni.edu.tr

Kelâmda Erdem Anlayışı: Fahreddîn er-Râzî'nin *Kitâbu'n-nefs ve'r-rûh ve şerhu kuvâhumâ* Adlı Eseri

Büşra YURTALAN¹

İslam düşüncesinde ahlâk meselesi, farklı motiflere sahip muhtelif yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bu teorilerin çeşitli tasniflerinden birisinin sahibi olan Macid Fahri'nin kelâmî ahlâk ve felsefî ahlâk ayrımının da işaret ettiği üzere, her iki gelenek, varlık ve bilgi anlayışlarına bağlı olarak kendine özgü ahlak teorileri ortaya koymuştur. İslam düşüncesinde felsefî ahlâk teorileri, kendi metafizik anlayışları çerçevesinde, nefis ve erdemlerle ilgili kavramsal bir şemaya bağlı kalarak mutluluğun kazanılması amacıyla yönelik olarak inşa edilmiş görünmektedir. Kelâm düşüncesinde ise ahlâk konusu, varlık, bilgi ve değer örgüsüne bağlı olarak, ilâhî adalet ve insan özgürlüğü konularıyla ilişkili olarak iyi ve kötünün kaynağı ve doğası sorunu çerçevesinde tartışılmıştır. Kelâm ekollerinin felsefî ahlâk teorilerinden farklı olarak siyaset ve ev ahlâkı gibi pratik alanlardan bağımsız olarak teolojik kaygılarla ahlak konusuna yoğunlaşmaları görülmektedir. Nitekim Mu'tezile ile Eş'arî ekollerinin bu konudaki ayrışma noktaları da kelâm ilminde ahlâkın, akıl ve vahiy arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı ve uluhiyyetin değer temelli bir metafiziğinin olup olamayacağı gibi teolojik kaygılarla ele alındığına işaret etmektedir. Bu genel tabloya rağmen, Nazzâm'ın ruh anlayışı ve Câhız'ın ahlâkın ya da karakterin inşasına ilişkin özgün görüşleri dikkat çekicidir. Ahlâk konusunda genel eğilimden farklı olarak ideal ahlâkın edinilmesi ve erdemlerle ilgilenen Câhız'ın özgün görüşleri, Kelâm düşüncesinde erken dönemde Mu'tezile ekolünde fizik, doğa ve insanın mahiyeti konusunda yaşanan farklılaşmanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Câhız, teklif ahlâkına odaklanan diğer Mu'tezilî alimlerden farklı olarak ahlâk ve erdem edinme üzerinde durmuştur. Kelâm geleneğinin Eş'arî kanadında Râgıb el-İsfahânî'den faydalandığı bilinen Gazzâlî, kendinden önceki ahlâk teorilerini, kelâmî ve felsefî geleneğin terminolojisini sentezleme girişiminde bulunmuş, İhyâ'da nefis ve erdem meselesini konu edinmiştir. Bu sürecin bir halkası olan Fahreddîn er-Râzî, bir yandan kelâm geleneğinde olduğu gibi eylem üzerine odaklanmış, bir diğer yandan Gazzâlî'nin izinden giderek nefis ve nefsin tedavisi konularını kapsayan bir eser kaleme almıştır. Ayman Shihadeh, Râzî'nin bu çizgideki görüşlerini "Yetkinleşmeci Erdem Teorisi" başlığı altında irdelemektedir. Frank Griffel ise *Kitâbu'n-nefs ve'r-rûh ve şerhu kuvâhumâ* adlı eseri, İslam düşüncesinde klasik sonrası felsefe söyleminde erdem etiğinin bir örneği olarak değerlendirmektedir. Bu bildiride, Râzî'nin söz konusu eseri, kelâm ahlâk düşüncesindeki yeri ve Câhız'la başlattığımız çizgideki konumu bakımından değerlendirileceği gibi nefis ve erdem konusunda öne çıkan görüşler bakımından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fahreddîn er-Râzî, Erdem, Ahlâk, İnsan Doğası, Nefs

1 Arş. Gör., Giresun Üniversitesi, busra.yurtalan@giresun.edu.tr

Erdem Epistemolojisi Bağlamında Bir Farabi Okuması

Hacer ERGİN ÖZKAN¹

Erdem epistemolojisi, bilmeyi, kişinin sahip olduğu bilişsel yetenekler üzerinden izah eden bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlak felsefesinde erdemler, kişinin doğru davranışları benimsemesi ve iyi bir insan olması yolunda nasıl önem taşıyorsa, erdem epistemolojisinde de kişinin sahip olduğu yetileri kullanma becerisi, doğru inanca ve bilgiye ulaşma yolunda aynı öneme sahiptir. Burada analojinin, erdemın doğası üzerinden kurulduğunu söylemek mümkündür. Zira erdem, insanın iyi ve güzel olanı yapabilme kapasitesini geliştirme ihtimalini içinde barındıran bir kavramdır. Bu kavramın epistemolojideki izdüşümü, kişiyi daha doğru bilmeye götüren entelektüel yeteneklerdir. Yakın dönem epistemolojisinde kendisine yer bulan erdem epistemolojisinin kökenleri Aristoteles'e dayandırılmaktadır. Bu bakış açısına göre, erdemli bir şekilde elde edilmiş inanç, geçerli, makul ve doğru bir inançtır. Bahsi geçen inancı, şans eseri olmaktan kurtaran durum, onun entelektüel erdemler yolu ile gerekçelendirilmesidir. Erdemli olmak, en temelde bireysel gerçekliğe işaret eden bir durum olduğu için erdem epistemolojisi, gerekçelendirmesini, epistemik fail üzerinden gerçekleştirmektedir. Kişi, entelektüel erdemlere sahip olmayı başardığı sürece daha başarılı bir bilme eylemi gerçekleştirmiş olmakta ve yanlıştan sakınma imkanı bulmaktadır. İslam felsefesi klasik dönemde, kendisinden önceki felsefi gelenekten devraldığı pek çok problemi kendi geleneği içerisinde ele almış ve tartışmıştır. Bu resim içerisinde önemli bir yerde konumlanan Farabi, Aristoteles'in takipçisi olmuş, onun eserlerine şerhler yazmış ve onun ortaya koyduğu felsefi problemlere dair farklı bakış açıları geliştirmiştir. Aristoteles düşüncesinde bilimsel bilgi, sanat, pratik bilgelik, sezgisel akıl ve felsefi bilgelik olarak karşımıza çıkan entelektüel erdemler, Farabi tarafından da konu edilmiştir. Farabi düşüncesindeki entelektüel erdemlerin amelî akıl, amelî hikmet (taakkul), zihin, fikir mükemmelliği (cevdetü'r-rey) ve görüş doğruluğu olduğunu söylemek mümkündür. Bu tebliğde, erdem epistemolojisi merkezinde bir Farabi değerlendirilmesi yapılması hedeflenmektedir. Farabi'nin ahlak anlayışının, epistemoloji anlayışına yansımalarının entelektüel erdemler üzerinden tartışılacağını ifade etmekte fayda vardır. Böylelikle erdem epistemolojisinin normatif yapısının gözlemlenmesine de imkan sağlanmış olacaktır. Farabi düşüncesindeki erdemler tasnifinin ve entelektüel erdemlerin edinilmesi ile kişinin elde edeceği kazanımların, hareket noktamız olacağını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Erdem Epistemolojisi, Entelektüel Erdemler, Farabi, Bilgi.

1 Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, hergin@ybu.edu.tr

Amelin İmandan Bir Cüz Olduğuna Yönelik İnancın Erdemlerden Bahseden Ayetlerin Yorumuna Etkisi: İbâdî Tefsir Geleneğinde Hz. Lokman'ın Erdemli Birey Olmaya Yönelik Oğluna Verdiği Öğütlerin Yorumu (Lokman 31/13-19)

Mustafa ERGİN¹

İbâdiyye, kendi içinde birçok fırkaya ayrılan ve aşırılıklarıyla bilinen Hâriciliğin en ılımlı koludur. Meselelere insaf ve itidal çerçevesinde yaklaşma açısından ana bünye ile arasında farklılıklar bulunan İbâdiliğin, sistematikleşmiş inanç esasları açısından Hâricilik ile aynı ilkeleri benimsediği söylenebilir. Amelin imandan bir cüz olması, bu ilkelerden biridir. İbâdiyye'ye göre dinin emir ve yasaklarına uymamak, imanın yitirilmesine ve küfre düşmeye neden olmaktadır. Zira büyük günah sahiplerinin tövbe etmediği takdirde kafir olarak kabul edilmesi, bu inançlarının en net yansımalarından biridir. Amelin imandan bir cüz olması inancı, İbâdîlerin salih ameller ve erdemler konusunda da hassas davranmalarına sebep olmuştur. İnanca ek olarak genelde bir arada yaşayan ve içine kapanık kabile kültürünün sürdürüldüğü İbâdîlikte amelde kusur etmek, kişinin kabilesi tarafından dışlanmasına ve her türlü güvenceden yoksun kalmasına da neden olmaktadır. Dolayısıyla hem dinî hem de kültürel anlamda doğru işler yapmanın ve yanlışlardan kaçınmanın bir hayli önemli kabul edildiği İbâdî gelenek tarafından erdem ifade eden fiilleri ve erdemli insanı ele alan Kur'an nasları üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Hz. Lokman'ın erdemli bir birey olması için oğluna verdiği öğütleri içeren Lokman 31/13-19 ayetleri bu açıdan önemlidir. İlgili ayetlerde şirkten kaçınmanın, ana babaya iyilik etmenin, iyi veya kötü, az veya çok bütün yapılan işlerin Allah tarafından görüldüğünü bilmenin, iyi olanı emretmenin, kötü olana karşı durmanın, başa gelen musibetlere sabretmenin, kibirden sakınmanın ve ölçülü davranmanın önemi vurgulanmaktadır. Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler örnekliğinde aktarılan bu erdemler, mesajı evrensel olan Kur'an'ın hitabı olarak kıyamete kadar bütün insanlığa bir çağrı olmaktadır. Bu türden önemli erdemlerin işlendiği söz konusu ayetlerin, ameli imandan bir cüz kabul eden İbâdîler tarafından nasıl yorumlandığı ve inancın erdemlere yönelik hassasiyetleri ne ölçüde tetiklediğini ortaya koymak, bu çalışmanın amaçlarını teşkil etmektedir. Araştırma neticesinde nicel anlamda zayıf gibi görülen İbâdî tefsir geleneğine ait eserlerde ilgili kısma özelindeki erdemler üzerinde hassasiyetle durulduğu, muhatapları ilgili erdemlere yöneltecek bir üslup kullanıldığı ve inancın doğru işler yapmak ve yanlış işlerden kaçınmak hususunda pozitif bir itici güç olduğu sonuçlarına varılması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Erdem, Lokman, İbâdî, İman-Amel İlişkisi.

1 Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, mustafa.ergin@kilis.edu.tr

How to Describe the Morality in a “Prophet-Text “less Community? The Ethical Discourses of Good and Evil Between Classical Mu’tazilites and Māturīdite Mutakallimūn.

Muhammad Shafeeq VAYALPEEDIYEKKA¹

As a necessary part of theodicy, revealing the God and explaining the relationship between God and Cosmos were considered as one of the major fundamental principles of Islamic Dialectical debates and Philosophical theology. The Kharijites of Classical Islamic Theological-political uprisings have theorized the problem of Evil (Mas’latu’l-Şar) was ethically tantamount with the human actions either mortal or minor sins and he/she must be the part of hellfire afterwards. Therefore, an ethical confrontation in defining the problems of virtue and evil, the morality and the ethical coherence of truth has begun among the different schools of theology in 1st and 2nd centuries of Islamic theology. The debates between Mu’tazilites (Jahm.b. Şafwan, Abu’l-Huzeyl Allāf, Nezzām, Iskāfi and Ka’bī) including Jahamiyya, Shia, Kerrāmiyya and Muslim Philosophers (Farabi, Ibn Sina, Ibn Rushd and Iḥwānu’s-Şafā) and the classical Ḥanafites- Māturīdite (Imām Abū Ḥanifa, Abū Maṣṣūr al-Māturīdī, Abu’l-Muīn Nasafī, Saraḥasī and Qādi Khān, about the locomotives of good and evil has been rotated around either would it be judged under the Divine commands or the human wisdom and thinking process. Hence, when the former held with the wisdom and latter prioritized the neutral approach as the motives of good and evil in human actions, an unequivocal chapter of intellectual debates has been opened in the history of Ilmu’l-Kalām. Straight after this debate, the further theological debate between Sunni theologians and Mu’tazilites were the problems of superior authority whether, supposedly there is not a prophet or holy text is revealed in a community and how they could find the god and ultimate truth. Here the, the complexity is based on the problems of morality and evil. Regardless, Ash’ariyya, the Māturīdite’s response with these problems was neutral as viewed early. However, Mu’tazilites’ response was the positive acceptance of true wisdom and intellect which can exhibit the God via cosmological and metaphysical observations despite the prophet and texts notwithstanding. My research in this topic is, mainly focusing how the debates and theories of both theological schools could define the discussions around the problems of ethics and morality in modern society. I am trying to unveil that how can Ilmu’l-Kalām’s epistemological discussions solve eventually the independent views of rationality, liberalism and atheism against Islam’s monotheistic dogmas and its ethical definitions of problems of Evil and Morality.

Keywords: Morality, Mu’tazilites, Māturīdite, Mutakallimūn

¹ PhD Scholar, Marmara University, shafeeqsiddik@gmail.com.

İslam İnancını Erdem Epistemolojisi Üzerinden Anlamak

Musa YANIK¹

Epistemolojik olarak bilgiye başvuran ve bilme faaliyetinde bulunan insanın, Kur'an'da önemli bir yeri vardır. Nitekim Zümer suresinin 9. ayeti: "De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!" Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar" şeklinde son bulur. Bu ayetin tefsiri bize, bilmenin Allah katında önemli bir yerinin olduğuna işaret eder. Buradaki bilme faaliyetini, salt teolojik bir buyruk olarak, yani Allah'ı bilmek olarak değil, doğru bilgi ile yanlış bilgi arasında hem teorik hem de ahlaki bir farklılık olarak anlamak ve bu ayete dayanarak Kur'an'da insana epistemik özellikler atfedildiğini ve böylece insanın epistemik başarılarından dolayı övüldüğünü söyleyebilmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında herhangi bir önermeye yönelik olarak rasyonel bir tutum benimseyen, yani bilen özne ile bu faaliyette isteyerek ve istemeyerek giren kişinin durumu arasında bir fark olduğu açıktır. Doğrusu bu farkın epistemik önceliği kadar, biraz önce sözünü ettiğimiz ahlaki önceliği de dikkate değerdir. Nitekim buradaki ahlaki üstünlük, doğru bilgiyi hedefleme ve ona ulaşma noktasında ortaya çıkan erdemdir. Doğru bilgiye ulaşmanın entelektüel bir erdem olduğu düşünüldüğünde, Kur'an'ın Erdem epistemolojisi üzerinden değerlendirilmesi bu noktada önemlidir. Nitekim analitik epistemolojinin yörüngesini şekillendiren yaklaşımlardan biri olan erdem epistemolojisi, özünde "Bilgi, doğru inançtan daha mı değerlidir?" sorusuna odaklanır ve epistemik değerlendirmelerin ilk sırasına bilişsel faileri ve bu failerin epistemik değerlendirmeleri olan entelektüel erdemleri yerleştirir. Doğrusu erdemli bir bilişsel faaliyet, Kur'an'da açık bir şekilde ana fikir olarak ortaya konulur ve buna göre cehaletten kaçınmak ve doğru bilgiye ulaşmak için erdemli bir çaba göstermek önem taşır. Ayrıca bilginin tek başına epistemik bir amaç olmaması, onun bir sonraki hedefinin yaşamın çeşitli alanlarının bütüncül bir anlayışını yansıtması önemlidir. Bu durum, erdem etiğindeki "haklı fiil" ve "erdemli karakter" kavramlarını doğrudan erdem epistemolojisine uygulayan Ernst Sosa'nın fikirleriyle de benzerlik taşır. Sonuç olarak Kur'an'daki ifadeleri bilgeliğe ulaşmak olarak anlayacak olursak, asıl hedef; bilgi ve anlayışımızın, entelektüel ve ahlaki vicdanımızı veya takvamızı güçlendirmesi için kullanılabileceği söylenilebilir ve bu inanç, dışsalcı erdem epistemolojisine dayalı bir yaklaşım içerisinde şekillendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Erdem epistemolojisi, İslam inancı, Erdem etiği, Dini Epistemoloji, Epistemoloji

1 Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, musayanik52@gmail.com

Normatif Etik Teorileri Bağlamında İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kazanımlarının Eleştirel Analizi

Tuba KURT¹

Eğitim- öğretim programlarında meydana gelen değişim ve dönüşümler, bireylerden beklenen rollerin de değişimine neden olmuştur. Bu rollerin başında, bireyin sadece bilgiyi alması değil, edindiği bilgiyle hem kendisini hem de çevresi üzerinde gelişimin ve değişimin öncüsü olması gelir. Kazandırılması hedeflenen bilgi, beceri ve davranışların etik değerlerle örülü olması programlardaki temel amaçtır. Etik değerler ve ahlak konusunun en çok tartışıldığı alanlardan biri Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersidir. Nitekim bu dersin amaçlarından biri de ahlaki ve etik olan davranışların dinle irtibatlandırılması ve temellendirilmesidir. Çalışmanın amacı, İlköğretim DKAB öğretim programlarında yer alan kazanımları, normatif etik kapsamına giren teleolojik, deontolojik ve erdem etiği bağlamında eleştirel bir şekilde karşılaştırmaktır. Çalışmada, her sınıf düzeyinde ahlaki konuları içeren 3. ünite incelenme kapsamına alınmıştır. 4. sınıflardaki Güzel Ahlak, 5. sınıflardaki Adap ve Nezaket, 6. sınıflardaki Zararlı Alışkanlıklar, 7. sınıflardaki Ahlaki Davranışlar ve 8. sınıflardaki Din ve Hayat ünitesinde yer alan kazanımlar incelenmiştir. Program kazanımlarında yer alan temel değerler belirlenmiş ve bu değerler verilen örnekler çerçevesinde normatif etik sınıflandırmalarıyla eleştirel bir bakışla analiz edilmiştir. Bu çerçevede, programların hedefleriyle kazanımlar arasındaki ilişki incelenmek istenmiştir. Böylelikle DKAB öğretim programlarına eleştirel bir yaklaşım hedeflenmiştir. Çalışma nitel türde ve tarama modelindedir. Veriler doküman incelemesi tekniğiyle elde edilmiştir. Kazanımların incelenmesi neticesinde verilen değerlerin ve ders kitabında ünite işleniş örneklerinin, daha çok etik teoriler tasnifinde yer alan deontolojik etik kapsamına girdiği, yaratandan yaratılana uzanan bir zorunluluk çerçevesinde ele alındığı, etik değerlere bireylerin vicdanına seslenen bir ahlaki yaklaşım olarak yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda, erdem etiğine uygun bir karakter yapısıyla örülü olması hedeflenen DKAB öğretim programlarının, deontolojik bir etik anlayışından ötürü kazanımlarıyla uyum sağlamadığı tespit edilmiştir. Ayrıca verilen örneklerde erdem etiğinin genel karakteristiği olan, ahlaki eylemin sadece bireyin karakterini ön plana çıkarmak ve daha iyi bir insan olmak için yapılması ilkesine uymadığı gözlenmiştir. Egoizm ve faydacılığa dayanan teleolojik etik anlayışının ise program kazanımlarında ve ders işleniş örneklerinde kısmen de olsa yer yer görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Kazanımların çıktılarında ve dersin işlenişinden beklenen, değerlerin evrensel bir nitelik taşıması ve bireyin hayatıyla ilişkilendirilerek karakteri haline gelmesidir. Ancak yapılan araştırmada, değerlerin anlama ve kavrama düzeyiyle sınırlı kaldığı, günlük hayata yansyarak bireyde bir karakter oluşumuna neden olma bağlamında eksikliklerin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Erdem, Etik, Değer, Felsefe.

1 Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, tuba_ordinaryus@hotmail.com

Ahlak Teorileri Arasında Erdem Ahlakının Yeri ve Eğitimdeki İşlevselliği

Elif FIRAT¹
Emel ERSOY²

Ahlak, anlam ve kapsam bakımından net tanımlamalardan hali olmasına karşın insan yaşamı için birincil öneme sahip bir konudur. Onun önemi insan davranışlarını yönlendirici etkisinden kaynaklanmaktadır. Tarih içerisinde ahlakiliğin kaynağı ve uygulanma metoduna dair farklı bakış açıları öne sürülmüştür. Bunlardan faydacılık gerek diğerlerine nazaran daha suflî gayeleri motivasyon kaynağı olarak sunması gerekse azınlığın mutluluğunu göz ardı edışı ile tercih edilebilirlikten uzaktır. Ödev ahlakı ise ulvi gerekçelere bağlanmakla birlikte istisnai durumlara olanak tanımaması sebebiyle pratikte uygulanabilirliğe gölge düşürmektedir. Analitik ahlak yeni bir teklif sunmaktan uzak, bir durum değerlendirmesi izlenimi vermektedir. Modern dönemde eleştirel ahlak teorileriyle birlikte ahlak dış otoritelerden tamamen soyutlanarak insan doğasından kaynaklı olarak açıklanmıştır. Ancak bu bakış açısında da ahlakî eylemin yerine getirilmesinde motivasyon kaynağı göz ardı edilmiştir. Yani ya bilmek, yerine getirmek için yeterli görülecek yahut da dünyanın zaten ahlakî olanın gerçekleşmesi için uygun bir yapıda olmadığı kabul edilecektir. Tüm bu değerlendirmelerden sonra hem uygulanabilirlik hem de değer açısından en tercih edilebilir olan erdem ahlakıdır denebilir. Erdem ahlakı, eylemin meydana getirilmesinde insan iradesi ve bilincini vurgulamakla birlikte ahlaklılığın bir yeti haline gelecek şekilde içselleştirilmesine de imkân sağlaması ile ön plana çıkmaktadır. Ahlakî mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasında ve onlar nezdinde anlam bulmasında da en etkili kuramı erdem ahlakı sunmaktadır. Yakın dönem eğitim tarihi incelendiğinde ahlak eğitiminin ihmal edilmesinin ne gibi sonuçlara yol açtığı tecrübeyle sabittir. Gelecek nesillere, mensup olunan dinin ahlak kurallarına dair bir eğitim verilmesi sebebiyle bunalım baş göstermiş ve akabinde tali arayışlara girişilmiştir. Bu bir varsayım olmaktan öte yaşanmış bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Ahlak eğitiminin gerekliliği tespit edildikten sonra bu eğitim metodunda erdem ahlakının sunduğu tekliflerin en uygun yol olduğu söylenebilir. Zira öğretim sürecinde hem kasıtlı hem de kasıtsız olarak öğretici konumundaki kişi öğrenci üzerinde etkide bulunmaktadır. Aynı zamanda kişilerde davranış değişikliğinin yaşanması ve kalıcı hale gelmesinde erdemler başat bir role sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Ahlak Teorileri, Erdem Ahlakı, Eğitim, Ahlak Eğitimi.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, firat.elif98@gmail.com

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, emelersoy90@gmail.com

Cahiliye Döneminde Ticaret Ahlakı

Kadir ACAR¹

Ahlak, insanın yaşam serüveninde sürekliliğini koruyan sosyal bir olgudur. Öyle ki insanın yaşama amacını ve hayatının gidişatını belirleyen, fiilleriyle seçimlerini etkileyen, toplumsal hayatın kurallarını ve ilkelerini tanımlamaya yarayan önemli bir unsurdur. İnsanların sosyal hayatta karşılaştıkları problemlerin temel sebebi, teorik olarak neyin iyi neyin kötü olduğu hususundaki ihtilafları ve pratik olarak iyiyi uygulama ve kötüden kaçınma hususundaki ihmalleridir. Teoride tartışılan ve pratikte ihmal edilen bu prensipler umumi ahlakın inkırazını ve sosyal düzenin tefessühünü hızlandırır. Toplumsal davranış kurallarının temeli olan ahlak, umumiyetle toplumsal ilişkilerin kahir ekseriyetine havî, iktisadî faaliyetlerle ilişkilendirilir ve bu cümleden hareketle iktisat ahlakı veya ticaret ahlakı olarak tesmiye edilen alt ahlak türleri ortaya çıkar. Bunun en temel sebebi ticaretin insan hayatının sürekliliğini sağlayan önemli unsurlardan bir tanesi olmasıdır. Cahiliye döneminde Arap Yarımadası'nın önemli iktisadi faaliyetlerinden birisi de ticaretti. Bölgedeki ticari faaliyetlerde aktif rol oynayan devletlerin en önemlileri Bizans ve Sâsânîlerdi. Sâsânî ile Bizanslılar arasında uzun yıllar devam eden savaşlar Hicaz bölgesindeki ticari faaliyetleri de sekteye uğratmaktaydı. Bu süreçte Kureyşliler bazı devletlerle ticari anlaşmalar yaparak Mekke'nin önemli bir ticaret merkezi olma niteliğini devam ettirdiler. Değişen bu ekonomik düzende Kureyş kabilesinin yaptığı ticaretten bütün Mekke halkının faydalandığını söylemek pek mümkün değildir. Refah seviyesi artan tüccarların, toplumun yararını gözetmeyen özellikle tefecilik ve stokçuluk gibi ticari faaliyetlerde bulunduğunu ve bunların Arap Yarımadası'nda bir sömürgecilik düzeni oluşturduğunu anlamaktayız. Bununla beraber Arap Yarımadasına hac yapmak ve alışveriş için gelen müşterilerin güvenliğini ve memnuniyetini sağlamak için müspet davranışlarda buldukları da gözlenir. Kabe'ye hac mevsiminde gelen hacıların yol güvenliğini sağlamak için haram aylarda kabileler arasında savaşlara ara verildiğine ve ibadet süreçlerinde hacıların hizmetini görmek için rifâde ve sikâye hizmetleri için görevliler olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber'in de katılım sağladığı ve övgüyle bahsettiği Hilfü'l-Fudûl müessesesi Mekke'ye dışarıdan gelen yabancı tüccarların haksızlığa uğradıklarında haklarını korumak için bu alanda tesis edilen önemli bir kurumdur. Bu çalışma Hz. Peygamber dönemi ve öncesini kapsayan süreçte Kur'an'ı Kerim ve hadisi şerifler kılavuzluğunda dönemin İslam müverrihlerinin eserlerinden istifade edilerek müşriklerin ticaret ahlakını konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Cahiliye, Ticaret, Sömürgecilik, Fudûl.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, kadir_acar21@erdogan.edu.tr